

HÁSKÓLI ÍSLANDS
Félags- og mannvísindadeild

**MA-ritgerð
blaða- og fréttamennska**

**Kynleg kreppa –
Jafnréttismál á umbrotatínum; tækifæri til
framfara eða líkur á bakslagi?**

Bryndís Erna Jóhannsdóttir
Júní 2010

Leiðbeinandi: Þorgerður Einarsdóttir

Nemandi: Bryndís E. Jóhannsdóttir

Kennitala: 261266-5129

Útdráttur

Í þessari ritgerð er fjallað um hvernig kreppan hefur mismunandi áhrif á kynin. Kynjakerfið er lífseigt form yfirráða karla bæði á hinu opinbera- og á einkasviði. Teikn eru á lofti um framfarir á opinbera sviðinu en hætta er á bakslagi í jafnréttismálum á einkasviðinu. Valþróng eykst í kreppum og fjölskyldan er skilyrt af ytri aðstæðum í samféluginu. Af efnahagslegum og menningarlegum ástæðum er hætta á að konur hörfi að einhverju marki inn á heimilin. Þannig dregur úr möguleikum þeirra á áhrifum til að móta samfélagið. Á umbrotatínum eru valkostir í endurmótun og sporna þarf við bakslagi. Mikilvægt er að val sem helgast af félagslegum og efnahagslegum ástæðum verði ekki túlkað sem frjálst val kvenna. Til að svo megi verða þurfa konur raunveruleg völd á hinu opinbera sviði. Í ritgerðinni skoða ég hvernig menningarlegur grunnur setur upp ytri hindranir og skapar sjálfsmýnd fólks. Jafnrétti kynjanna er einnig efnahagsmál, það eykur fjölbreytni og dregur úr dýpt og lengd kreppu. Ekki nægir að fjölga konum í stjórnar- og áhrifastöðum ef forræði orðræðunnar verður áfram á karllægum forsendum. Þátttaka kvenna til áhrifa á hinu opinbera sviði snýst þannig um að breyta orðræðunni til að skapa rými fyrir raunverulegt valfrelsi. Formleg úrræði til að sporna við bakslagi í jafnréttismálum eru til staðar í íslensku samfélagi. Hinsvegar mega þau sín lítils ef ekki kemur til uppgjör við pólitíska hugmyndafræði, gildismat og ríkjandi menningu. Í því uppgjöri skiptir sköpum að Íslendingar láti af þeirri ímynd að hér ríki fullt jafnrétti milli kynjanna og takist á við raunverulegt ástand.

Abstract

This essay discusses how the current crisis has different repercussions for men and women. The gender system is a persistent form male dominance both in the public and private spheres. There are currently signs of improvement in the public sphere but there is a real risk of reaction regarding equality in the private sphere. Individual choice is markedly more forced during crises and the family is conditioned by general societal conditions. There are economic and cultural factors that signal an impending return of women to the home, thereby limiting their potential in forming policy and wielding power. In turbulent times we face choices while reforming society and reaction must be resisted. It is important that choices conditioned socially and culturally not be interpreted as an expression of women's free will and true preferences. This can only be achieved through women having real power in the public sphere. In the thesis I review how cultural foundations create barriers and people's self image. Gender equality is also an economic issue; it increases variety and limits the depth and duration of economic crises. Increasing the number of women in positions of authority is not enough if the dominant discourse remains on masculine terms. Women's participation in the public sphere thus creates a space for changing the dominant discourse to enable real freedom of choice. Formal incentives to hinder reaction are present in Icelandic society. However, they are weak if not backed up by truly confronting political ideology, values and prevalent culture. Such a confrontation is only possible if Icelanders let go of the image that gender equality has been achieved and face reality head on.

Formáli

Lokaverkefni þetta í M.A. námi í blaða- og fréttamennsku við Háskóla Íslands skiptist í two hluta sem hvor um sig eru jafngildi 15 eininga. Fyrri hlutinn er fræðileg ritgerð en seinni hlutinn er sjálfstæð fjöldlaafurð, fullbúin til útgáfu.

Fjöldlaafurðin er útvarpsþáttur *Konur eru konum bestar*. Femínískt sjónarhorn tengir þessi tvö verk.

Leiðbeinandi fræðilega hlutans var Þorgerður Einarsdóttir sem ég þakka kærlega fyrir góða samvinnu og einstaka leiðsögn. Leiðbeinandi fjöldlaafurðar var Guðmundur Gunnarson sem ég þakka gott samstarf. Jafnframt langar mig að þakka Valgerði Önnu Jóhannsdóttur, verkefnisstjóra blaða- og fréttamennsku kærlega fyrir þægilega samvinnu og blíðlegt aðhald.

Kona lifir ekki á heimildum einum saman, því vil ég þakka dýnamískar samræður við kraftmikla femínista og viðmælendum mínum í útvarpsþættinum skemmtileg og fræðandi viðtöl.

RIKK þakka ég langþráð húsaskjól og gott kaffi.

Að lokum vil ég þakka fjölskyldu minni og vinum umburðarlyndi, stuðning og hvatningu á meðan ritsmíðum og upptökum stóð. Ég þakka sérstaklega Þorbjörgu Halldórsdóttur fyrir prófarkalestur, Margréti Óskarsdóttur fyrir aðstoð við úrvinnslu útvarpsþáttar og Ármanni Halldórssyni fyrir óþrjótandi áhuga og yfirlestur.

Ritgerðina tileinka ég konunum í lífi mínu.

Efnisyfirlit

Útdráttur	3
Abstract.....	4
Formáli	5
I. Inngangur.....	8
II. Markmið	13
III. Fræðileg sjónarmið	16
Réttlæti og systralag á viðsjárverðum tímum	19
Tvíhyggja hins karllega og hins kvenlega	21
Kynjamunur í samfélögum	22
Skilyrt frelsi	24
Verkaskipting á heimilum - hlaðborð eða réttlætismál?	27
Jafnrétti undirstaða lýðræðis	29
Nýtt Ísland - svigrúm til breytinga?	30
IV. Jafnrétti fyrir og eftir kreppu	33
Kynjahlutfall á Alþingi	33
Vinnumynstur kynjanna – kynjaskipting vinnumarkaðar	35
Launamunur kynjanna.....	37
Verðmætamat á störfum kynjanna	38
Atvinnuleysi – hvar og hverjir?	40
Aðlögunarhæfni á ystu nöf	42
V. Jafnrétti á heimilum landsmanna.....	44
Samræming atvinnu og fjölskyldulífs	44
Fæðingarorlof – tvö skref áfram og eitt aftur á bak.....	46
Einsaklingsbundið bakslag	47

Mótsögn við markmið	49
Hefðbundin verkaskipting hindrun á leið til jafnréttis?	51
Hin kvenlega umönnun.....	52
Læra börnin það sem fyrir þeim er haft?.....	53
Fjölskyldan í félagslegu samhengi	54
Samspil einkasviðs og hins opinbera sviðs.....	55
Tveggja manna maki – val eða eðlislægt hlutverk?.....	57
Samræming vinnu og fjölskyldu er einkamál, eða hvað?	60
Réttlæti utan sem innan fjölskyldna	63
Vítahringur eðlishyggjunnar	65
Tvöfalt hlutverk kvenna – samræmi fjölskyldu og frama	66
VI. Formleg úrræði: Er mögulegt að sporna við bakslagi í jafnréttismálum á krepputínum?	68
Formlegt jafnrétti er grundvöllur jafnréttisbaráttu	68
Jafnréttislög	70
Samstarfsyfirlýsing ríkistjórnar Samfylkingar og Vinstrihreyfingar – græns framboðs 2009	71
Samþætting jafnréttissjónarmiða – leiðarljós í átt að réttlátara samfélagi?	73
Kynjuð fjárlagagerð.....	75
Jafnréttisvakin.....	77
Fjölskyldustefna hjá fyrirtækjum og stofnunum	79
Samþykkt Sameinuðu þjóðanna 1325 um konur, frið og öryggi	81
Þor, geta og vilji í kjölfar stefnumótunar	82
VII Lokaorð og umræða	84
Frá ríki til heimilis.....	84
Uppgjör og breyttar leikreglur – forsenda framfara.....	87
Heimildaskrá	92

I. Inngangur

Haustið 2008 kom harkalega í ljós að íslenskt *efnahagsundur* undanfarinna ára væri afstaðið og hefði líklega aldrei verið annað en blekkingaleikur. Eftir stóð efnahagslegt hrún heillar þjóðar. Bankarnir félru líkt og dóminókubbar í hendur ríkisins; bankar sem í einkavæðingunni höfðu verið meira eða minna fjármagnaðir fyrir lánsfé hver úr öðrum. Fjármagn hvarf eins og dögg fyrir sólu og eftir stóðu gríðarlegar skuldir þjóðarbúsins. Atvinnuleysi sem Íslendingar höfðu ekki séð í langan tíma varð staðreynd; heilu stéttirnar lágu í valnum eins og fjármálageirinn og byggingaiðnaðurinn. Fall íslensku krónunnar var að því er virtist botnlaust og stór hluti íslensks almennings í átthagafjötrum vegna skuldsettra heimila. Fjármálasnillingarnir með ofurlaunin höfðu brugðist þó þeir skelltu að mestu skuldinni á erlenda samdrátt; eftirlitsstofnanir og íslenska ríkið hafði einnig brugðist. Íslenskur raunveruleiki breyttur og sjálfstraust heillar þjóðar í molum. Almenningur og fyrirtæki í vanda og ágreiningur reis um hvar ætti að slökkva elda fyrst, hvað ætti að setja í forgang. Ríkisstjórn Sjálfstæðismanna og Samfylkingar fél eftir langvinna búsáhaldabytingu almennings sem krafðist uppgjörs við hrunið, uppstokkun stjórnsýslu og Nýs Íslands með breyttu gildismati.

Fyrsta vinstri ríkisstjórn íslenska lýðveldisins stóð frammi fyrir einni stærstu áskorun seinni tíma; að endurreisa efnahagslíf heillar þjóðar. Bankakerfi hrunið, stórlaskaður gjaldmiðill, tekjuöflun ríkissjóðs í engu samræmi við útgjöld og margföldun á skuldum ríkisjóðs var staðreynd. Niðurskurður óhjákvæmilegur til að sneiða hjá greiðsluvandræðum og koma í veg fyrir að skuldakostnaður geri útaf við velferðakerfið. Í fjárlögum fyrir árið 2011 er áætlaður 50 milljarða niðurskurður í rekstri ríkisins eða um 10% af útgjöldum ríkissjóðs.¹ Sýnt er að ríkissjóður verður rekinn með miklum halla næstu árin; 500-600 milljörðum króna eða 30-40% af landsframleiðslu. Jafnframt þarf að greiða um 300 milljarða króna kostnað vegna tæknilegs gjaldþrots Seðlabanka Íslands, upphæð sem nemur riflega

1 Fjármálaráðuneytið.

20% af landsframleiðslu. Endurreisn bankana mun nema um 135 milljörðum króna til viðbótar við Icesave-skuldbindinguna sem mun kosta sem nemur 10-15% af landsframleiðslu.² Samhliða þessu verkefni þarf ríkisstjórnin að tryggja uppgjör við hrunið og gera nauðsynlegar breytingar á starfsháttum og regluverki stjórnerfis til að hindra endurtekningu.³ Endurreisn samfélags er gríðarlegt og erfitt verkefni; en býður á sama tíma upp á einstaka möguleika til raunverulegra breytinga og framfara. Hætta er á að áfram verði unnið eftir gömlum leikreglum vegna tímaskorts og takmarkaðs fjármagns og hugarfar og menning muni því breytast lítið.

Umbrotatímar kalla á breytingar og bæði heima og erlendis var rætt um að karllæg gildi hefðu beðið skipbrot í hrúninu; nú væri tími fyrir kvenlægar áherslur. Konur ættu að fara fyrir endurreisn landsins. Vissulega eru einhver teikn á lofti um breytingar í jafnréttismálum. Ísland fékk sinn fyrsta kvenforsætisráðherra vorið 2009, allir handhafar forsetavalds voru konur í lok árs 2009 og kynjahlutfall alþingismanna hafði aldrei verið jafnara en eftir kosningar vorið 2009. Alþingi hugar að fjölbreytni í stjórnum íslenskra fyrirtækja og samþykkti lög um kynjakvóta í stjórnum fyrirtækja 4. mars 2010 sem tekur gildi síðla árs 2013.⁴ Í lögunum er fyrirtækjum jafnframt skyld að huga að kynjahlutföllum við ráðningu framkvæmdastjóra fyrirtækja og tilkynna um kynjahlutfall til Hlutafélagaskrár. Hins vegar er uppbygging rétt að hefjast og miklar fórnir þarf að færa áður en yfir lýkur. Spurningin sem vofir yfir öllu er hvort þessar breytingar, t.a.m. á Alþingi séu varanlegar, eða hvort konur hafa verið fengnar til að hreinsa upp og verði síðan ýtt til hliðar þegar séð er fram á betri tíð og meiri hagsæld. Höfðatölujafnrétti eitt og sér jafngildir ekki raunverulegu jafnrétti og án uppgjörs við ríkjandi viðhorf, starfshætti og menningu minnka líkur á

² Forsætisráðuneytið. Áætlun sem miðar við að 88% endurheimtur úr búi Landsbankans.

³ Forsætisráðuneytið.

⁴ Þannig verður fyrirtækjum skyld að gæta að kynjahlutföllum í stjórnum hlutafélaga. Lagaákvæði um hlut kynja í stjórnum fyrirtækja taka gildi hluta ársins 2013; þannig fá íslensk fyrirtæki tíma til fjölda konum í 40% í stjórnum sínum ef þau hafa ekki þegar gert það. Lög um kynjajafnrétti í stjórnum fyrirtækja hafa gefist vel í Noregi. Þar hefur hlutfall kvenna aukist hratt undanfarin ár og er nú riflega 40%. Lögin voru harkalega gagnrýnd á sínum tíma en reynslan af lögunum hefur verið góð. Menntun stjórnarmanna hefur m.a. aukist til muna og þau fyrir tæki sem ekki heyra undir lögin hafa í auknum mæli leiðrétt kynamisrétti í stjórnum sínum. (Center for corporate diversity 2010 <http://www.corporatediversity.no/>).

raunverulegri breytingu. Jafnréttið þarf einnig að ná inn á heimili landsmanna. Norræna velferðakerfið hefur verið órjúfanlegur hluti af jafnréttisímynd Norðurlandanna.⁵ Þannig er ekki eingöngu unnið að jafnrétti með veitingu fjármagns til sérstakra jafnréttismála, heldur einnig í velferðarkerfinu sjálfu. Þar er mesta hættan á bakslagi nú; að það laumist bakdyramegin inn á heimilin.

Ósanngjarn og óvæginn niðurskurður á umbrotatínum gerir konum enn erfiðara að taka virkan þátt í atvinnulífinu og uppbyggingarferlinu. Valþróng einstaklinga eykst í kreppum og hætta er á að konur hörfi að einhverju marki inn á heimilin af praktískum, efnahagslegum og menningarlegum ástæðum. Það dregur úr möguleikum þeirra til áhrifa á hinu opinbera sviði, áhrifa til að móta samfélagið. Reynsla erlendis frá bendir til að konur verði lengur atvinnulausar eftir viðlíka umbrotatíma og eftir hrun íslensku bankanna. Konur fá ekki vinnu jafn fljótt og karlar þegar ástandið batnar, eða fá ekki eins mikla vinnu og þær óska eftir.⁶ Á Norðurlöndunum er lögð áhersla á að allir hagnist á jafnrétti, bæði konur og karlar, þrátt fyrir að tilgangur undirliggjandi aðgerða í jafnréttisátt sé að bæta hag kvenna.⁷ Þátttaka beggja kynja á hinu opinbera sviði á jafningjagrundvelli er undirstaða lýðræðis. Þannig er mikilvægt að standa vörð um ávinning í jafnréttismálum, nýta tækifærin og vinna gegn bakslagi.

Á umbrotatínum þarf einnig að standa vörð um þær framfarir sem hafa orðið á undanförnum árum í átt til jafnréttis og mannréttinda. Þá þarf að huga að því að kreppur geta afhjúpað og gert sýnilegan viðtekinn ójöfnuð og misrétti í samfélögum.⁸ Niðurskurður í velferðar-, heilbrigðis- og menntakerfinu leggur auknar byrðar á herðar kvenna þar sem rannsóknir sýna að ábyrgð heimilis og fjölskyldu hvílir frekar á þeirra herðum en karla.⁹ Þar sem hefðbundin verkaskipting er almennt enn við lýði á íslenskum

⁵ Þorgerður Þorvaldsdóttir 2009:2.

⁶ Tryggvi Hallgrímsson 2009.

⁷ Þorgerður Þorvaldsdóttir 2009:4.

⁸ Tauli-Corpuz 1998.

⁹ Sjá m.a.: Gyða Margrét Pétursdóttir 2009, Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði 2008, Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið í skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009, Sigrún Júlíusdóttir 1997, Kolbeinn H. Stefánsson, 2008 og Sigríður Þorgeirsdóttir 1997.

heimilum, bitnar kynblindur niðurskurður ríkisins frekar á konum og hamlar þeim þannig enn frekar aðgengi að hinu opinbera sviði. Konur standa nú þegar höllum fæti vegna þeirra væntinga sem til þeirra eru gerðar um óformlega umönnun í fjölskyldum og önnur ólaunuð heimilisstörf.

Niðurskurður eykur hættuna á að hallinn aukist enn frekar þegar fram í sækir og full áhrif kreppu koma fram. Jafnframt verður niðurskurður í opinbera geiranum til þess að konur halda áfram að missa vinnu þar sem þær eru í meirihluta opinberra starfsmanna.¹⁰ Hætta er á að konur sem þessi misserin útskrifast úr skólam landsins, og hefðu alla jafna starfað fyrir hið opinbera, fái ekki vinnu vegna ráðningabanns og niðurskurðar. Vegna hugmynda í samféluginu um að karlar séu enn í dag aðal fyrirvinna íslenskra heimila er samhliða niðurskurði í opinbera geiranum lögð áhersla á *mannaflsfrekar* framkvæmdir sem sniðnar eru að körlum. Þetta helgast að öllum líkindum einnig af þeirri staðreynd að framan af var atvinnuleysi karla mun meira en kvenna; en fyrri hluta ársins 2009 voru tvísvar sinnum fleiri karlar en konur atvinnulausir. Þetta breyttist þó nokkuð hratt, því á haustmánuðum hafði körlum fækkað verulega á atvinnuleysisskrá en konum mun minna.¹¹ Þannig hefur dregist saman með kynjunum þrátt fyrir að það hafi verið karllægir geirar sem *hrundu* í upphafi kreppu; þ.e. fjármála- og byggingaiðnaður.

Fullt jafnrétti kynjanna er ekki raunveruleiki í íslensku samfélagi því þarf að sporna við því að skóinn kreppi enn frekar í jafnréttismálum nú á umbrotatínum. Jafnrétti er brýnt efnahagsmál; ekkert samfélag hefur efni á því að verða af mannauði kvenna; hæfni og dugnaði hlýtur að jafnt skipt meðal þegnanna og karlaslagsíða þýðir beinlínis tap fyrir samfélagið.¹² Því er brýnt, sem aldrei fyrr, að bæði konur og karlar komi að uppbyggingu nýs samfélags, hugmyndavinnu og ákvörðunartöku um hvert á að stýra

¹⁰ Fjármálaráðuneytið. Samkvæmt vef Fjármálaráðuneytisins störfuðu um 22.000 einstaklingar hjá ríkinu árið 2009; um tveir þriðju eru konur. Íslenska ríkið er stærsti vinnustaður landsins, með um 12% starfandi einstaklinga. Hins vegar eru starfa opinberir starfsmenn einnig fyrir sveitafélög og sjálfseignastofnanir ýmiss konar. Hagstofa er að taka saman upplýsingar um heildarfjölda opinberra starfsmanna á Íslandi en þær tölur liggja ekki fyrir fyrr en í haust.

¹¹ Vinnumálastofnun. Atvinnuleysi frá 1980.

¹² Þorgerður Einarsdóttir 2007: 399.

fjármagni, niðurskurði og áherslum. Í viðreisn samfélagsins þurfa jafnréttissjónarmið að vera höfð að leiðarljósi. Einungis með því að kynin verði jafn sjáanleg í samféluginu, jafn valdamikil og taki þátt í opinberu og ekki síður einkalífi í jöfnum hlutföllum eigum við möguleika á samfélagi sem byggist á raunverulegu jafnrétti kynjanna.

II. Markmið

Reynsla í jafnréttismálum sýnir að það nægir ekki að berjast gegn formlegrí útilokun, nauðsynlegt er að vífengja kerfið sjálf. Stofnanabundnar hindranir hafa verið vanmetnar og leiðin til jafnréttis hefur einskorðast af því að konur eigi að ganga inn í samfélag karla. Á umbrotatínum í íslensku þjóðfélagi þar sem verið er að vífengja þau gildi og þær stofnanir sem brugðust er mikilvægt að skoða hvernig og hvort hægt sé að breyta kerfinu þannig að það þjóni öllum. Nauðsynlegt er að endurmeta bæði kerfi og gildismat sem skildu smáþjóð eftir með risavaxnar skuldir og ógn við velferð almennings. Krafan er nýtt samfélag og við uppbyggingu nýs samfélags geta falist tækifæri til jákvæðra breytinga sem mikilvægt er að nýta. Reynsla erlendis frá sýnir að hætta er á bakslagi í jafnréttismálum á tímum kreppu,¹³ því er nauðsynlegt að nýta tól og tæki til að sporna gegn því. Þjóð á krossgötum þarf að ákveða hvers konar þjóðfélagi hún óskar eftir og þá er mikilvægt að leiða hugann að réttlæti, frjálsu vali og svigrúmi til breytinga. Kreppa hefur mismunandi áhrif á kynin, meðal annars vegna mismunandi stöðu á vinnumarkaði, mismunandi möguleika til áhrifa í samféluginu og mismunandi fjölskylduábyrgðar.

Markmið ritgerðarinnar er að skoða hvort felist mikilvæg tækifæri í jafnréttismálum á umbrotatínum eða hvort jafnrétti kynjanna verði skorið niður í gegnum velferðarkerfið og bakslag því óhjákvæmilegt. Fjallað verður um jafnréttismál fyrir og eftir kreppu á Alþingi, kynjaskiptingu á vinnumarkaði, kynjuð áhrif atvinnuleysis, kynbundinn launamun og aðlögunarhæfni fjölskyldna þegar kemur að því að samræma atvinnu og fjölskyldulíf. Ennfremur verður fjallað um tengingu jafnréttis innan fjölskyldunnar við hið opinbera líf; hvernig jafnrétti á heimilum og vinnumarkaði er háð menningu og hinu opinbera valdi. Ég skoða hvernig menning setur valfrelsi skorður og skapar sjálfsmýnd fólks. Ég sýni fram á að jafnrétti á íslenskum heimilum er ábótavant og hvernig það sníðir konum

¹³ Tauli-Corpuz, Victoria 1998, Nilsson, Anders and Estrada, Felipe 2001, Gonäs, Lena; Johansson, Susanne & Svärd, Ingert, 2007.

þrengri stakk en körlum þegar kemur að þáttöku á hinu opinbera sviði. Ég fjalla um fjölskylduna í félagslegu samhengi, *hefðbundna* verkaskiptingu á heimilum og fjölskylduréttlæti. Framþróun í jafnréttismálum er hvorki samfelld né sjálfkrafa og hið tvöfalda hlutverk kvenna og val sem túlkað er sem frjálst leiðir til vítahrings eðlishyggju. Ég skoða hættuna á bakslagi í jafnrétti kynjanna á einkasviðinu; með frekari valþróng á umbrotatínum, með auknu atvinnuleysi og versnandi lífskjörum fjölskyldna. Ég tek dæmi um framfarir í jafnréttismálum, m.a. löggjöf um fæðingarorlof, sem eru í hættu vegna nýlegra lagabreytinga.

Efnið er síðan sett í fræðilegt samhengi við skilyrt frelsi, eðlishyggju, nýfrjálshyggju, réttlæti, tvíhyggju og raunverulegt valfrelsi einstaklinga. Mikilvægi þáttöku kvenna til áhrifa í samfélaginu felst ekki síst í að breyta orðræðunni um valkosti og stýra hvernig og á hvaða hátt val þrengist á umbrotatínum. Stjórn á orðræðunni skapar rými fyrir frelsi og valfrelsi einstaklinga þar sem tungumálið skapar raunveruleika frekar en einfaldlega lýsa honum. Frelsi og val takmarkast jafnframt af þeim aðstæðum og því samfélagi sem við búum við.¹⁴ Ákveðnir valkostir virðast í boði og sjálfsímynd byggð á menningarlegum grunni og mýtum samfélagsins hefur mótandi áhrif á valið. Þrátt fyrir að valið sé framkvæmt af einstaklingum á einkasviðinu eru skilyrðin sett af samfélaginu á hinu opinbera sviði;¹⁵ háð bæði félagslegum og efnahagslegum aðstæðum. Kynjamunur í samfélögum er skoðaður í ljósi félagsmótunar og kenningar um svigrúm til breytinga á grunngerð samfélagsins. Gengið er útfrá skilgreiningu Sylvia Walby á kynjakerfinu; félagslegu yfirráðakerfi þar sem karlar njóta góðs af kerfisbundinni undirskipun kvenna, og áherslubreytingu innan þess kerfis frá einkasviði yfir á hið opinbera.¹⁶

Að lokum bendi ég á hvernig mögulega væri hægt að nota formlegt jafnrétti til að sporna gegn bakslagi í jafnréttismálum á umbrotatínum og jafnvel nýta til frekari framfara. Formleg úrræði eru m.a. jafnréttislög, samstarfsyfirlýsing ríkistjórnar Íslands, vinnuhópur til að meta kynjuð áhrif

¹⁴ Hirschmann 2006: 192/237

¹⁵ Hirschmann 2006 í Hekman 2006: 192

¹⁶ Þorgerður Einarsdóttir 2006 og Sylvia Walby 1990.

kreppu, fjölskyldustefnur á vinnumarkaði, alþjóðlegar samþykktir í jafnréttismálum og gagnlegar kenningar og tæki í jafnréttisbaráttu á öllum tínum eins og samþætting jafnréttissjónarmiða og kynjuð hagstjórni, þ.m.t. kynjuð fjárlagagerð. Öll þessi tæki eru til staðar í íslensku samfélagi. Hinsvegar mega þau sín lítils ef ekki kemur til breyting í hugsun og verki í gegnum allar stofnanir samfélagsins. Uppgjör við ríkjandi gildismat, nýja sýn og kerfisbreytingu þarf til að nýta þessi tæki sem geta spornað við bakslagi í jafnréttismálum og gert raunverulegar breytingar á stöðu kynjanna. Almenn viðurkenning og meðvitund um að kynin standa ekki jöfnum fæti er grundvallarforsenda breytinga; og í kjölfarið breytt forgangsröð jafnréttismála. Mikilvægt er að stjórnvöld misnoti ekki vald sitt og nýti þá þekkingu, tól og tæki sem fyrir eru til að fyrirbyggja að aðhaldsaðgerðir og viðbrögð við efnahagskreppu leggi þyngri byrðar á konur en karla. Réttlæti, jafnréttissjónarmið og raunverulegt valfrelsi einstaklingsins; kvenna og karla, verður að tryggja til að sporna við bakslagi í jafnréttismálum.

III. Fræðileg sjónarmið

Íslenskir karlmenn njóta þeirra forréttinda að leggja að stórum hluta línurnar í opinberri stefnumótun, ráða yfir meira fjármagni og völdum en konur almennt. Þetta er þó hvorki nýtt af nálinni né séríslenskt en enski félagsfræðingurinn Sylvia Walby skilgreinir kynjakerfið sem félagslegt yfírráðakerfi þar sem karlar njóta góðs af kerfisbundinni undirskipun kvenna.¹⁷ Prátt fyrir þetta „fer því fjarri að hver einasti karlmaður hafi yfírráð í krafti kyns síns og hver einasta kona sé undirskipuð vegna kyns síns.“¹⁸ Kynjakerfið er flókið og á sér bæði menningarlegar og sögulegar skýringar. Enski heimspekingurinn, John Stuart Mill (1806 – 1873) sagði yfírráðakerfi karla „...rótgrónara en alls konar önnur yfírráð sem haldist hafa allt fram á vora tíma“¹⁹. Kynjakerfið er sögulega breytilegt og Walby aðgreinir það í kynjakerfi einkasviðsins og kynjakerfi opinbera sviðsins; mismunandi form sem eru misráðandi frá einum tíma til annars.²⁰ Walby telur að hægt sé að mæla stig beggja þessara gerða kynjakerfis út frá sex breytilegum þáttum sem skarast að einhverju leyti:

- Atvinnulífið/vinnumarkaðurinn (paid work)
- Heimilið/fjölskyldan (housework)
- Menningin (culture)
- Kynverundin (sexuality)
- Ofbeldið (violence)
- Ríkið og hið opinbera vald (the state)

Þorgerður Einarsdóttir, prófessor í kynjafræðum, segir „[e]kki gert ráð fyrir einni uppsprettu valdsins, engin allsherjarskýring er til á undirskipun kvenna

¹⁷ Sylvia Walby 1990 í umfjöllun Þorgerðar Einarsdóttur 2006: 445.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ John Stuart Mill 1869: 87.

²⁰ Walby 1990: 173 og 178.

og þar með engin allsherjarlausn.“²¹

Gyða Margrét Pétursdóttir, doktor í kynjafræðum, fjallar um skilgreiningu Walby á kynjakerfinu í rannsókn sinni á vinnumenningu, kynjatengslum og fjölskylduábyrgð á þremur ólíkum sviðum á vinnumarkaði, á einkamarkaði og í opinbera geiranum. Gyða Margrét bendir á að þrátt fyrir að konur séu ekki lengur útilokaðar frá hinu opinbera feðraveldi þá sé ákveðin aðskilnaðarstefna við lýði.

Konur mega kjósa (ríkið og hið opinbera vald) og vinna launaða vinnu (atvinnulífið/vinnumarkaðurinn) en þær hafa hlutfallslega of fáa fulltrúa í hinu opinbera valdi (þingmenn og ríkisstjórn). Þær fá jafnframt lægra kaup en karlar í launaðri vinnu og eiga að auki hlutfallslega of marga fulltrúa í störfum sem minna eru metin í samfélagini.²²

Konur hafa þannig fengið formleg réttindi til þátttöku á hinu opinbera sviði; en ekki á jafnréttisgrundvelli. Þær eru á atvinnumarkaði, taka þátt í stjórnámum og eru hluti af menningarstofnunum samfélagsins; en skipa þar skör lægra en karlar.²³ Útilokun kvenna breyttist í undirskipun á öllum sviðum samfélagsins.²⁴

Á sama tíma og konur fóru í meira mæli að taka þátt í opinberu lífi og stunda launaða vinnu veiktist kynjakerfið á einkasviðinu. Konur voru ekki eins háðar mökum á seinni hluta tuttugustu aldar og áður.²⁵ Undirskipun kvenna á hinu opinbera sviði er þó enn að hluta viðhaldið af kynjakerfi einkalífsins; þ.e. ólaunaðri vinnu og ábyrgð á heimili og börnum.²⁶ Bandaríski félagsfræðingurinn, Margaret Andersen, heldur því fram að hið opinbera feðraveldi sjái til þess að engin kona sé undanþegin yfirráðum karla í nútímasamfélögum. Karlar séu í meirihluta í áhrifastöðum sem ráða mestu um félagsleg velferðarkerfi, fjölskyldurétt og aðrar stofnanir í samfélagini

²¹ Þorgerður Einarsdóttir 2006: 446.

²² Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: 31. Women can vote (state structure) and work for pay (paid labour structure) but they are underrepresented at the state level (MP's and government) and receive less than men in paid labour besides being overrepresented in less prestigious jobs. Mín þýðing.

²³ Walby 1990: 180.

²⁴ Walby 1990: 179.

²⁵ Walby 1990: 184.

²⁶ Walby 1990: 178.

sem hafa mikil áhrif á konur og börn.²⁷ Kynjakerfið var þannig sterkast á einkasviðinu framan af 20. öld en með formlegum réttindum kvenna á við karla færðist áherslan yfir á hið opinbera svið.²⁸ Þátttaka kvenna á hinu opinbera sviði var þó frá upphafi bæði í ætt við aðskilnaðarstefnu og undirskipun.²⁹ Konur hafa rétt á því að hafa áhrif en hefðbundin verkaskipting og fjölskylduábyrgð dregur úr möguleikum til áhrifa til jafns við karla.

Leiðin til jafnréttis er hvorki greiðfær né einföld og oft hefur þurft að snúa við og byrja aftur. Það hefur sýnt sig að hvorki lög og reglur né menntun kvenna til jafns við karla duga ein og sér til að koma á raunverulegu jafnrétti. Raunverulegar breytingar kalla á fræðslu samhliða breytingu á hugarfari og menningu samfélagsins. Kynjakerfið er rótgróið í menningu mannsins og hefur lifað af byltingar og þjóðfélagsbreytingar. Heimsveldi og stjórnarfarskerfi koma og fara en áfram lifir kynjakerfið sem félagslegt yfirráðakerfi. Glíman við kynjakerfið hefur reynst örðug; bæði rótgróin menning, kynjaímyndir og hagsmunir einstaklinga flækja málin. Konur eru ekki einsleitur hópur og sérfræðingar í kynjafræði benda á að oft er meiri munur innan kyns en á milli kynja.³⁰ Þannig eru til konur sem njóta góðs af kynjakerfinu og karlar sem tapa – þetta er félagslegt yfirráðakerfi. Því þarf að endurskilgreina jafnréttisbaráttuna þannig að hún sé ekki einhvers konar eilíft stríð milli kynjanna heldur þurfa bæði kynin að berjast saman gegn kynjakerfinu. Þetta á ekki síst við í fjölskyldum og á heimilum þar sem jafnréttislög ná aðallega yfir hið opinbera svið, en hvorugt sviðið þrífst án hins.

Kynjakerfinu má eins og áður sagði, skipta í kynjakerfi á einkasviðinu; þegar karlar stjórna á heimilinu og opinbert feðraveldi; þegar ríkið og vinnumarkaðurinn stýra lífi kvenna. Vorið 2010 eru ákveðnar vísbendingar um að hið opinbera kynjakerfi geti veikst með mikilli stjórnmálaþátttöku

²⁷ Margaret Andersen 2009: 157.

²⁸ Walby 1990: 174.

²⁹ Walby 1990: 24.

³⁰ Margaret Andersen 2009.

kvenna á Alþingi; kynjakvóta í stjórnum íslenskra fyrirtækja³¹; lögum gegn vændiskaupum³² og afnám undanþáguheimilda vegna nektarsýninga í atvinnuskyni.³³ Á sama tíma getur niðurskurður í velferðarkerfi þar sem dregið er úr þjónustu og aukið á ólaunuð störf kvenna, á kostnað launaðrar, valdið því að konur verða háðari mökum sínum en áður; og þannig styrkist kynjakerfið á einkasviðinu. Jafnframt geta karllægar áherslur í atvinnuuppbryggingu stuðlað að langtímaatvinnuleysi kvenna og aukið á vandann. Þannig er staða kvenna varðandi ólíka þætti feðraveldisins mismunandi og einhvers konar framfarir í jafnréttisátt á einum þeirra útiloka ekki bakslag á öðrum.

Réttlæti og systralag á viðsjárverðum tíum

Við niðurskurð á krepputínum og í efnahagslegum þrengingum á velferðarkerfi heillar þjóðar skiptir sköpum að hafa réttlæti að leiðarljósi. Hafa þarf í huga að í innviðum samfélagsins ríkir ákveðið innbyggt öréttlæti; staða kynjanna er misjöfn og sporna þarf gegn því að mikilvægir áfangar í jafnréttismálum tapist í sparnaðarskyni. Gæðum var misskipt á uppgangstínum, mismiklu fé var veitt í málaflokka af ólíku tagi. Þetta ber að hafa í huga þegar stjórnvöld verða að skerða lífsgæði fólks, skerða valmöguleika þeirra og breyta ytri aðstæðum fjölskyldna sem gerir að verkum að *persónulegt* val einstaklinga verður örðugra en áður. Samdráttur í þjóðféluginu og niðurskurður í velferðarkerfinu hefur ákveðna frelsissviptingu í för með sér. Styttri viðvera barna í skólum, lokanir á stofnunum fyrir aldraða, minni fjárveiting í frístundakort fyrir börn, atvinnuleysi og skerðing á félagslegum bótum hafa mikil áhrif á fjölskyldur og þar af leiðandi á valfrelsi einstaklinga. Þessar aðgerðir ásamt skattahækkunum á tekjur, vörur og þjónustu hafa mikil áhrif á lífsgæði

³¹ Lög um breytingu á lögum um hlutafélög og lögum um einkahlutafélög (eignarhald, kynjahlutföll og starfandi stjórnarformenn). 2010.

³² Almenn hegningarlög, 1940 nr. 19 12. Febrúar; gr. 206, Lög um breytingu á almennum hegningarlögum, nr. 19/1940, með síðari breytingum. 2009.

³³ Lög um breytingu á lögum um veitingastaði, gististaði og skemmtanahald, nr. 18/2010.

almennings. Aðgerðir stjórvalda hafa á þennan hátt bein áhrif á einkasviðið og inn í *hornstein samfélagsins*, fjölskylduna.

Kynblinda í opinberum rekstri og stefnumótun getur aukið kynjaskekkjuna í samféluginu og mótað líf fjölskyldna. Frjálslyndi stjórnspekingurinn John Rawls (1921-2002) vill ekki að pólítískum réttlætislögmálum sé beitt á innra líf fjölskyldunnar, samfélagið verði að treysta á eðlislæga væntumþykju og góðvild foreldra.³⁴ Ástralski heimspekingurinn Susan Moller Okin (1946-2004) færir hins vegar rök fyrir því að „margvíslegt misrétti gagnvart konum og börnum geti dulist á sviði einkalífsins þótt borgaraleg frelsisréttindi séu tryggð.“³⁵ En því verður ekki neitað að pólítískar ákvarðanir geta reynst afdrifaríkar fyrir fjölskyldur og „staða kvenna innan heimilisins hefur gríðarleg áhrif á stöðu þeirra á öðrum sviðum samfélagsins.“³⁶ Þetta er að mati Vilhjálmur Árnasonar heimspekins ástæða þess að hin formlega jafnréttisleið í baráttu fyrir bættri stöðu kvenna hefur ekki borið meiri árangur en raun ber vitni. Formleg réttindi ein og sér nægja ekki til að skapa kynjunum sama rétt til áhrifa og valda í samféluginu.³⁷ Sigríður Þorgeirs dóttir heimspekingur tekur í sama streng og bendir einnig að núverandi fjölskyldufyrirkomulag uppfylli ekki kröfur Rawls um réttlæti. Konum sé gert erfitt um vik að nýta sér þá möguleika sem þær hafa þrátt fyrir formlegt jafnrétti. Jafnframt komi sama skipulag í veg fyrir að karlar geti nýtt sér sína þroskakosti hvað varðar uppeldi barna; en börnum væri það fyrir bestu að fá jafna athygli móður og föður.³⁸ Rawls segir fjölskylduna mikilvæga þar sem innan hennar læri börnin þá réttlætiskennd sem verði þeim veganesti út í lífið; Okin segir fjölskylduna hins vegar ekki geta fyllilega uppfyllt þá kröfu á meðan hún sé ranglát stofnun. Fyrst þurfi að uppræta óréttlæti innan fjölskyldunnar.³⁹

³⁴ Vilhjálmur Árnason 2008: 318.

³⁵ Susan Moller Okin í Vilhjálmur Árnason 2008: 319 – *Is Multiculturalism bad for women?* 7-24 Ritstj. J. Cohen, M. Howard and M. Nussbaum. Princeton: Princeton University Press 1999.

³⁶ Vilhjálmur Árnason 2008: 315.

³⁷ Vilhjálmur Árnason 2008: 316.

³⁸ Sigríður Þorgeirs dóttir 1994: 44.

³⁹ Susan Moller Okin 1989: 22 English: „[I]f families are to help form just individuals and citizens, surely they must be *just families*.“ (skáletrun höfundar) og Vilhjálmur Árnason 2008: 315.

Það er þessi ójöfnuður og innbyggða ranglæti í viðjar samfélagsins sem verður að hafa í huga í efnahagskreppu og tímum niðurskurðar í velferðarmálum til að auka ekki enn á kynjahalla í íslensku samfélagi. Pólitískar ákvarðanir hafa bein áhrif á fjölskyldur á ýmsum sviðum og skapa ramma utan um atvinnulíf í landinu. Þannig eru lagðar línur með pólitískum ákvörðunum um framboð og verð á dagvistun, óframseljanlegan rétt foreldra til orlofs við fæðingu eða ættleiðingu barns, nýtingu persónuafsláttar maka, afnám tekjutengingar við maka á námslánum og annað sem hefur mikil áhrif á líf íslenskra fjölskyldna. Það er einungis réttlátt að hagsmunir allra þegna séu hafðir að leiðarljósi hjá valdhöfum til að efnahagsþrengingarnar skapi ekki verulegt bakslag í jafnréttismálum.

Tvíhyggja hins karllega og hins kvenlega

Staða kynjanna hefur löngum verið ójöfn og karlar iðulega verið við stjórnvölinn á hinu opinbera sviði. Skýringar á ástæðu þessa hafa oft verið byggðar á eðli kynjanna. Samkvæmt platonskri heimspeki⁴⁰ er líkamleiki kvenna nátengdur náttúrunni og þær taldar hafa dýrslegra eðli en karlar, en jafnframt taldar vera praktískar og tilfinningaverur. Kynjaheimspeki í þessum anda hefur verið nokkuð lífseig, enda hefur hún mótað skilning manna á hlutverkum kynjanna í gegnum aldirnar. „Allt frá kenningum Aristótelesar í árdaga heimspekinnar og fram til kenninga Sigmund Freuds hefur líffræðilegur munur á kynjunum verið grundvöllur fyrir félags- og sálfræðilegum skýringum á hlutverki, stöðu og séreiginleikum kynjanna.“⁴¹ Sigríður Þorgeirs dóttir segir þessar skýringar hafi réttlætt reglur og samræmst valdsskipulagi kynjakerfisins. Femínistar, eins og heimspekingurinn Simone de Beauvoir (1908 – 1986) segja þetta öllu fremur byggja á félagsmótun, konur fæðist ekki konur heldur verði konur.⁴² Hér kemur glöggt í ljós munurinn á kyni sem er líffræðilegt og kyngervi sem er félagslega og menningarlega mótað. Sigríður bendir jafnframt á að „tvíhyggja sem felur í sér ólíkt verðleikamat leiðir nauðsynlega til misskiptingar að því

⁴⁰ Songe-Møller, Vigdis 2005.

⁴¹ Sigríður Þorgeirs dóttir 1997: 76.

⁴² De Beauvoir, Simone 1949.

leyti sem hún, samkvæmt hefðbundnum viðmiðum, tengir karla heimi hins opinbera og þeim viðmiðum sem þar gilda og konum heimi einkalífsins.⁴³ Þessi aðgreining leiðir síðan af sér misskiptingu gæða og tækifæra kynjanna til áhrifa í þessum tveimur heimum.

Kynjamunur í samfélögum

Munur á kynjunum birtist í raun á tvennan hátt samkvæmt Margret Andersen; annars vegar sé munurinn milli kynjanna vegna eðlishyggju; karlar og konur séu í eðli sínu ólík og því sé orðræða og félagsleg hegðun þeirra mismunandi. Hinsvegar sé hægt að horfa á mun kynjanna sem félagslega mótaðan; þannig að fólk sé sífellt að endurskilgreina mun kynjanna í samskiptum sín á milli. Þetta er ekki endilega meðvitað, en öll tökum við þátt í að viðhalda kynjakerfinu. Þrátt fyrir að kerfið endurspegli flókna félagslega hefð og hegðun, erum við stöðugt að staðfesta en um leið endurskilgreina kyngervi. Staðalmyndir og kynjaímyndir eru alltaf til staðar í samfélögum og breytast frá einum tíma til annars. Andersen bendir jafnframt á að varasamt sé að leggja of mikla áherslu á muninn milli kynjanna, því það sé ekki síður mikill munur innan kyns.⁴⁴ Carin Holmberg segir þrjár leiðir færar til að breyta hvernig við sjáum kynin sem ólík og ein þeirra er einmitt að nýta sér félagsmótun kynjanna. Þrátt fyrir að þessi mótna sé oft ómeðvituð segir hún konur geta tekið stöðu á móti og meðvitað hætt að stuðla að endurnýjun og endurskilgreiningu kynjanna í samskiptum sínum. Konur sem tilheyra hinu gagnkynhneigða forræðis normi geta byggt sjálfsmýnd sína á öðru en því sem umhverfið segir til um. Þannig geti konur jafnframt neitað að vera sá aðili fjölskyldunnar sem sinnir ólaunuðum umhyggjustörfum. Þetta sé hins vegar hvorki auðvelt né þægilegt þar sem umhverfið og ekki síst fjölmiðlar dragi upp neikvæða mynd af konum sem berjast gegn ríkjandi viðhorfum.⁴⁵

Holmberg skiptir kyngervi sem félagslega tilbúnum mun milli kvenna og karla í two táknaðena samskiptapóla; hinn *markverða annan* (significant

⁴³ Sigríður Þorgeirs Þórssdóttir 1997: 82.

⁴⁴ Andersen 2009.

⁴⁵ Holmberg, C. 1993: 78 – 79.

other(s)) og hin *almenna annan* (generalized other). *Þeir markverðu* eru þeir sem standa okkur næst eins og fjölskylda, ættingjar og vinir en *hinn almenni* er í raun sá heimur sem við búum í, með öllum sínum hefðum, hegðunarmynstrum, venjum og menningu. Börn læra þá hegðun er hæfir kyni þeirra og hvaða kostir eða eiginleikar tilheyra hvoru kyni fyrir sig í samskiptum við sína nánustu. Á sama tíma, segir Holmberg, túnka *þeir markverðu* hegðun barnsins eða eigna mismunandi eiginleika á grundvelli kyns. Þessi viðbrögð verða síðan hluti af kyngervi barnsins. „Líffræðilegt kyn er þannig grunnur fyrir túlkun hinna markverðu á hegðun einstaklings en túlkunin er einnig tengd hinum almennu; þ.e. viðhorf samfélagsins til þess sem er kvenlegt og karlmannlegt.“⁴⁶ Holmberg segir þessar hugmyndir undir áhrifum þess að gildi hins kvenlega sé minna en þess karllega. Konur og karlar skapa með samskiptum sínum skilgreiningu á kyngervi á grunni inngróinna hugmynda um kvenleika og karlmennsku. Gyða Margrét Pétursdóttir segir jafnframt að hegemonísk karlmennska (hegemonic masculinity) geti eingöngu þrifist vegna styðjandi kvenleika (emphasized femininity) og undirskipaðri karlmennsku (subordinated masculinities).⁴⁷ Af þessu má álykta að jafnvel í jafningjasamböndum þar sem engin er umönnun barna sinni konan samt sem áður frekar ólaunuðum heimilis- og umönnunarstörfum. Veganestið er kyrfilega greipt í vitundina, nema þar sem markvisst hefur verið unnið gegn innsetningu samfélagsins.

Rannsókn um viðhorf til kynbundinnar verkaskiptingar bendir til þess að rík eðlishyggja birtist í hugmyndum Íslendinga um óskir kynjanna.⁴⁸ Kolbeinn H. Stefánsson segir Íslendinga virðast almennt á þeirri skoðun að það eigi einungis að draga úr verkaskiptingu kynjanna að vissu marki. Áhersla á fjölskyldulíf og heimilishald frekar en frama á vinnumarkaði sé almennt val kvenna og skýri verkaskiptingu á íslenskum heimilum, en heimilishald hvílir enn í dag frekar á herðum kvenna en karla. Þetta viðhorf

⁴⁶ Holmberg 1993: 204. Biological gender thus serves as a background for the significant others when they interpret the individual and the interpretation also takes place in relation to the generalized other, i.e. in relation to society's notions of what is feminine and masculine. Mín þýðing.

⁴⁷ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b.

⁴⁸ Kolbeinn H. Stefánsson 2008.

gerir ráð fyrir því að val sé alltaf vísbending um óskir en ekki tekið til greina að aðstæður og ýmsir aðrir þættir hafi þar áhrif á valið.⁴⁹ Eðlishyggjan verður þannig einföld skýring á því hvers vegna konur og karlmenn sitja ekki við sama borð þegar kemur að atvinnu, launum og frama á vinnumarkaði. Þetta val sé frelsi einstaklingsins til að móta sitt líf að eigin geðþótta og því megi þar af leiðandi ekki hrófla við.

Skilyrt frelsi

Frelsi kvenna til þáttöku á hinu opinbera sviði með atvinnuþáttöku utan heimilis hefur orðið þess valdandi að konur eru ekki eins háðar mökum sínum og í upphafi tuttugustu aldarinnar. Þær eru hins vegar í auknum mæli háðar ríkinu; bæði um atvinnu og þjónustu velferðarkerfisins.⁵⁰ Ákveðnar framfarir í jafnréttismálum hafa valdið því að yfirráð karla yfir konum hafa færst frá einkasviðinu yfir á hið opinbera svið. Þegar dregið er úr þjónustu hjá hinu opinbera á umbrotatínum og færri störf eru í boði vegna niðurskurðar dregur það úr möguleikum kvenna til þáttöku á hinu opinbera sviði. Aukin valþróng kvenna í kjölfar kreppu gæti því breytt þessari þróun og styrkt kynjakerfi einkalífsins á ný.

Óhjákvæmilega dregur úr valkostum og tækifærum fólks til að móta líf sitt á umbrotatínum og því mikilvægt að í niðurskurði sé kynjavíddin höfð til hliðsjónar til að mismuna ekki þegnunum. Nancy Hirschmann, prófessor í stjórnmálafræði, veltir fyrir sér raunverulegu frelsi til að velja, hvort persónulegt val endurspegli endilega það sem fólk vill í raun og hvað það þýði að velja og vilja eitthvað ákveðið.

Val er flókið ferli sem felur í sér samþættingu ýmissa ytri þátta sem felast í neikvæðu frelsi og innri þátta sem yfirleitt eru hunsaðir. En val felur einnig í sér þætti sem helgast af aðstæðum sem gerir það að verkum að vissir kostir eru á boðstólum en aðrir ekki, sem beina okkur í ákveðna átt og fá okkur til að skilja val, og jafnvel okkur sjálf, á einn veg en ekki annan.⁵¹

⁴⁹ Kolbeinn H. Stefánsson 2008: 2.

⁵⁰ Hernes 1984 í Walby 1990: 177.

⁵¹ Hirschmann 2006: 178. Choice is a complex process, involving negotiation of external factors that negative liberty focuses on, and internal factors that it tends to ignore. But it also

Prófessor Hirschmann byggir hér á hugmyndum heimspekingsins Isaiah Berlin (1909 – 1997) um jákvætt og neikvætt frelsi.⁵² Í kenningu Berlin er *neikvætt frelsi* einfalt pólitískt frelsi; frelsi frá utanaðkomandi höftum og þvingunum. *Jákvætt frelsi* er hins vegar frelsi í þeim skilningi að auka möguleika manna til að velja og í því felst sú hugmynd að val sé siðferðileg athöfn; jákvætt frelsi er frelsi okkar til að gera rétt en ekki bara leyfi til að gera hvað sem okkar lystir svo lengi sem það skaðar ekki aðra.

Á Vesturlöndum hefur neikvætt frelsi verið keppikefli hægri manna en jákvætt frelsi vinstri manna. Berlin varaði við misnotkun alræðisafla á jákvæðu frelsi. Hættan er sú að stjórnvöld ákvarði *réttu* valkosti fyrir einstaklinga sem leiðir til foræðishyggju sem síðan getur þróast út í kúgun og ofbeldi, líkt og gerðist hjá kommúnistastjórnum Austur Evrópu. Hann taldi að neikvætt frelsi og sú fjölhhyggja sem því fylgi sé réttu leiðin fyrir mannleg samfélög⁵³. Nú er ljóst að sú ofuráhersla á neikvætt frelsi sem einkenndi nýfrjálshyggjuna getur haft mjög slæmar félagslegar afleiðingar. Hún leiðir til misskiptingar auðs og þar af leiðandi röskunar á valdajafnvægi í samfélagini eins og fram kemur í skýrslu Rannsóknaneftir Alþingis um aðdraganda og orsakir falls íslensku bankanna 2008.

Hirschmann vill hinsvegar ekki velja á milli þessara tveggja tegunda frelsis heldur fléttar ákveðin sjónarmið þeirra inn í nýja kenningu um frelsi.⁵⁴ Á þennan hátt býr Hirschmann til nýja kenningu sem skoðar mismunandi hliðar frelsis sem varpa ljósi á grundvallarsurningar um val og óskir. Hún segir þætti sem felast í umhverfi okkar og því samhengi sem við búum við skipta sköpum. Hún segir mótnarhyggjuna hafa þrjú stig. Fyrsta stigið er hugmyndafræðilegar rangfærslur um raunveruleikann. Annað stigið er þegar þessar skoðanir skapa þann grundvöll að verða að sannleika; þ.e.a.s. þegar skoðanir eða mýtur sem eiga sér engan grundvöll í raunveruleikanum og ganga í raun þvert á rannsóknir, skapa aðstæður sem verða einungis til vegna

involves contextual factors that make certain options available and not others, that influence us to want certain things and not others, and that make us understand choice-making and even ourselves in certain ways, and not others. Mín þýðing.

⁵² Berlin 1969.

⁵³ Berlin 1969: 122 – 134 og 171 – 172.

⁵⁴ Hirschmann í Susan Hekman 2006: 190.

þeirra. Dæmi sem hún tekur er sú almenna mýta að þeir sem þiggi félagslegar bætur séu liðleskjur og svindli á kerfinu. Þessa mýtu væri síðan hægt að nota sem afsökun til að halda bótum lágum sem gerir það að verkum að fólk á bótum á enga aðra úrkosti en að svindla á kerfinu til að eiga í sig og á. Þessi virka spá leiðir þannig af sér vítahring sem heldur fólki í helsi fátæktar og atvinnuleysis. Líf fólks breytist þannig og lagar sig að afbökuðum sannleika. Þriðja stig kenningar segir Hirschmann vera orðræðuna, hugmyndina um að tungumálið skapi raunveruleika frekar en einfaldlega lýsa honum. Neikvætt frelsi horfir eingöngu á ytri hömlur en Hirschmann segir mikilvægt að taka tillit til innri hindrana þegar frelsi til að velja er skoðað.⁵⁵

Félagsleg mótnun hefur þannig áhrif á frelsi okkar og val á þrennan máta sem verður að hafa í huga til að skilja hvernig persónulegt val verður til; í fyrsta lagi með þeim valmöguleikum og kostum sem í boði eru á hverjum tíma. Í öðru lagi eru óskir og ástæður félagslega mótaðar þar sem hefðir og menning eiga stóran þátt í afstöðu og beina okkur í vissa átt sem virðist vera eðlislæg þó hún sé það ekki í raun. Í þriðja lagi er félagsleg túlkun á valinu sem snýr að tungumálinu og hvernig við túlkum valkostina; hvernig við lítum á sumt sem val af frjálsum vilja en annað sem þvingun eða hömlur. Þannig leggur Hirschmann áherslu á að þrátt fyrir að frelsi og val sé persónubundið, séu öll skilyrði háð þeim aðstæðum og því samfélagi sem við búum við.⁵⁶ Formgerð persónulegs vals er takmarkað sem gerir það að verkum að fólk þrýstist í þá átt sem mýtur samfélagsins beina því. Þannig hefur valdakerfi hins opinbera lífs bein áhrif á persónulegt val einstaklinga. Valdakerfi þar sem kynjahlutföllin eru skökk hlýtur að hafa mismunandi áhrif á valmöguleika og valfrelsi einstaklinga. Hirschmann segir konur ekki eingöngu „eiga erfitt með að fá það sem þær vilja meðan þær eru í viðjum kynjakerfis, heldur hefti það líka möguleika þeirra á að ímynda sér og hugsa upp aðra möguleika en þá sem virðast standa til boða. Frelsi kvenna felist þar af leiðandi í því að geta breytt samfélagini, aðstæðum og umhverfi.“⁵⁷

⁵⁵ Hirschmann 2006

⁵⁶ Hirschmann 2006: 192/237. Although freedom is expressed by individuals, its conditions are made possible by community. Mín þýðing.

⁵⁷ Hirschmann 2006: 181. Mín skáletrun.

Á umbrotatínum þegar valkostir eru í endurmótun skiptir þetta frelsi kvenna sköpum til að standa vörð um framfarir í jafnréttismálum, sporna gegn baks lagi og nýta tækifæri til framfara. Til að öðlast þetta frelsi þurfa konur að taka jafn mikinn þátt í að skapa valdakerfi og karlar; „valdakerfi sem á sinn þátt í að ala á, forma og snerta það umhverfi sem mótar líf okkar, eiginleika okkar og skoðanir.“⁵⁸ Mikilvægt er því fyrir konur að koma að uppbyggingu á umbrotatínum og valdakerfi samfélaga og þar er stjórn orðræðunnar lykilatriði.⁵⁹ Stjórn orðræðunnar liggar ekki síst á hinu opinbera sviði. Kreppa getur hindrað, enn frekar, aðkomu kvenna að hinu opinbera sviði. Það gerist með skertum valmöguleikum vegna niðurskurðar; þegar leitað er í gamlar hefðir og menningu að *nýjum gildum*; og þegar orðræðan einkennist af karllægum viðmiðunum í uppbyggingu samfélagsins með áherslu á mannaflsfrekar framkvæmdir til að sporna gegn atvinnuleysi.

Verkaskipting á heimilum - hlaðborð eða réttlætismál?

Í algleymi nýfrjálshyggjunnar í upphafi 21stu aldarinnar var einstaklingurinn og einstaklingsframtakið lofað og hylt í hástert. Allt snérist um frjálst val einstaklingsins sem ekki mátti hindra á neinn hátt.⁶⁰ Rætt var um valkosti eins og hlaðborð sem væri jafn aðgengilegt öllum, allir hefðu sömu yfirsýn og möguleika á að velja sér girnilegustu bitana. Ekki var gert ráð fyrir að ýmislegt hefur áhrif á val einstaklinga sem er alla jafna ekki eins *frjálst* og ætla mætti við fyrstu sýn. Inn í val einstaklinga spila bæði ytri og innri þættir, umhverfi og samhengi, menning og orðræða.⁶¹ Þannig var skökk verkaskipting inni á heimilum og þungi fjölskylduábyrgðar kvenna skýrð með áhuga þeirra á barnauppeldi og heimilistörfum sem þær settu framar framgangi í starfi.⁶² Í anda Hirschmann má þá segja að í kjölfar vals, sem jafnvel er sprottið af valþróng vegna hagsmuna annarra fjölskyldumeðlima, eða félagslegra, fjárhagslegra eða menningarlegra þátta, verði viðhorfsbreyting í átt að því sem hefur verið valið. Það er einfaldlega

⁵⁸ Hirschmann 2006: 181.

⁵⁹ Susan Hekman 2006: 191.

⁶⁰ M.a. Gyða Margrét Pétursdóttir, 2009a, Kolbeinn H. Stefánsson, 2008 og fleiri.

⁶¹ Hirschmann 2006.

⁶² Gyða Margrét Pétursdóttir, 2009a og Kolbeinn H. Stefánsson, 2008.

auðveldara að ímynda sér að þvingað val sé sprottið af fúsum og frjálsum vilja og sætta sig þannig við hlutskipti sitt. Vítahringnum er lokað; bæði konur og karlar trúá því að þetta hefðbundna gildismat endurspegli frjálsar og óheftar óskir kvenna, þannig liggur óréttlæti eða aðrir möguleikar faldir í skugga einstaklingsfrelnis.⁶³

Nauðsynlegt er að horfa til fleiri þátta er kona dregur úr launavinnu til að koma til móts við fjölskyldulífið. Ytri þættir eins og daggæsla barna og unglings, kynbundinn launamunur, umönnun aldraðra og aðrir þættir velferðakerfisins spila hér inn í. Rannsókn Kolbeins H. Stefánssonar frá 2008 leiðir í ljós að „karlar [auka] sjaldnast vinnuframlag sitt á heimili sem nemur auknu vinnuframlagi kvenna í launaðri vinnu.“⁶⁴ Í sömu könnun kemur fram að lítil breyting hefur orðið á skiptingu heimilisstarfa frá árinu 1988, þó vinnutími kvenna hafi lengst í launaðri vinnu. „Skipting heimilisstarfa er því mikilvægt réttlætismál, ekki síst þegar horft er til þess hvaða áhrif það hefur á laun kvenna og framamöguleika þeirra á vinnumarkaði að þær skuli bera þungann af heimilislífinu.“⁶⁵ *Frjálst val* nýfrjálshyggjunnar er ef til vill að líða undir lok, en þá er brýnt að skipta því ekki út fyrir afturhvarf í *gömul gildi* þar sem húsmóðirin er þungamiðja og athvarf fjölskyldunnar.

Spurningin um raunverulegt frelsi manneskjunnar hefur verið viðfangsefni heimspekinga og annarra fræðimanna gegnum söguna. Við spurningunni eru vafalaust mörg og misjöfn svör. Vilhjálmur Árnason álítur til að mynda að svarið sé í raun þríþætt. Svarið er já því að í ákveðnum grundvallarskilningi er manneskjan augljóslega frjáls vera sem getur fjallað um spurninguna sem slíka. Vilhjálmur heldur fram að „...maðurinn [í skilningum manneskjan] sé augljóslega frjáls í þeim skilningi annars vegar að hann sé dæmdur til að móta veru sína og hins vegar í þeim skilningi að hann sé stöðugt dreginn til ábyrgðar.“⁶⁶ En maðurinn er að sama skapi „ófrjáls í þeim skilningi að hann mótar ekki veruleikann af vild sinni.“ Þar kemur að þriðja svari Vilhjálms sem er; „bað veltur á ýmsu“ þar sem „hinn

⁶³ Kolbeinn H. Stefánsson, 2008.

⁶⁴ Kolbeinn H. Stefánsson, 2008: 22.

⁶⁵ Kolbeinn H. Stefánsson, 2008: 26.

⁶⁶ Vilhjálmur Árnason 1997: 181. Mitt innskot.

félagslegi veruleiki stýrir hugsun okkar og áformum.“ Ekki má gera of skarpan greinamun á hinu ytra og hinu innra; þ.e. vitundarveru og félagsveru þar sem sjálfsmyndin er óhjákvæmilega mótuð í félagslegum samskiptum sem hafa afdrifarík áhrif á frelsisvitundina, vitundina um möguleika og takmarkanir.⁶⁷ Frelsið er þannig aðstæðubundið þar sem það er bæði tilvistarlegt og samfélagslegt verkefni raunverulegra einstaklinga í tilteknum aðstæðum.

Lykillinn að því að virkja frelsi er ekki eingöngu að velja milli aðgreindra kosta eins og matvöru í stórmarkaði heldur að hafa þá sjálfsþekkingu sem þarf til að þekkja möguleika sína og takmarkanir, en ekki síst að þora að fara þá leið sem einstaklingurinn sjálfur kýs. Þannig þurfi allir að hafa aðgang að réttum upplýsingum um samfélagið en jafnframt þarf að sameina krafta einstaklinganna í því skyni að móta samfélag sitt og menningu á skapandi og lýðræðislegan hátt.⁶⁸ Sigríður Þorgeirs dóttir bendir á að „það samvinnumynstur innan fjölskyldu sem er algengast skipar konum í valdaminni stöður og gerir þeim erfitt um vik að losa sig undan fyrirfram gefnum væntingum og gildum.“⁶⁹ Því má segja að konur og karlar hafi ekki sömu möguleika á að taka sér rými til að forðast fyrirfram mótuð hlutverk samfélagsins. Mikilvægt er að kynin taki jafnan þátt í að skapa það samfélag og þá valkosti sem í boði eru fyrir einstaklinga og fjölskyldur. Gott og réttlátt samfélag hlýtur að grundvallast á sameiginlegri velferð með skilningi á sameiginlegum markmiðum.

Jafnrétti undirstaða lýðræðis

Í forspjalli að ritgerðum John Stuart Mill fjallar Auður Styrkársdóttir, stjórnmálafræðingur, um lýðræðiskenningar Mary Wollenstonecraft (1759 - 1797), heimspekings, um að „sem mestur jöfnuður þyrfti að ríkja millum fólks á öllum sviðum, jafnt efnahagslega sem andlega.“⁷⁰ Lýðræði felist í að þegnar væru vel upplýstir og fengju tækifæri til að þroska sína hæfileika; en

⁶⁷ Vilhjálmur Árnason 1997: 183.

⁶⁸ Vilhjálmur Árnason 1997: 184.

⁶⁹ Sigríður Þorgeirs dóttir 1994: 42.

⁷⁰ John Stuart Mill 2003: 23-24.

grundvallarundirstaða þess væri sú að öll samskipti fólks væru á jafnræðisgrunni. Væri ekki svo væri lýðræði dauðadæmt. Þannig var frelsun kvenna að hennar mati ekki eingöngu nauðsyn heldur forsenda þess að samfélagið gæti búið við siðferðilega gott skipulag. Þar fjallar Auður einnig um stjórnspekinga á borð við Hobbes sem strax á 17. öld boðaði þá kenningu að undirokun kvenna væri fyrst og síðast félagsleg afurð en ekki náttúrulögmál. Staða kvenna væri hvorki eðlislæg, náttúrubundin né guðleg forsjón. Frekar ætti að tala um venju en náttúrulögmál eins og Mill bendir á. En Hobbes lagði blessun sína yfir þetta fyrirkomulag þar sem ríkinu væri nauðsynlegt að eignast hraust börn, þá aðallega syni. Í staðinn fyrir þetta framlag kvenna átti ríkið og samfélagið að veita konum og börnum öryggi og vernd.⁷¹ Mill leitaðist jafnframt eftir því, líkt og Wollenstonecraft, í ritgerðum sínum um *Kúgun kvenna* að sýna hversu mjög aukin ítök kvenna og frelsi myndu bæta hag þjóðfélagsins alls.⁷²

En jafnvel baráttumenn fyrir réttindum kvenna eins og Mill, sem færir sannfærandi rök fyrir getu og hæfileikum kvenna til jafns á við karla, setur fram þá skoðun að konur myndu velja heimilið fram yfir launavinnu ættu þær kost á að velja.⁷³ Þá segir hann að ef konur vinni utan heimilis bætist það starf við heimilið, sem hún losni sjaldnast við. Eins og glögglega kemur fram í kafla V bera konur enn í dag hitann og þungann af fjölskylduábyrgð. Því má segja að frelsun kvenna til þáttöku á hinu opinbera sviði á jafningagrundvelli sé undirstaða lýðræðis en jafnframt að sú frelsun þurfi að haldast í hendur við frelsun karla til þáttöku á einkasviðinu. Einungis með því að jafna þáttöku og ábyrgð kynjanna á þessum tveimur sviðum er hægt að skapa lýðræðislegt og réttlátt samfélag.

Nýtt Ísland - svigrúm til breytinga?

Að breyta menningu samfélags og grunngildum er ekki létt verk, en félagsleg móton gefur þó svigrúm til breytinga. Það þarf að skoða ríkjandi gildismat og

⁷¹ Auður Styrkársdóttir, 2003.

⁷² Auður Styrkársdóttir 2003: 32.

⁷³ Auður Styrkársdóttir 2003: 33.

gagnrýna þá mögulegu kúgun sem þar getur leynst.⁷⁴ Franski heimspekingurinn og félagsfræðingurinn Pierre Bourdieu (1930 – 2002) hefur sett fram kenninguna um *habitus*; sem vísar „til reglubundinnar, ómeðvitaðrar formgerðar sem einkennir hugsun, skynjun, hegðun og mat viðkomandi einstaklings. *Habitus* rennur einstaklingnum í merg og bein í kjölfar áralangrar dvalar hans við þau tilteknu lífsskilyrði sem einkenna umhverfi hans.“⁷⁵ Kenning Bourdieus um *habitus* gefur ákveðið svigrúm til skilja eða skýra breytingar þar sem hún er áhugaverður millivegur hugmynda um algjört frelsi einstaklingsins sem einkenna frjálslynda höfunda og frjálshyggjumenn á borð við John Stuart Mill og hugmyndir um að einstaklingurinn sé algjörlega mótaður af umhverfi sínu eins og ýmsar gerðir marxisma gera ráð fyrir.

Þannig þarf að skoða hvað það er í menningunni sem gerir það að verkum að konur standa ekki jafnfætis körlum í samfélaginu; skoða kerfið í stað þess líta að það sem óbreytanlegt og sjálfgefið. Meðvitund um höftin er þannig forsenda frelsis og framfara. Þekking á kerfinu gefur síðan möguleika á almennri kynmeðvitund⁷⁶ sem yrði gagnlegt tæki til að uppræta hið rótgróna kynjakerfi. Ein af áhrifaríkustu leiðunum til að breyta viðhorfi fólks er fræðsla; alls staðar á öllum tínum. Viðhorfum fólks þarf að breyta til frambúðar til að ná árangri í jafnréttismálum; það þarf að breyta menningu eða *habitus*.

Samkvæmt kenningum Bourdieu skipta *leikreglur* máli og hann gengur út frá því að áhugi sé oftast í slagtogi við hagsmuni. Breytingar verða ekki raunverulegar nema að leikendur sjái sér hag í að breyta og að breytingin nái inn í innsta hring lífskoðana þeirra, *habitus*.⁷⁷ Samkvæmt kenningum Bourdieus þyrfti að breyta leikreglum á öllum þessum sviðum samfélagsins til að koma á jafnrétti, en til þess þarf almenningur að sjá sér hag í að breyta núverandi *habitus*. Á sama hátt getur kenning Bourdieu skýrt

⁷⁴ Vilhjálmur Árnason 2008: 316.

⁷⁵ Davíð Kristinson í Bourdieu 2007: 2.

⁷⁶ Nýtt hugtak sprottið uppúr umræðum á vef námskeiðs um *Hagnýtingu jafnréttisfræða: Frá broðurparti til systkinlags*, vorið 2008. Hugtakið þýðir: „meðvitaður um kynjakerfið og áhrif kyns á alla þætti lífsins.“ (upphafskona Eygló Árnadóttir, kynjafræðingur).

⁷⁷ Davíð Kristinson í Bourdieu 2007: 2.

hvað það er sem heldur kynjakerfinu óbreyttu; það er ef nægilega stór hópur samfélagsins sér ekki hag í breytingum og berst fyrir óbreyttu ástandi. Það má líka benda á að þegar á nítjándu öld benti enski heimspekingurinn John Stuart Mill á að breytingar á stöðu kvenna og aukin útbreiðsla lýðræðislegs hugsunarháttar yrðu því aðeins að raunveruleika að heimilin og valdahlutföll þar breyttust.⁷⁸ En til þess að hugmyndaheimur eða menning samfélaga breytist þarf breytingin að vera varanleg. „Allar breytingar sem byggja einungis á lögum, eða hótun um refsingar eða á breytingum á tæknilegu, ytra fyrirkomulagi eru tímabundnar og tilgangslausar.“⁷⁹

Atvinnuleysi sem við blasir í íslensku samfélagi eftir hrunið 2008 er, að öllum líkindum, tímabundið ástand. Því má leiða að því líkur að þrátt fyrir að karlar fari í ríkari mæli inn á heimilin og jafnvel taki að sér eitthvað af ólaunuðum umönnunar- og heimilisstörfum sem hingað til hafa verið í höndum kvenna þá gangi sú breyting til baka þegar dregur úr fjármálakreppu og atvinnuleysi. Á umbrotatínum er tækifæri til að endurskoða leikreglur með kynjasjónarmið að leiðarljósi. Einungis með því að breyta ríkjandi viðhorfum til kynjanna til frambúðar komumst við áleiðis að raunverulegu jafnrétti.

⁷⁸ John Stuart Mill 2003 / 1869: 157.

⁷⁹ John Dewey 1897.

IV. Jafnrétti fyrir og eftir kreppu

Kynjahlutfall á Alþingi

Kosningavorið 2009 var um margt merkilegt á Íslandi en þá settust 36 karlmenn og 27 konur á þing. Hlutfall kvenna á Alþingi var í sögulegu hámarki eða tæp 43% og í fyrsta sinn var mynduð hrein vinstri stjórn Samfylkingar og Vinstri grænna. Ríkistjórnin var skipuð 12 ráðherrum, fimm konum og sjö körlum. Í október 2009 urðu kynjahlutföllin jöfn í ríkisstjórn Íslands eftir afsögn heilbrigðisráðherra, Ögmundar Jónssonar. Jafnt kynjahlutfall í ríkisstjórn hafði þá einungis einu sinni áður verið raunveruleiki eða í bráðabirgðastjórn Samfylkingar og Vinstri grænna þá um vorið. Þá voru óvenjulegir tímar og sömu ráðherrar (karlar) réðu yfir fleiri en einu ráðuneyti.

Annað vígi féll vorið 2009 en þá fengum við Íslendingar okkar fyrstu konu í stól forsætisráðherra. Fyrsta konan sem kjörin var á þingi var Ingibjörg H. Bjarnason árið 1922. Næstu 57 árin sátu mest þrjár konur á þingi og sum árin engin. Kvennalistinn opnaði nýjan heim og Alþingisdyr fyrir konur en eftir 1983 fór konum að fjlölgja á Alþingi og hefur hlutfallið löngum verið í kringum 30% konur 70% karlar. Á umbrotatínum sem hófust haustið 2008 var mikið rætt um að *tími konunnar* væri komin. Hinsvegar þarf fleira að koma til en fjölgun kvenna á Alþingi. Eins og fræðikonur í kynjafræðum hafa löngum bent á er mikilvægt að fjlölgja konum í valda- og áhrifastöðum í samfélaginu. En að sama skapi jafngildir hvorki höfðatölujafnrétti né formlegt jafnrétti raunverulegu jafnrétti. Því verður ekki náð nema ríkjandi gildismat og hugmyndafræði breytist. Án nýs sjónarhorns og uppgjörs við undirliggjandi hugmyndir verður ekki raunveruleg breyting.⁸⁰

⁸⁰ Þorgerður Einarsdóttir og Sigríður Þorgeirsdóttir 2009 *Kynjamyn dir nýfrjálshyggunnar*, 9. febrúar í Fréttablaðinu.

Í þessum kafla skoða ég jafnrétti fyrir og eftir kreppu á hinu opinbera sviði og tengingar við einkalíf; fjölskylduna. Þar inn í kemur aðlögunarhæfni íslenskra fjölskyldna í samræmingu atvinnu og fjölskyldulífs, kynjaskipting á vinnumarkaði, kynjuð áhrif atvinnuleysis og kynbundinn launamunur. Þrátt fyrir mikla atvinnuþátttöku kvenna og hátt menntunarstig þeirra standa kynin ekki jafnt á hinu opinbera sviði þegar kemur að völdum og áhrifum í samfélaginu; hvorki fyrir, né, enn sem komið er, eftir kreppu.

15. grein *Laga um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla* lýtur að stjórnsýslunni og er ætlað að jafna hlutföll kynjanna í nefndum, ráðum og stjórnum á vegum hins opinbera. Þar er kveðið á um að um hlutfall hvors kyns skuli vera minnst 40%. Ljóst er af fyrstu skipunum nýrrar ríkisstjórnar í fastanefndir vorið 2009 að tölувert vantar upp á að þessu ákvæði sé fylgt eftir. Einsleitni í fjármálastjórnum var mikið í umræðunni í kringum hrún efnahagslífsins í október 2008 og talið hafa stuðlað að því gríðarlega tjóni sem varð hér á efnahagi heillar þjóðar. Þá var vitnað í fjölmargar rannsóknir sem sýna að fjármálfyrirtækjum sem stýrt er af báðum kynjum vagnar betur en einsleitum fyrirtækjastjórnum.⁸¹ Þrátt fyrir þessa umræðu skipaði Alþingi einungis tvær konur í skilanefndir bankanna, sem er um 13%. Þrátt fyrir fyrri reynslu, lög og rannsóknir voru einungis þrjár konur skipaðar í ellefu manna Fjárlaganefnd á Alþingi. Í annarri mikilvægri fastanefnd á tímum efnahagskreppu, Efnahags- og skattanefnd, sitja tvær konur af níu fulltrúum. Í skipun einungis fimm⁸² af tólf Fastanefndum Alþingis er farið eftir 15. grein jafnréttislaganna um kynjahlutfall; í fjórum⁸³ þeirra hallar á hlutdeild kvenna og í þremur⁸⁴ hallar á hlutdeild karla. Þó hefur kynjahlutfallið á Alþingi aldrei verið jafnara en nú; eða 43% konur og 57% karlar.

Lagaákvæði um kynjahlutfall skiptir máli sé vilji fyrir breyttum vinnureglum. Þannig hefur verið bent á að til þess að konur hafi verulega

⁸¹ Margrét Sæmundsdóttir 2009, Þórnar Jónsdóttir 2010 og Skýrsla Rannsóknaneftdar Alþingis: Aðdragandi og orsakir falls íslensku bankanna 2008 og tengdir atburðir.

⁸² Allsherjarnefnd, Félags- og tryggingamálanefnd, Iðnaðarnefnd, Umhverfisnefnd og Utanríkismálanefnd þegar ekki er horft til varamanna skipar fjórar konur og fimm menn. Varamenn eru hins vegar níu og þar af sex karlar.

⁸³ Efnahags- og skattanefnd, Fjárlaganefnd, Samgöngunefnd og Sjávarútvegs- og landbúnaðarnefnd.

⁸⁴ Heilbrigðisnefnd, Menntamálanefnd og Viðskiptanefnd.

möguleika til áhrifa og breytinga, en gangi ekki inn í ríkjandi starfshætti, þarf fleiri konur en færri.⁸⁵ Þrátt fyrir að fjöldi kvenna sé ekki sjálfkrafa ávísun á breytingar í jafnréttisátt, skiptir kynjahlutfall máli fyrir fjölbreytni í vinnuaðferðum og hugsun. Þegar velja þarf fulltrúa af báðum kynjum þá eykst einfaldlega úrval af þeim mannaúði sem býr með þjóðinni. Til að breyta ríkjandi starfsaðferðum og hefðum þarf nýja sýn; nýja hugsun; það er einungis hægt með því að hleypa hæfu fólki að, af báðum kynjum.

Sama grein jafnréttislaganna kveður jafnframt á um að „[þ]egar tilnefnt er í nefndir, ráð og stjórnir á vegum ríkis og sveitarfélaga skal tilnefna bæði karl og konu.“⁸⁶ Þó er kveðið á um heimild til undantekninga þegar „hlutlægar ástæður leiða til þess að ekki er mögulegt að tilnefna bæði karl og konu.“⁸⁷ Ákvæðið er því ekki jafn afdráttarlaust eins og kynjakvóti, eða lagaleg leiðréttинг á kynjahlutfalli, sem er ein leið eða tæki til að breyta kerfinu með raunverulegt jafnrétti að leiðarljósi. Ein af ástæðum þess að við lifum ekki við fullt jafnrétti er einmitt sú staðreynd að staða kvenna í áhrifastöðum er veik í flestum löndum. Jafnara hlutfall kynjanna í áhrifastöðum er ein af nauðsynlegum forsendum til þess að veita jafnrétti brautargengi í stjórnmálum.⁸⁸

Vinnumynstur kynjanna – kynjaskipting vinnumarkaðar

Atvinnuþátttaka íslenskra kvenna er með því mesta sem gerist í OECD löndunum, eða í kringum 80%.⁸⁹ Þrátt fyrir þetta, fæða íslenskar konur að meðaltali fleiri börn en konur í öðrum Evrópuríkjum eða 2,14 börn á ævi hverrar konu árið 2008. Fæðingum hefur farið stöðugt fjölgandi frá árinu 2002.⁹⁰ Íslendingar vinna langa vinnuviku; karlmenn um 48 stundir á viku en konur um 36 stundir. Rannsóknir sýna að í kjölfar barneigna vinna karlmenn meira en konur draga úr launaðri vinnu. Þannig er meirihluti kvenna sem er í

⁸⁵ M.a. Þórunna Jónsdóttir 2010 og Andersen 2009.

⁸⁶ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 2008, nr. 10, 26. febrúar, grein 1

⁸⁷ Ibid – míð skáletrun.

⁸⁸ Gender Mainstreaming, Conceptual framework and methodology 2004.

⁸⁹ 78,6% Landshagir 2008.

⁹⁰ Landshagir 2009. 4863 börn fæddust árið 2008 eða 6,1% fleiri en árið 2007 skv. skýrslu frá Fæðingarskráningunni fyrir árið 2008. Tölur um fjölda fæddra barna árið 2009 verða ekki fáanlegar á Hagstofu Íslands fyrr en haustið 2010.

hlutastörfum á aldrinum 35 – 54 ára.⁹¹ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla taka lítið til jafnréttis inn á heimilum, en sýna vilja löggjafans til að samræma einkalíf og atvinnulíf. Lögin leggja atvinnurekendum þær skyldur á herðar að auðvelda konum og körlum að samræma starfsskyldur sínar og ábyrgð gagnvart fjölskyldu. Atvinnurekendum er gert að gera ráðstafanir til að auka sveigjanleika í skipulagningu á vinnu og vinnutíma þannig að bæði sé tekið tillit til fjölskylduaðstæðna starfsmanna og þarfa atvinnulífsins. Hins vegar er ekki kveðið sérstaklega á um fjölskyldustefnur né sérstaka útfærslu á því hvernig atvinnurekandi geti best búið um hnútana þannig að hann brjóti ekki lög. Sveigjanleikinn birtist því oft í nettengingu heim svo hægt sé að vinna þrátt fyrir veikindi barna eða sveigjanleika í vinnutíma þannig að hægt sé að vinna á kvöldin eftir að börnum hefur verið komið í ró. Vinnuskylda breytist ekki heldur er í raun gefinn lengri taumur í nafni frelsis. Vinnan seilist inn á heimilin eftir tíma og aðstöðu gegnum net og farsíma sem eru góðfúslega veittir frítt; eins konar gylltir hlekkir.

Gyða Margrét Pétursdóttir segir jafnréttis- og fjölskyldustefnur sem settar séu saman af fagfólki mikilvægar, en án þeirra hafi fjölskyldur lítið sem ekkert skjól fyrir þessari einstaklingsvæðingu vinnustaða.⁹² Nauðsynlegt er því fyrir stjórnvöld að setja fyrirtækjum og samféluginu skorður því reynslan sýnir að jafnrétti, hvort heldur á opinberu- eða á einkasviði, kemur ekki af sjálfu sér. Til þess standa

[ó]talmörg lög af hefðum, gildum og siðvenjum, aldagamlar hugmyndir um ólík hlutverk kynjanna og kynbundnar hugmyndir um foreldrahlutverk og fleira, sem ríghalda fólk á básum hefðarinnar. Þessir hlutir hanga saman við hlutlægari þætti eins og launamun kynja og veikari stöðu kvenna á vinnumarkaði, fyrir utan síauknar kröfur vinnustaðanna sem verða æ gráðugri á hollustu og fórnfysi starfsmanna sinna.⁹³

Þessi viðhorf breytast ekki sjálfkrafa þrátt fyrir ásetning og tal stjórnvalda um breytt viðhorf og gildi samfélags. Atvinnurekendur þurfa annað hvort skýran lagaramma eða hvata til að setja sér ítarlega fjölskyldustefnu. Einmitt

⁹¹ Skýrsla félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála, 2009 og Hagstofa Íslands.

⁹² Gyða Margrét Pétursdóttir 2009a.

⁹³ Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir 2004: 298-299.

á umbrotatínum er brýnt að slá alla þá varnagla sem hægt er þegar góð störf eru af skornum skammti og fólk gerir hvað það getur til að halda í þau í nafni fjölskyldunnar en jafnframt á kostnað fjölskyldunnar.

Launamunur kynjanna

Kynbundinn launamunur hefur viðgengist á Íslandi frá því að konur hófu að vinna launuð störf utan heimilis. Barist hefur verið fyrir launajafnrétti á ýmsa vegu og ákvæði um launajafnrétti sást fyrst í íslenskum lögum árið 1945.⁹⁴ Í grein sinni um *Kynbundinn launamun* frá árinu 2004 fjalla Þorgerður Einarsdóttir og Kristjana Stella Blöndal um þennan launamun í gagnrýnu ljósi. Þær segja ástæður kynbundins launamunar liggja víða og vandamálið því flókið. Lengi var því haldið fram að aðalástæða fyrir launamun væri minni menntun kvenna en karla. Þorgerður og Kristjana Stella benda á að þessari mýtu hafi nú verið hnekkt enda hafi menntunarbilinu nánast verið lokað þó sömu sögu sé ekki að segja af launabilinu. Síðan þá hefur menntunarstig kvenna aukist hraðar en karla svo þetta á ekki síður við í dag. Hinsvegar benda Þorgerður og Kristjana á að „menntun skilar körlum lengra en konum.“⁹⁵ Þannig eru karlar að jafnaði hærra settir en konur óháð menntun og aldri. Þær benda á að vinnumarkaðurinn sé mjög kynjaskiptur og sú skipting sé lífsseig. Konur og karlar gegna þannig bæði mismunandi störfum; heilu starfstéttirnar eru kven- eða karlgerðar, og karlar eru mun oftar í stjórnunar- og ábyrgðarstöðum. Hjúskaparstaða og barnafjöldi hefur jafnframt jákvæð áhrif á laun karla en neikvæð eða engin áhrif á laun kvenna.⁹⁶ Hefðbundin kvennastörf og kvennastéttir njóta almennt minni virðingar og þar eru lægri laun í boði en í hefðbundnum karlastéttum.⁹⁷ Þannig endurspeglar laun oft á tíðum hefðir, geðþóttu og menningu frekar en áhuga, framleiðni eða dugnað.

⁹⁴ Þorgerður Einarsdóttir og Kristjana Stella Blöndal 2004: 247.

⁹⁵ Þorgerður Einarsdóttir og Kristjana Stella Blöndal 2004: 252.

⁹⁶ Þorgerður Einarsdóttir og Kristjana Stella Blöndal 2004: 259.

⁹⁷ Auður Styrkársdóttir, Rósa G. Erlingsdóttir og Guðbjörg Linda Rafnsdóttir 2010: 8.

Verðmætamat á störfum kynjanna

Launamunur kynjanna mælist mestur á Íslandi í samanburði við hin Norðurlöndin.⁹⁸ Í *Skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála* segir að kynbundinn launamunur hafi viðgengist lengi hér á landi og að niðurstöður rannsókna bendi til að lítið hafi þokast í að uppræta hann síðustu árin. Launamunur kynjanna er þannig eitt helsta baráttumál í jafnrétti kynjanna á vinnumarkaðnum.⁹⁹ Árið 2008 mældist þessi munur 30% samkvæmt könnun sem Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands gerði fyrir Félagsmálaráðuneytið á kynbundnum launamun á íslenskum vinnumarkaði. Þegar hluti af hinum 30% mun á launum kynjanna hefur verið skýrður stendur þó eftir 19,5% óútskýrður kynbundinn launamunur þegar viðmiðið eru konur en 16,3% þegar miðað er við karla:

Leiðréttur kynbundinn launamunur á heildarlaunum er 19,5%. Með öðrum orðum, að teknu tilliti til vinnutíma, starfs, menntunar, aldurs, atvinnugeira, ábyrgðar í starfi og þess hvort fólk er sjálfstætt starfandi eða launþegar eru karlar að jafnaði með 19,5% hærri heildarlaun en konur. Ef spurt er hversu miklu lægri laun konur eru með miðað við karla er svarið 16,3%.¹⁰⁰

Þorgerður Einarsdóttir segir of einfalt að *skýra* þætti eins og menntun, starfssvið, stöðuheiti, aldur og reynslu. Skýringanna sé einnig að finna í aðgreiningu í karla- og kvennastörf.¹⁰¹ Þorgerður og Kristjana Stella segja þær geti orkað tvímælis og „[í] raun [sé] verið að skýra kynbundinn launamun í burtu með þáttum sem orsaka hann.“¹⁰²

Þegar horft er til kynbundins launamunar er nauðsynlegt að skoða kynjaskiptingu vinnumarkaðsins. Laun endurspeglar ákveðið verðmætamat þar sem laun í kvennastéttum eru jafnan lægri en laun í hefðbundnum karlastéttum. Lögin kveða á um að „[k]onum og körlum er starfa hjá sama

⁹⁸ Lilja Mósesdóttir, Andrea G. Dofradóttir, Þorgerður Einarsdóttir, Kristjana Stella Blöndal, Einar Mar Þórðarson og Sigurbjörg Ásgeirs dóttir 2006 og Lilja Mósesdóttir 2006 hjá Gyðu 2009b: 210.

⁹⁹ Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði. Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið 2008: 28.

¹⁰⁰ Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði 2008. Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið og Andrea Hjálmarsdóttir og Þóroddur Bjarnason 2008: 76.

¹⁰¹ Þorgerður Einarsdóttir 2006.

¹⁰² Þorgerður Einarsdóttir og Kristjana Stella Blöndal 2004: 260.

atvinnurekanda skulu greidd jöfn laun og skulu njóta sömu kjara fyrir sömu eða *jafnverðmæt* störf.¹⁰³ En engin skilgreining fylgir á því verðmætamati er liggja þarf að baki. Störf sem snúa að fjármálum hafa til að mynda ætíð verið betur launuð en störf sem snúa að umönnun eða börnum. Þorgerður og Stella segja þessa óværu vera samfélagslegt viðfangsefni sem hafi verið í forgrunni kvennarbaráttunnar frá upphafi.¹⁰⁴ Illa gengur að vinna á kynbundnum launamun enda „ljóst að kynbundinn launamunur styðst við gamalgrónar venjur og hegðunarmynstur sem eigi sér djúpar rætur í samfélagsgerðinni.“¹⁰⁵ Mikilvægt þykir að launamyndun sé reglulega til skoðunar innan fyrirtækja og að stjórnendur vinni meðvitað gegn launamun.

Lög um jafna stöðu karla og kvenna kveða á um að „starfsmönnum skal ávallt heimilt að skýra frá launakjörum sínum ef þeir kjósa svo.“ Þessu ákvæði er ætlað að vinna gegn launamisrétti, enda atvinnurekendum nú óheimilt að krefjast launaleyndar í skriflegum eða munnlegum samningum. Baráttufólk fyrir jafnrétti hefur tekið í sama streng, enda launaleynd vel til þess fallin að ala á misrämi og óréttlæti í ákvörðun kjara. Gyða Margrét Pétursdóttir hefur, meðal annarra, hvatt karlmenn, bæði í ræðu og riti til að upplýsa samstarfskonur sínar um laun, enda sé erfitt fyrir þær að semja um laun þegar ekki er vitað hvernig kaupin gerast á eyrinni. Gyða Margrét segir mikilvægt að karlar nýti þetta ákvæði og ræði kjör sín við samstarfskonur sínar þar sem „[ó]jöfnuður í launum sé tengdur annars konar ójöfnuði; t.d. verkaskiptingu heimilisverka og umönnun barna [...]“¹⁰⁶ Slík samvinna kynjanna og gagnsæi launa er mikilvægt og stórt skref ef karlar, sem eru í þeirri forréttindastöðu að fá greitt meira fyrir vinnu sína vegna kyns, stíga þetta skref til að vinna á launamun kynjanna.

Mikilvægt er að koma slíku gagnsæi á nú þegar umræða um ofurlaun setur spurningamerki við slíka gjörninga¹⁰⁷ og margir verða fyrir launalækkun. Hið opinbera lækkaði til að mynda laun 22 forstjóra ríkisfyrirtækja og stofnana verulega í byrjun mars 2010 til að grunnlaun

¹⁰³ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla. 10/2008, 19. gr. Mín skáletrun.

¹⁰⁴ Þorgerður Einarssdóttir og Kristjana Stella Blöndal 2004: 247.

¹⁰⁵ Skýrsla félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009: 31.

¹⁰⁶ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b 225.

¹⁰⁷ Skýrsla Rannsóknaneftir Alþingis: Aðdragandi og orsakir falls íslensku bankanna 2008 og tengdir atburðir 2010.

þeirra yrðu ekki hærri en grunnlaun forsætisráðherra.¹⁰⁸ Tveir af þessum forstjórum voru konur. Mögulega geta launalækkanir þeirra sem hæst hafa launin haft áhrif til að minnka kynbundinn launamun; þó það sé ekki aðferð sem sóst var eftir. Hinsvegar skiptir máli þegar umbrotatímar eru yfirlaðir að laun beggja kynja hækki aftur; það gerist ekki sjálfkrafa heldur með meðvitund og stefnu. Nú er lag að afléttu launaleyni í raun svo launamunur kynjanna aukist ekki á ný þegar efnahagslægð lýkur og hagsæld tekur við.

Atvinnuleysi - hvar og hvorjir?

Aukið atvinnuleysi er erfiður fylgifiskur efnahagslægðar í kjölfar hrunsins 2008. Atvinnuleysi á Íslandi hafði aldrei farið yfir 4% á 21. öldinni og á löngum tímabilum verið í kringum 2%.¹⁰⁹ Í nóvember 2008 byrjaði atvinnuleysið að aukast samhliða þrengingum á fjármálamarkaði og í kjölfarið varð hrung í byggingariðnaði. Þar sem mun fleiri karlar en konur störfuðu í þessum geirum bitnaði atvinnuleysi fyrst á körlum. Meðalatvinnuleysi jókst hraðar hjá körlum en konum í upphafi en „[a]tvinnuleysi hefur annars alltaf verið hærra meðal kvenna en karla frá árinu 1980.“¹¹⁰ Karlar voru því í fyrsta sinn í 30 ár fleiri en konur á atvinnleysisskrá. Bilið milli kynjanna varð mest í febrúar til maí 2009 en verulega dró saman með kynjunum yfir sumarmánuðina sem líklega má rekja til framkvæmda og byggingaríðnaðar. Munurinn hélst í um 1% fram í desember 2009 en þá jókst hann í 1,6%, þegar atvinnuleysi karla stóð í 8,9% og atvinnuleysi kvenna í 7%. Bilið jókst áfram í upphafi árs 2010 og var 2,1% í febrúar 2010; þá var atvinnuleysi meðal kvenna 8,1% og meðal karla 10,2%.¹¹¹ Reynsla frá fyrrri kreppum sýnir að tilhneiting er að leggja áherslu á að endurheimta störf karla og konur eru því lengur atvinnulausar; þær víkja og fara inn á heimilin.¹¹² Með niðurskurði í velferðarkerfinu, uppsögnum í

¹⁰⁸ Kjararáð Íslands og Fréttablaðið 27. Febrúar 2010 – *Nú enn með meira en milljón á mánuði*.

¹⁰⁹ Vinnumálastofnun. Atvinnuleysi frá 1980. Frá júlí 2005 mældist atvinnuleysi milli eins og tvö prósents.

¹¹⁰ Skýrsla félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009: 23.

¹¹¹ Vinnumálastofnun. Atvinnuleysi frá 1980.

¹¹² Tauli-Corpuz, Victoria 1998 og Silja Bárá Ómarsdóttir 2009.

opinbera geiranum þar sem konur starfa í meirihluta og áherslu stjórnvalda á *mannaflsfrekar* framkvæmdir er hætt við að fallið verði í sömu gryfju hér.

Fordæmi um þetta er að finna í bankakreppunni í Finnlandi á 10. áratugnum. Þá bitnaði kreppan fyrr á körlum en konum þar sem menn sem störfuðu hjá iðnaðarfyrirtækjum misstu vinnuna vegna þrenginga eða gjaldþrota. Hins vegar bitnaði kreppan á konum í kjölfar stefnu ríkisins um niðurskurð hjá hinu opinbera. Þá fækkaði starfsfólki á opinberum vinnustöðum þar sem konur voru í meirihluta starfsmanna. Þegar uppsveiflan hófst á ný um 1994 urðu á ný til störf fyrir karla á meðan störf kvennanna skiluðu sér ekki. Stjórvöld í Finnlandi hafa ákveðið að bregðast öðruvísi við kreppunni nú; í stað þess að skera niður í velferðarkerfinu munu Finnar taka lán til að endurreisa finnska efnahagskerfið.¹¹³ Reynolds Svía frá efnahagsþrengingunum upp úr 1990 sýnir að þrátt fyrir að atvinnuleysi væri meira meðal karla en kvenna í upphafi kreppu fengu þeir fyrr vinnu þegar atvinnuástandið batnaði. Þannig misstu konur frekar vinnuna sökum samdráttar þegar til lengri tíma er litið.¹¹⁴

Efnahagskreppa eykur þörfina fyrir aðgerðir og eftirlit í jafnréttismálum; nauðsynlegt er að aðgerðir ríkisstjórna til að draga úr atvinnuleysi taki mið af ólíkri stöðu kynjanna. „Breytingar á almennum vinnumarkaði koma þyngra niður á körlum en breytingar hjá hinu opinbera koma harðar niður á konum.“¹¹⁵ Þrátt fyrir að stjórvöld standi vörð um opinber störf þarf einnig að huga að því að fækku ráðninga hjá hinu opinbera leiðir til þess að atvinnutækifæri þeirra sem eru að ljúka námi minnka. Jafnframt er hætt við að draga verði úr launakostnaði með áframhaldandi niðurskurði á útgjöldum hins opinbera. Þannig geta áhrif samdráttar á vinnumarkaði átt eftir að koma fram og verða til þess að konur, sem alla jafna hefðu starfað fyrir hið opinbera að námi loknu, verða atvinnulausar. Mikilvægt er að sértækar aðgerðir hafi hagsmuni allra að leiðarljósi til að skila árangri eins og bent er á í skýrslu Jafnréttisvaktarinnar frá mars 2009.

¹¹³ Carita I. Peltonen 2009.

¹¹⁴ Gonäs, Lena; Johansson, Susanne & Svärd, Ingert 2007 og Jafnréttisvakin – áfangaskýrsla 2009: 15.

¹¹⁵ Jafnréttisvakin – áfangaskýrsla 2009: 18.

Aðlögunarhæfni á ystu nöf

Mikil atvinnuþátttaka beggja kynja ásamt hárri fæðingartíðni virðist vera nokkuð mótsagnakennd staðreynd um íslenskt samfélag og kallar bæði á mikla skipulagningu innan fjölskyldna og ítarlega opinbera fjölskyldustefnu hins opinbera. Þrátt fyrir að flest heimili séu rekin með tveimur fyrirvinnum er seigt í viðhorfinu að karlar séu fyrirvinnur en konur starfsmenn. Sigrún Júlíusdóttir, prófessor í félagsráðgjöf, bendir á í grein sinni um *Fjölskyldulíf: Tryggðabönd, kvaðir og réttlæti*, að

[v]innuréttlæting karlanna var rökstudd með tilvísun í þörf samfélagsins og nauðsyn þess að afla fjár til framfærslu fjölskyldunnar en ábyrgðarréttlæting kvennanna var rökstudd með nauðsyn þess að tryggja umönnun, gott uppeldi og vernd barnanna. Hvort tveggja styrkist af ómeðvitaðri tryggð, hulinni hollustu þeirra við ákveðin kynbundin gildi, samofin íslenskri menningu, rótgrónu hugarfari og sögu.¹¹⁶

Sýnt er að karlar fá að jafnaði hærri laun hafi þeir fyrir fjölskyldu að sjá en konur lægri. Þannig eykst kynbundinn launamunur á heildarlaunum úr 19,5% í 21% hjá fjölskyldufólki.¹¹⁷ Hætt er við að fjölskyldur hörfi aftur í þetta far sem Sigrún nefnir með aukinni skattlagningu og greiðslubyrði á fjölskyldur samfara niðurskurði í velferðarkerfinu á umbrotatínum; þar sem jafnframt er leitað í gömul gildi. Þegar dregur úr félagslegum úrræðum fyrir aldraða og börn er hætt við að sú fyrirvinna sem hefur lægri laun hörfi inn á heimilin.

Sigrún bendir á að þegar fjölskyldum sé sniðinn *þröngur stakkur* skapist ákveðið samningamynstur út frá *ytri og innri forsendum*. Þar skapa *ytri aðstæður*, þær sem þjóðfélagið leggur til, leikreglurnar fyrir samningsgerðinni. Hvernig úr spilast fyrir einstaklinga er síðan einstaklingsbundið og háð þeim spilum sem hann hefur á hendinni. Þannig er ekki alltaf jafnt gefið og svo eru einstaklingar misslyngir að spila úr þeim spilum sem þeim eru gefin. En Sigrún kallar þessa aðlögunartækni íslenskra

¹¹⁶ Sigrún Júlíusdóttir 1997.

¹¹⁷ Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði. Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið 2008: 75.

fjölskyldna *samningslausnir* sem „geta þjónað skammtímahagsmunum viðkomandi fjölskyldu en ekki hagsmunum fjölskyldunnar sem stofnunar þegar til lengri tíma er litið.“ Hins vegar beri að varast að neyðarlausnir geta „orðið að viðteknu mynstri eins og um stefnumörkun væri að ræða.“¹¹⁸ Þannig getur dregið úr samfélagslegu réttlæti, fyrirvinnuhugtakið verður enn tengdara körlum og umhyggjusjónarmið og ábyrgð verður á höndum kvenna í stað þess að litið verði á þau sem sammannleg gildi kvenna jafnt sem karla.

Vilhjálmur Árnason tekur undir með Sigrúnu og segir samfélagið hafa áhrif á heimilisranglæti sem gagnvart maka geti birst í ójafnri hlutverkaskiptingu í fjölskyldunni og gagnvart börnum í formi vanrækslu. Vilhjálmur segir heimilisranglæti

á margan hátt samofið samfélagslegu ranglæti. Það er ótvíráett réttlættismál að samfélagið skapi leikreglur og félagsleg skilyrði þess að fjölskyldufólk geti hagað málum sínum á sanngjarnan hátt fyrir alla aðila. Hér [er átt] við uppeldisstofnanir, heimilishjálp, launastefnu, barnabætur, sveigjanlegan vinnutíma og fleiri sambærilegar aðgerðir er geta dregið úr þeim birtingamyndum heimilisranglætis sem beinlínis má rekja til skorts á félagslegum úrræðum.¹¹⁹

Gjörðir og áætlanir í niðurskurði velferðakerfisins, launalækkanir, aukið atvinnuleysi, hærri skattar og framfærslukostnaður gera það að verkum að almenningur hefur færri úrkosti og minni fjármuni til að nýta sér þá kosti sem í boði eru. Þetta eru allt fylgifiskar þeirrar efnahagslægðar sem fylgdi í kjölfar bankahrunsins 2008. Í stað þess að hver og ein fjölskylda leiti einstaklingslausna við fækkun félagslegra úrræða á umbrotatínum þarf að varpa ábyrgðinni á hið opinbera að finna aðrar úrlausnir. Leikreglur þjóðfélagsins þurfa að vera sanngjarnar fyrir bæði kyn. Standa verður vörð um að vanda vegna niðurskurðar verði ekki velt frá hinu opinbera inn á heimilin þar sem konur standa í stafni.

¹¹⁸ Sigrún Júlíusdóttir 1997: 182.

¹¹⁹ Vilhjálmur Árnason, 1997a: 59.

V. Jafnrétti á heimilum landsmanna

Samræming atvinnu og fjölskyldulífs

Opinber stuðningur skiptir miklu máli þegar kemur að samþættingu atvinnu- og fjölskyldulífs; sérstaklega fyrir barnafjölskyldur og konur. „Stuðningur og úrræði sem ríkið og sveitarfélög búa yfir er því í raun stuðningur við samþættingu vinnu og heimilis, atvinnuþátttöku kvenna og jafnari verkaskiptingu kynjanna.“¹²⁰ Úr þessum stuðningi dregur óhjákvæmilega í miklum niðurskurði velferðarkerfis eins og Ísland stóð frammi fyrir í kjölfar bankahruns haustið 2008. *Seinni vaktin*, eins og ólaunuð umönnunarstörf á heimilinu eru gjarna kölluð, er enn í ríkum mæli á herðum kvenna eins og sýnt verður fram á síðar í þessum kafla. Samþætting launaðra starfa og fjölskyldulífs verður snúnari en ella í efnahagslægð. Aukið atvinnuleysi leiðir til þess að starfsfólk ruggar síður bátnum og reynir af fremsta megni að finna sjálft lausnir á þessari samræmingu í stað þess að leita á náðir atvinnurekenda.

Á umbrotatínum er staldrað við og spurt: hvað fór úrskeiðis? Þá er freistandi að fyllast fortíðarþrá og ylja sér við hugsun um *gömul og góð gildi*. Þá er gjarna sagt að nútíminn hafi brugðist og einkennist af efnishyggju og græðgi. Þetta er skammgóður vermir því í gömlum gildum felst ferð til fortíðar sem fyrir konur þýðir að *húsmóðirin* er rómantíseruð. Í þessari draumsýn eru konur heima, taka á móti börnum sínum með nýstraujaða svuntu og ilmurinn berst úr eldhúsini. Karlarnir eru í vinnunni á meðan börnin fá heimabakað bakkelsi, enda ekki bruðlað með góðgæti úr bakaríi þegar fyrirvinnan er einungis ein. En í þessu felst einnig að konur verða áfram, og jafnvel enn frekar, hálfdrættingar á vinnumarkaði, þar sem karlar fá áfram bitastæðustu stöðurnar og bestu launin. Konan með svuntuna fer heldur ekki í framboð, hún er háð manni sínum fjárhagslega og fjölbreytni í

¹²⁰ Kolbeinn H. Stefánsson 2008: 30.

fyrirmyndum dætranna verður einsleit. Börnin fá vissulega athygli foreldris, en þá frekar móður en föður.

Eins og rætt var um í *fræðilegum sjónarmiðum* má skipta kynjakerfi Walbys í yfirráð á einkasviðinu og á opinbera sviðinu. Áherslubreytingar hafa orðið í gegnum tíðina og þróunin síðastliðin 100 ár hefur færst frá einkasviðinu yfir til hins opinbera. Yfirráð karla yfir konum hafa því færst frá einkasviðinu yfir á hið opinbera með meiri atvinnupáttöku kvenna og þáttöku í stjórnámum. Hins vegar, eins og Gyða Margrét Pétursdóttir bendir á, hafa konur bæði lægra kaup og of fáa fulltrúa bæði í hinu opinbera valdi og í áhrifastöðum á vinnumarkaði.¹²¹ Það er einmitt á hinu opinbera sviði sem yfirráð yfir velferðakerfinu, fjármagni og skattlagningu liggja. Breytingar og niðurskurður á umbrotatínum hefur áhrif á kynin á báðum þessum sviðum; á hinu opinbera og á einkasviðinu. Hætta er á að þróun síðustu 100 ára verði snúið við ef fram fer niðurskurður án kynjameðvitundar. Þessi nýja þróun í kjölfar kreppu er mótsagnakennd; konum fjölgar á þingi, kynjakvótar í íslenskum fyrirtækjum lögleiddir, allir þrír handhafa forsetavalds eru konur en samt sem áður flytur niðurskurður á velferðarkerfi, atvinnuleysi og áherslur í fjárveitingum hefðbundin mynstur inn á heimilin og styrkir aftur kynjakerfi fjölskyldulífsins.

Í þessum kafla mun ég fjalla um stöðu kynjajafnréttis á einkasviðinu; á heimilum landsmanna, valþróng fjölskyldunnar og tengsl við hið opinbera svið. Í því samhengi mun ég reifa hvernig breyting á lögum um fæðingar- og foreldraorlof getur dregið úr mögulegum áhrifum laganna í átt til kynjajafnréttis. Ég mun fjalla um rannsóknir á viðhorfum fólks til eigin umönnunarábyrgðar og jafnréttisviðhorfum hjá unglungum. Ég mun skoða tengsl eðlishyggju og nýfrjálshyggju og tengja það við umræður um jafnrétti í upphafi 20. aldar á Íslandi. Að lokum mun ég draga þetta saman í samhengi við kenningar heimspekinga um tengsl réttlætis og ranglætis í fjölskyldum. Í öllu þessu kemur fram að hætta er á að hefðbundin kynjatengsl ýkist á kreppu- og umbrotatínum.

¹²¹ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: 31.

Fæðingarorlof - tvö skref áfram og eitt aftur á bak

Lagaákvæði um þriggja mánaða fæðingarorlof feðra hefur verið talið eitt helsta framfaraskref í átt til jafnréttis undanfarin ár. Feður fengu sín réttindi í þremur áföngum; fyrst einn mánuð árið 2001, two árið 2002 og síðan fulla þrjá mánuði árið 2003. Síðan þá hefur fæðingarorlof verið þrískipt; þrír mánuðir eru ætlaðir móður, aðrir þrír föður og síðan eru þrír mánuðir sem foreldrum er frjálst að skipta á milli sín. Í upphafi fengu bæði mæður og feður 80% launa sinna í fæðingarlofi úr fæðingarorlofssjóði en árið 2004 var sett þak á greiðslurnar vegrar bágrar stöðu sjóðsins. Þann 1. janúar 2005 var viðmiðið að þeir foreldrar sem væru með yfir 600.000 í laun fengju að hámarki 480 þúsund krónur greiddar úr sjóðnum.¹²² Í byrjun árs 2009 voru hámarksgreiðslur lækkaðar í 400 þúsund og svo aftur 1. júní sama ár niður í 350 þúsund krónur.¹²³

Á haustmánuðum voru settar fram hugmyndir Félagsmálaráðuneytisins um enn frekari skerðingu fæðingarorlofs. Þær breytingar snérust meðal annars um frestun eins mánaðar af fæðingarlofi þar til þremur árum eftir fæðingu barns. Þann mánuð áttu foreldrar að taka af sameiginlegu orlofi; en allt síðan fæðingarorlofinu var þrískipt eru það mæður sem í flestum tilvika nýta sameiginlegt fæðingarorlof.¹²⁴ Félagsmálaráðherra féll frá frestun, enda fékk sú hugmynd harða gagnrýni í fjöldum.¹²⁵ Hins vegar var tekjuþakið enn lækkað og nú eru mánaðarlegar greiðslur úr Fæðingarorlofssjóði aldrei hærri en 300.000, fyrir skatta. Jafnframt var mánaðarlegum greiðslum úr Fæðingarorlofssjóði til foreldra í fullu orlofi breytt þannig að þeir fá áfram 80% af launum sínum en einungis að 200.000 meðallaunum, en 75% af tekjum umfram 200.000.¹²⁶ Lækkun tekjuþaks og lækkað hlutfall af launum er í takt við niðurskurð í velferðakerfinu en gæti orðið til þess að ganga gegn markmiðum laganna að

¹²² Fæðingarorlofssjóður, *Upphæðir fæðingarorlofs og fæðingarstyrks 2005*.

¹²³ Fæðingarorlofssjóður, *Upphæðir fæðingarorlofs og fæðingarstyrks 2009*.

¹²⁴ Auður Anna Arnardóttir 2008.

¹²⁵ M.a. Fréttablaðið 26. nóvember 2009.

¹²⁶ Fæðingarorlofssjóður. Þetta á við foreldra barna sem fæðast á árinu 2010 og Lög um fæðingar- og foreldraorlof, 95/2000, 13. gr.

tryggja börnum aðgengi að báðum foreldrum og að jafna stöðu kynjanna á vinnumarkaði.¹²⁷

Þar sem þessi breyting var gerð í lok árs 2009, þegar meðgöngur barna sem eiga að fæðast 2010 eru margar hverjar löngu tilorðnar er ekki víst að þessar aðgerðir dragi strax úr fæðingartíðni, en vissulega má ætla að það gerist í kjölfar slíkra aðgerða að lokum. Með lækkuðu tekjuþaki er hætt við að feður taki síður orlof ef skerðing launa þeirra er mikil. Líklegt er að skerðing hámarksgreiðslna hafi meiri áhrif á orlof feðra en mæðra, m.a. vegna þess að karlar hafa að jafnaði hærri laun en konur. Samhliða þyngri greiðslubyrði lána og hærri framfærslukostnaði er mögulegt að fjölskyldur sjái þann eina kost að það foreldrið sem lægri hefur launin taki lengra, eða eingöngu, fæðingarorlof. Þannig gætu tapast þau áhrif sem lögin kunna eða kynnu að hafa haft á breytt viðhorf til hlutverka og verkaskiptingar kvenna og karla á heimilum landsins. Leiða má líkur að því að lækkun tekjuþaks geri það jafnframt að verkum að karlar taki enn síður hluta af sameiginlegu orlofi; en það er nú þegar í flestum tilvikum nýtt af móður.¹²⁸

Einsaklingsbundið bakslag

Það sem þykir sérstakt erlendis við hið íslenska feðraorlof er að það er einstaklingsbundið; ef feður taka ekki sitt lögbundna orlof fellur það niður; og að um 90% feðra nýta sér rétt sinn til orlofs.¹²⁹ Sænskir feður eiga líka eyrnamerk fæðingarorlof en það er styttra en á Íslandi (2 mánuðir) og hægt að dreifa því þangað til barnið nær átta ára aldri.¹³⁰ Íslenskir foreldrar eiga sameiginlegan rétt á þriggja mánaða fæðingarorlofi sem yfirleitt er nýttur af mæðrum.¹³¹ Ástæður þessa kannaði Ingólfur V. Gíslason m.a. í verkefninu *Velferð, karlmennska og félagslegt frumkvæði*. Ingólfur segir ástæður þess að flestir feður nýta ekki sameiginlegt fæðingarorlof foreldra vera a.m.k. sex:

¹²⁷ Lög um fæðingar- og foreldraorlof, 95/2000.

¹²⁸ Sjá m.a. Auður Anna Arnardóttir 2008 og Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason 2008.

¹²⁹ Auður Anna Arnardóttir 2008.

¹³⁰ Þróun löggjafar um fæðingarorlof á Norðurlöndunum og reynsla þjóðanna 2005.

¹³¹ Sjá m.a. Auður Anna Arnardóttir 2008 og Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason 2008.

- Mæðrahygga – hugmyndir um að umhyggja barnsins sé best komið hjá móður þess.
- Líkamleg endurhæfing móður eftir fæðingu er talin taka a.m.k. sex mánuði.
- Brjóstagrjöf fyrstu sex mánuðina er talin mikilvæg hér á landi og samkvæmt Alþjóða heilbrigðisstofnuninni (WHO). (Jafnframt er boðskapur til nýbakaðra mæðra að leyfa börnum sínum að drekka þegar þau vilja en ekki móta sérstaka tíma sem barnið á að drekka.)¹³²
- Hærri tekjur karla sem leiðir til meira tekjutaps fjölskyldunnar í orlofi.
- Atvinnuöryggi – karlar eru frekar á almenna vinnumarkaðnum á meðan konur eru líklegri til að starfa hjá hinu opinbera þar sem starfsöryggi er; eða var a.m.k. meira.
- Viðhorf atvinnurekenda virðist enn vera að karlar séu frekar ómissandi á vinnustað en konur.

Í þeim tilvikum sem karlar tóku meira af fæðingarorlofi en var eyrnamerkт þeim var það gjarna í samhengi við aðstæður maka þeirra á vinnumarkaði. Í þeim tilfellum vildi móðir barnsins síður vera lengi frá vinnu, hún var til að mynda í sjálfstæðum rekstri, verkefnaráðin, hátt sett hjá fyrirtæki eða stofnun eða átti möguleika á spennandi verkefni í vinnu.

Í rannsókn Þorgerðar Einarsdóttur og Gyðu Margrétar Pétursdóttur *Culture, Custom and Caring: Men's and Women's Possibilities to Parental Leave* sem gerð var 2004, kemur fram viðhorfið að karlmenn taki að sér umönnun barna sem varaskeifa ef móðirin, af einhverjum ástæðum, getur ekki séð um barnið. Karlar líti þannig á sig sem bjargvætt í föðurhlutverkinu þegar konan geti ekki uppfyllt sitt *náttúrulega hlutverk*. Flestir karlanna voru með konum sínum í fæðingarorlofinu þannig að ekki var um hlutverkaskipti að ræða. Eini faðirinn í rannsókninni sem var einn í sínu orlofi átti í erfiðleikum með að slíta sig frá vinnu.¹³³

¹³² Mín athugasemd.

¹³³ Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir 2004: 44 og 53.

Mæður breyta vinnutíma sínum í mun ríkari mæli en feður til að brúa bilið milli loka fæðingarorlofs og dagvistunar barna í leikskólum. Þannig hafa barnseignir enn meiri áhrif á konur á vinnumarkaði en karla.¹³⁴ Opinber úrræði í dagvistunarmálum, sem miða við að tryggja leikskólapláss frá tveggja ára aldri, nægja ekki til að ná markmiðum laganna að jafna stöðu kynjanna á vinnumarkaði og nýta þann mannauð sem býr í konum. Aukin ábyrgð karla inni á íslenskum heimilum er líklegasta leiðin til að vinna gegn neikvæðum áhrifum og hugmyndum um að konur á barnseignaraldri séu ótryggara vinnufl en karlar í sömu sporum. Jafnframt stuðlar öflugt velferðarkerfi og opinber stuðningur við fjölskyldur við jafnrétti kynjanna; það getur leitt til meiri þátttöku karla í ólaunuðum umönnunarstörfum og rekstri heimila og aukinnar fæðingartíðni.¹³⁵

Mótsögn við markmið

Eins og áður sagði er markmið laga um fæðingar- og foreldraorlof tvíþætt. Því er ætlað að tryggja barni samvistir við báða foreldra en einnig að jafna stöðu kynjanna á vinnumarkaði.¹³⁶ Í rannsókn Auðar Örnuborgardóttur kemur fram að viðhorf karlmannna væru jákvæðari en viðhorf atvinnurekenda. Þetta viðhorf atvinnurekenda rímar við rannsókn Þorgerðar Einarssdóttur frá 1998 um óbeina andstöðu atvinnurekenda.¹³⁷ Í þeirri rannsókn virtust viðhorfin jákvæð á yfirborðinu en við nánari athugun kom í ljós að atvinnurekendum þótti feðraorlof oft koma illa við fjárhag fyrirtækja og erfiða verkefnastöðu. Hluti af þessum vanda var leystur þegar starfsmenn, bæði konur og karlar, fengu greitt úr sérstökum fæðingarorlofssjóði meðan á orlofi stendur. Atvinnurekendur bera þó ákveðinn kostnað sem felst í að þjálfa upp nýjan starfsmann eða bæta verkefnum á aðra starfsmenn. Slíkan kostnað þarf auðvitað að vega og meta í hvert skipti á móti þeim launum sem sparast meðan starfsmaður er í orlofi. Flestir feður, eða um 85%, árið 2004, taka ekki sína þrjá mánuði í einu lagi heldur dreifa því gjarna yfir þá 18 mánuði sem

¹³⁴ Ingólfur V. Gíslason 2007: 31.

¹³⁵ Ingólfur V. Gíslason 2007: 31 og 29.

¹³⁶ Lög um fæðingar- og foreldraorlof, 95/2000.

¹³⁷ Þorgerður Einarssdóttir 1998: 55.

leyfilegt er.¹³⁸ Ein af ástæðum þessa gæti verið að koma til móts við atvinnurekanda og verkefnastöðu á vinnustað, en atvinnurekendur skipta yfirleitt verkum karla á milli samstarfsmanna á meðan þeir ráða afleysingarstarfsmann fyrir konur.¹³⁹ Hins vegar sýnir rannsókn Auðar Örnu að eftir því sem feður voru í lengra óskiptu orlofi jókst skilningur þeirra á þörfum barns; ánægjan af því að annast barnið var meiri og tilfinningatengsl styrktust. Jafnframt jókst skilningur á hversu mikil vinna er að annast barn og aukin þátttaka í umönnun eftir lok orlofs var meiri.¹⁴⁰ Önnur ástæða fyrir dreifingu á fæðingarorlofi getur verið að um 15% foreldra í sömu rannsókn taldi að fæðingarorlof hafi ógnað starfsöryggi sínu.¹⁴¹ Með auknu atvinnuleysi og óvissu í efnahagsmálum má búast við að þessi prósentutala eigi eftir að hækka; hvort sem um raunverulega ógn er að ræða eður ei. Þannig getur aukið atvinnuleysi og óöryggi á vinnumarkaði ásamt enn frekari takmörkunum á greiðslum úr fæðingarorlofssjóði dregið úr vilja feðra til að taka sitt eyrnamerkta orlof og sinn hluta af sameiginlegu orlofi foreldra. Hætta er á að með nýlegum breytingum á lögunum ásamt breyttum aðstæðum í þjóðfélaginu dragi úr áhrifamætti laganna. Þannig verður ekki eingöngu gengið á rétt karla til þátttöku í uppeldi og umönnun barna sinna, heldur einnig kvenna sem halda þá áfram í sama mæli eða meira að fórna starfsframa sínum vegna þarfa heimilisins. Þannig gæti reyndin unnið gegn tilgangi laga og réttar. Raunveruleikinn við breyttar aðstæður gæti ýtt undir íhaldsseimi Íslendinga sem „virðist ekki felast í afstöðu þeirra til verkaskiptingar kynjanna heldur birtist hún fremur í vissri eðlishyggu í hugmyndum okkar um óskir karla og kvenna.“¹⁴² Þannig telji Íslendingar, nú þegar, að ójöfn verkaskipting endurspegli að hluta til ólíkar óskir kynjanna; að konur vilji stunda barnauppeldi og heimilishald umfram launaða vinnu.¹⁴³ Á umbrotatínum liggar hættan í að val sem helgast af félagslegum og efnahagslegum ástæðum verði túlkað sem frjálst val kvenna til að fórna frama fyrir umhyggju.

¹³⁸ Ingólfur V. Gíslason 2007: 20.

¹³⁹ Kolbeinn H. Stefánsson 2008: 159.

¹⁴⁰ Auður Arna Arnardóttir 2008.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Kolbeinn H. Stefánsson 2008: 38 [sic].

¹⁴³ Kolbeinn H. Stefánsson 2008: 39 og 3.

Hefðbundin verkaskipting hindrun á leið til jafnréttis?

Flest íslensk heimili eru rekin af tveimur fyrirvinnum eins og mikil atvinnuþátttaka kvenna ber vitni um. Þrátt fyrir þessa staðreynd, ásamt hárri fæðingartíðni á Íslandi, sýna rannsóknir að verkaskipting inni á heimilum landsmanna er enn nokkuð hefðbundin.¹⁴⁴ Þó hugmyndir um karla sem fyrirvinnur sé á undanhaldi hefur mikil atvinnuþátttaka kvenna ekki leitt til þess að karlmenn leggi til samfélagsins með því að gegna óunnum umönnunarstörfum í sama hlutfalli og konur leggja í launaða vinnu. Ábyrgð kynjanna í einkalífi er því ekki jöfn. Konur eru ekki jafningjar karla á vinnumarkaði þegar kemur að ábyrgð og launum.¹⁴⁵ Karlmenn gegna oftar ábyrgðastöðum en konur en þeim störfum fylgir oft meiri sveigjanleiki en öðrum störfum.¹⁴⁶ Þrátt fyrir þetta standa konur almennt vaktina þegar kemur að heimili og börnum.

Gyða Margrét Pétursdóttir fjallar um fjórar vaktir kvenna; sú fyrsta er launuð vinna, önnur vakt tekur síðan við þegar heim er komið. Priðja vaktin er skipulagsvinna í þágu fjölskyldunnar þar sem allt félagslíf fjölskyldunnar er skipulagt. Undir þessa skipulagsvinnu falla praktískir hlutir eins og lækna- og tannlæknaheimsóknir, tómstundir barna, ráðstafanir vegna skipulagsdaga leik- og grunnskóla og svo framvegis. Fjórða vaktin er síðan næturvakin; að vakna til barna, bæði ungra og stálpaðra. Allar þessar vaktir kosta konur svefn, tómstundir, slökun og lífsfyllingu.¹⁴⁷ Vítahringurinn heldur síðan áfram að spinna; konur eru frekar í hlutastörfum en karlar¹⁴⁸, standa síðan aðalvaktina varðandi heimili og börn, viðvarandi kynbundinn launamunur

¹⁴⁴ Sjá m.a.: Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b; Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði 2008, Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið í skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009, Sigrún Júlfusdóttir 1997, Kolbeinn H. Stefánsson 2008 og Sigríður Þorgeirsdóttir 1997.

¹⁴⁵ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: 23 og Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði. 2008; Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið í skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009.

¹⁴⁶ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: V og 30.

¹⁴⁷ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: 24.

¹⁴⁸ Hagstofa Íslands. Vinnumarkaður.

setur þær skör lægra sem fyrirvinna og ábyrgðarstöður eru yfirleitt veittar körlum í fullri vinnu. Það er ljóst að kynin hafa ójafna stöðu bæði á einkasviðinu og hinu opinbera, til þessarar staðreyndar þarf að taka tillit við uppbyggingu og endurreisn samfélagsins.

Hin kvenlega umönnun

Í könnun Félagsvísindastofnunar, *Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði*, frá haustmánuðum 2008 kemur fram að um 46% kvenna telur sig bera meiri ábyrgð á heimilisstörfum en maki þeirra en einungis um 5% prósent karla segjast bera meiri ábyrgð á þessum störfum. Karlar virðast nokkuð sammála mati kvenna í þessari könnun en um 37% segja að maki beri meiri ábyrgð á heimilisstörfum en þeir. Þegar spurt er um umönnun og eftirlit með barni eða börnum eykst þessi kynjamunur og um 70% kvenna segjast oftast hafa verið ábyrgar fyrir ungvíðinu síðustu sex mánuði en einungis 7,4% karla. Á þessu virðist leika lítill vafi því nærri 62% karla segja maka sinn oftast ábyrgan fyrir umönnun barna síðustu sex mánuði.¹⁴⁹ Ástæður þessa eru vafalaust margar en ein mýtan er að umönnun liggi einhvern veginn betur fyrir konum en körlum vegna líffræðilegra eiginleika. Þetta viðhorf felur í sér smættun félagslegra þátta niður í líffræði. Þorgerður Einarsdóttir bendir á að „[l]íffræðilegt hlutverk kvenna er mjög lítið í hinu stóra samhengi og umönnunarhlutverk kvenna er fyrst og fremst félagslegt.“¹⁵⁰ Þorgerður segir að oft geti reynst auðveldara að breyta hinu líffræðilega en hinu félagslega; til að mynda hafi verið auðveldara að hanna hjálpartæki eins og pelann heldur en að skapa aðstæður sem fá karlmenn til að gefa börnum sínum pela.¹⁵¹

¹⁴⁹ Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði 2008. Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið í skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009.

¹⁵⁰ Þorgerður Einarsdóttir 2006: 448.

¹⁵¹ Ibid.

Læra börnin það sem fyrir þeim er haft?

Varasamt er að gera ráð fyrir að framþróun í jafnréttismálum sé samfelld eða gerist af sjálfu sér; að það sé einungis tímaspursmál hvenær raunverulegt jafnrétti *detti* inn. Þegar viðhorf unglings í 10. bekk eru skoðuð með 14 ára millibili kemur í ljós að vorið 2006 eru marktæk íhaldssamari viðhorf til verkaskiptingar kynjanna innan veggja heimilisins en voru árið 1992.¹⁵² Þarna má sjá að þrátt fyrir að konur hafi sigrað hvert karlavígið á fætur öðru hafa karlar ekki gengið inn á svið kvenna á sama hátt. „[K]ven- og karlhlutverkin eru ekki samhverfur heldur hvíla í valdatengslum þar sem hið karllæga er yfirskipað hinu kvenlæga. Nægir þar að nefna hið klassíkska dæmi um að það er fínt að vera strákastelpa en ófínt að vera stelpustrákur.“¹⁵³ Ofangreind könnun styður þetta, en þar kemur í ljós að það dregur úr jafnréttisviðhorfum til hefðbundinna kvenhlutverka á heimili og enn fremur virðast hefðbundin kynjahlutverk í sókn hjá báðum kynjum, ekki síður meðal stúlkna.¹⁵⁴ Af þessu má ráða að jafnréttissjónarmiðum barna og unglings fleygir ekki fram af sjálfsdáðum, heldur lesa börnin í það umhverfi sem þau búa við, fræðslu og orðræðu sinna nánustu og samfélagsins.

Fæstir íslenskir unglingar eiga heimavinnandi mæður þar sem atvinnuþátttaka kvenna er mikil og vinnuvika þeirra er álíka löng og vinnuvika karla á Norðurlöndunum.¹⁵⁵ Þessi aukna atvinnuþátttaka kvenna hefur þó hvorki leitt til þess að karlar auki þáttóku sína innan veggja heimilanna í sama mæli né að börn sötri jafnréttisviðhorf með móðurmjólkinni.¹⁵⁶ Raunverulegt jafnrétti næst ekki, og unga fólkið skynjar það, nema karlar og konur deili með sér *bæði* launavinnu og fjölskylduábyrgð; bæði heimilishaldi og umönnun barna.¹⁵⁷ Glíman við eðlishyggju og félagslega móturn heldur áfram því enn í dag bera karlar almennt meiri ábyrgð í starfi en konur á meðan ábyrgð á heimilisstörfum og

¹⁵² Andrea Hjálmarsdóttir og Þóroddur Bjarnason 2008.

¹⁵³ Þorgerður Einarsdóttir 2006: 450.

¹⁵⁴ Andrea Hjálmarsdóttir og Þóroddur Bjarnason 2008: 79.

¹⁵⁵ Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir 2004.

¹⁵⁶ Andrea Hjálmarsdóttir og Þóroddur Bjarnason 2008: 80-81.

¹⁵⁷ Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir 2004: 287.

umönnun barna er frekar á herðum kvenna en karla¹⁵⁸. Þversögn liggur síðan í að

[e]ðli og skipulagning hefðbundinna kvennastarfa er með þeim hætti að konur hafa minni hreyfanleika í starfi en karlar, og þess vegna minni sveigjanleika, þrátt fyrir að sinna meginhluta heimilisverka og umönnun barna. Störf karla bjóða upp á meiri hreyfanleika og eiga þeir þess vegna auðveldara með að nýta sér sveigjanleikann sem býðst á vinnustaðnum. Pennan sveigjanleika nýta þeir aðeins að takmörkuðu leyti til að sinna fjölskylduábyrgð, vegna kynjaðra væntinga.¹⁵⁹

Jafnrétti fæst eingöngu með samþættingu fjölskyldu- og atvinnulífs beggja kynja; ekki eingöngu aukinni þáttöku kvenna á vinnumarkaði heldur einnig aukinni fjölskyldupáttöku karla. Þessi samþætting verður enn erfiðari á tímum atvinnuleysis og óvissu í efnahagsmálum.

Fjölskyldan í félagslegu samhengi

Fjölskyldur eru mótaðar af félagslegu umhverfi á hverjum tíma og fjölskylduform eru sögulega breytileg.¹⁶⁰ Þrátt fyrir að í hugum flestra séu fjölskyldur mamma, pabbi, börn og bíll; hornsteinn í síbreytilegu samfélagi - er sú fjölskylda ekki það náttúrulögð sem margir, eins og til að mynda kirkjan, vill halda fram. Á Vesturlöndum hafa fjölskyldur breyst mjög á undanförnum áratugum og hefðbundið fjölskylduform breyst í margvíslegar samsetningar.¹⁶¹ Burtséð frá mismunandi formum er samræming markmiða, ákvarðana og athafna innan fjölskyldunnar grundvöllur að hamingjusömu fjölskyldulífi.¹⁶² Slík samræming krefst þess að hjón; gagnkyn- eða samkynhneigð, taki fyllsta tillit til tveggja sjálfstæðra og jafnréttihárra einstaklinga. Samræmdar ákvarðanir um praktískan rekstur heimilisins

¹⁵⁸ Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði 2008. Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið í skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009.

¹⁵⁹ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: v.

¹⁶⁰ Anderson 2009: 158.

¹⁶¹ Anderson 2008: 156. Einungis 23% bandarískra fjölskyldna eru gift hjón semala eingöngu upp þeirra eigin börn.

¹⁶² Hannes Jónsson 1963: 202.

verða þannig að vera á jafningjagrundvelli og þar má annar aðilinn ekki lúta valdboði hins. Eins og Hannes Jónsson, félagsfræðingur, bendir á þegar í byrjun 7. áratugar síðustu aldar á hjónabandið að vera „samlíf jafnréttihárra aðila, sem eiga jafnan rétt til ákvarðanna um fjölskyldulífið.“¹⁶³ Skýring á hárrí skilnaðartíðni í vestrænum samfélögum er mögulega að finna í að „[s]töðug undirokun annars aðilans en ofríki hins hlýtur fyrr eða síðar að leiða til tilfinningahungurs undirokaða aðilans og samsvarandi óánægju hans í hjónabandinu.“¹⁶⁴

Fjölskyldur lifa og breytast í tengslum við efnahag, stjórnmál og viðhorf samfélagsins.¹⁶⁵ Í fátækjum ríkjum splundrast fjölskyldur til að reyna að brauðfæða fjölskyldumeðlimi; foreldrar eða börn fara af heimilinu til að afla tekna fyrir hina sem eftir sitja. Í velferðarríkjum gæti komið upp önnur staða; hjón gætu neyðst til að halda áfram að búa undir sama þaki vegna frosts á fasteignamarkaði, hárra stýrivaxta og hækkandi kostnaðar á nauðsynjavörum.¹⁶⁶ Stefnumótun valdhafa, dómstólar og áherslur í velferðarkerfi hafa grundvallaráhrif á fjölskyldur. Því er mikilvægt að raddir og sjónarmið allra sem byggja upp samfélagið, ekki eingöngu fárra útvalda, komi fram í stefnumótun og ákvarðanatöku á öllum sviðum samfélagsins. Þetta verður sérstaklega mikilvægt á umbrotatínum þegar skóinn kreppir í fjármálum og forgangsraða þarf verkum og verkefnum.

Samspil einkasviðs og hins opinbera sviðs

Friðhelgi einkalífsins er sterk í íslensku samfélagi og vernduð af íslenskum lögum.¹⁶⁷ Ekkert er eins privat og ástarsambönd og hjónaband. Þannig líta flestir á sambönd milli fólks sem ákveður að stofna heimili, með eða án barna, sem frjálst val einstaklinga. En ástarsambönd eru skilyrt af siðvenjum,

¹⁶³ Hannes Jónsson 1963: 202.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Anderson 2009: 156

¹⁶⁶ Tölur um skilnaði fyrir árið 2009 liggja ekki fyrir hjá Hagstofu Íslands – en áhugavert verður hvort umbrotatímar koma til með að hafa áhrif á skilnaðartíðni á þennan hátt.

¹⁶⁷ Almenn hegningarlög, 19/1940.

menningu, tíma, rúmi og stofnunum samfélagsins.¹⁶⁸ Að sama skapi er fjölskyldan skilyrt af ytri aðstæðum í samféluginu eins og efnahagsástandi. „Fjölskyldur eru í raun afar tengdar efnahag og stjórnmálakerfi samfélagsins í heild; þrátt fyrir að almennar hugmyndir fólks um fjölskylduna séu að hún sé afdrep frá hinu opinbera sviði. Þessi skoðun dylur þá staðreynd að fjölskyldur eru skipulagðar í efnahagslegu skyni jafnt sem tilfinningalegu- og fjölgunarskyni.“¹⁶⁹ Í fjárhagsþrengingum og atvinnuleysi sem nú ríkir í íslensku samfélagi geta ytri aðstæður gert það að verkum að erfiðara er fyrir fólk að fara úr samböndum, kjósi það að yfirgefa heimili og maka. Atvinnuhorfur og staða á fasteignamarkaði geta þannig haft áhrif á ástina og valið að búa með maka sínum, sem alla jafna er litið á sem persónulegt. Fjölskyldan hefur oft verið álitin náttúrlegt fyrirbrigði, en ekki má vanmeta hve mikil félagssmíð hún er, háð pólitísku og lagalegu umhverfi.¹⁷⁰ Skortur á félagslegum úrræðum getur þannig aukið á heimilisranglæti og þegar verið er að skoða velferðakerfi samfélags er mikilvægt að réttlætisreglur taki mið af stöðu þeirra sem sinna umönnun svo og þeirra sem þarfnað hennar.¹⁷¹

Það þarf að hugsa niðurskurðinn til enda; hvar lendir umönnunin þegar opinberar stofnanir draga úr þjónustu sinni? „Það er ótvírætt réttlætismál að samfélagið skapi leikreglur og félagsleg skilyrði þess að fjölskyldufólk geti hagað málum sínum á sanngjarnan hátt fyrir alla aðila.“¹⁷² Sigríður Þorgeirs Þórssdóttir segir frelsi ekki einungis merkja „frelsi frá kúgandi öflum, heldur einnig frelsi til sjálfsköpunar, þ.e.a.s. frelsi til að skapa sér möguleika, tækifæri og athafnarými sem samfélagslegt misrétti eða þrýstingur hafa útilokað.“¹⁷³ Þar á Sigríður m.a. við frelsi til að velja sér mismunandi valkosti í lífinu og frelsi frá kynbundinni verkaskiptingu inni á heimilum. Hún segir jafnframt að til þess að konur getið búið við jafnan rétt

¹⁶⁸ Andersen 2009: 90.

¹⁶⁹ Anderson 2009: 161. Families are, in fact, deeply linked to the economic and political structures found in society at large, even though popular conceptions of the family define it as a refuge from the public world. This belief, however, hides the fact that families are organized around economic purposes, as well as reproductive and emotional ones. Mín þýðing.

¹⁷⁰ Vilhjálmur Árnason 2008: 318.

¹⁷¹ Vilhjálmur Árnason 2008: 326.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Sigríður Þorgeirs Þórssdóttir 1997: 91.

til að nýta sér þá frelsiskosti sem standa til boða þurfi þær að búa við sama athafnarými og karlar. Þannig þurfi fjölskylduvænni atvinnu- og félagsmálapolítík til að breyta skipulagi fjölskyldunnar. Stuðningsaðgerðir opinberra aðila geti aukið jafnræði kvenna og karla og bætt haga barna og annarra sem þurfa umönnun innan fjölskyldunnar. „Misræmi í sambandi heims einkalífsins og hins opinbera, sem endurspeglast í stöðu fjölskyldunnar sýnir að hún er ein meginástæðan fyrir kynjamisrétti í samféluginu.“¹⁷⁴ Fjölskylduréttlæti er meginforsenda fyrir auknu samfélagslegu réttlæti kynjanna eins og Susan Moller Okin heldur fram. „Fjölskyldan er óréttlát stofnun vegna þess að hin þráláta hefðbundna verkaskipting (tvöföld vinnubyrði kvenna), sem enn er við lýði hjá meirihluta fjölskyldufólks, kemur í veg fyrir sanngjarna skiptingu möguleika, tækifæra og gæða.“¹⁷⁵ Það er þetta óréttlæti sem gæti aukist í kreppu þegar dregur úr félagslegum úrræðum og frelsi til að skapa sér möguleika og athafnarými er skert.

Tveggja manna maki – val eða eðlislægt hlutverk?

Aukin lagaleg réttindi kvenna í gegnum tíðina hafa haft í för með sér aukna ábyrgð og skyldur. Þetta hefur þó ekki leitt til þess að konur afsali sér í nægjanlega ríkum mæli ábyrgð á heimili eða krefjist að karlar taki sambærilegan skerf á einkasviðinu. Hugmyndafræðin sem liggur að baki þessari staðreynd byggir á þeirri vafasömu forsendu að húsmóðurhlutverkið sé í eðli kvenna með einhverjum hætti, en ekki karla. Enn í dag er verið að tengja hegðun við eðli frekar en móturn. „Hefðbundin eðli kynjanna eru að konan er í eðli sínu húsmóðir en karlinn fyrirvinna og verndari fjölskyldunnar.“¹⁷⁶

Heit umræða fór fram í þjóðféluginu eftir að konur fengu kosningaráétt og eftir að hafa „fengið sama rétt til þess að skipa öll embætti þjóðfélagsins og

¹⁷⁴ Sigríður Þorgeirs dóttir 1997: 92.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Sóley Stefánsdóttir 2000: 13.

karlmenn¹⁷⁷ sem fékkst 1911 eftir friðsamlega byltingu. Óttinn við að heimilin myndu leysast upp við nýfengin réttindi kvenna var mikill og djúpstæður. Konur reyndu eftir fremsta megni að sannfæra þjóðina að þær myndu áfram leika rétt hlutverk eins og eðli þeirra bjóði þó þær bæti við sig.¹⁷⁸ Þetta var svar við háværri gagnrýni í þjóðfélaginu að réttur kvenna til að taka þátt í málefnum þjóðfélagsins myndi grafa undan heimilum landsins; og að lokum gera út af við þjóðríkið! Svarið sem blasir við, að karlar taki á sig jafna ábyrgð á heimili og börnum, á sama hátt og rætt er um að konur beri nú jafna ábyrgð á við karla á málefnum samfélagsins, er aldrei orðað. Hinsvegar er því haldið að lesendum tímaritsins *19. Júní* í upphafi tuttugustu aldar, að konur ráði vel við að bæta á sig nýjum verkefnum. Jafnframt er vísað til reynslu af réttindum kvenna erlendis frá þar sem

[...] hvergi hefir þetta leitt til þess að þær tækju að lítilsvirða þann verkahring, er þeim fyrst var settur. Þvert á móti mun sú aukna skyldutilfinning gagnvart þjóðfélaginu, er hjá öllum samviskusönum og hugsandi mönnum fylgir auknum rétti, einnig hafa aukið skyldutilfinningu þeirra gagnvart sérstöðu sinni sem eiginkona, móðir og húsmóðir.¹⁷⁹

Hér getur að líta rök fyrir framgangi jafnréttis sem í augum nútíma femínista er augljóslega mismunun og ójafnræði; sönnun þess að raunverulegu jafnrétti verður ekki náð eingöngu með lögum og reglum. Konur bæta einfaldlega við sig verkum, en gera ekki kröfu um verkaskiptingu inni á heimilinu. Oft er vísað til þess í tímaritum þessa fyrsta árgangs tímarits Kvenréttindafélagsins, *19. júní*, að nú sé *heimilið orðið margfalt stærra* og konur ráði við að bæta á sig verkefnum samfélagsins og geti haft áhrif til bóta.

Í dag er talað um nýtt samfélag, nýjar áherslur og ný gildi. Andi nýfrjálshyggjunnar er dreginn mjög í efa og er af mörgum talinn liðinn undir lok. Gyða Margrét Pétursdóttir bendir á að nýfrjálshyggjan hafi einnig haft áhrif á heimilin í landinu og þar með á fjölskylduábyrgð. Hún bendir á að hugmyndafræði nýfrjálshyggjunnar hafi haft áhrif á fjölskyldutengsl og

¹⁷⁷ 19. júní 1917 1. tbl.: 1.

¹⁷⁸ 19. júní 1917 1. tbl.: 2.

¹⁷⁹ 19. júní 1917 3. tbl.

hugmyndin um frelsi einstaklingsins hafi gert það að verkum að litið var á jafnrétti sem sjálfgefið. Konum var ætlað að varpa fram ímynd hins frjálsa einstaklings sem hefur frjálst val um að sinna börnum meira en makinn. Jöfn ábyrgð á börnum er talin jafngild jafnri verkaskiptingu. Í heimi frjálshyggjunnar velja konur að sinna börnum meira og börnin velja að mamma sinni frekar ákveðnum hliðum í uppeldinu – það er þeirra réttur.¹⁸⁰

Þar sem jafnrétti var sjálfgefið í hugmyndafræði nýfrjálshyggjunnar þurfti ekki að sinna því og verkaskipting innan heimilanna því einkamál og val þeirra sem það mynda. Frelsið verður því að einhvers konar fjötrum þar sem hið svokallaða frelsi fer í kynja- og aldursgreiningarálit. Ungir, helst barnlausir karlar fá öll trompin en hugmyndafræðin segir að allt snúist um kynblint framtak einstaklingsins og skoðar aldrei hvernig er gefið í upphafi. Aukið álag á vinnustöðum í uppgangi undanfarinna ára samhliða síaukinni kröfu um arðsemi hefur víða valdið því að verkaskipting hefur færst aftur í hefðbundnara form, ekki síst á meðal frjálslyndra para.¹⁸¹

Í upphafi 20. aldarinnar þurftu konur að sannfæra valdhafa, karlmenn, að þær væru hæfar til að sinna bæði heimilum og opinberum störfum, í upphafi þeirrar 21. vilja bæði kynin láta sem svo að jafnrétti sé náð að kerfið sé kynblint og karlar og konur hafi frjálst val og standi jöfn að vígi.¹⁸² Gyða Margrét Pétursdóttir kallar þetta *áru kynjajafnréttis*.

Konur varpa fram ímynd hins frjálsa einstaklings sem hefur frjálst val þrátt fyrir að reyndin sé önnur. Bæði [kynin] eru því innan hinnar félagslega viðurkenndu áru kynjajafnréttis. Völdum karla á vinnustaðnum og heimilinu er þannig viðhaldið með stuðningi kvenna. Stuðningi sem byggir á takmörkuðu aðgengi þeirra að félagslegum og fjárhagslegum völdum á opinbera sviðinu og einkasviðinu.¹⁸³

Raunin er sú að hefðbundin kynjaskipting er algeng á íslenskum heimilum. Spurningin er hvernig á að vinna að jafnrétti á heimilum þegar sýndin er sú að verkaskipting sé jöfn, reyndin er hins vegar sú að enn hallar á konur. Fjöldi

¹⁸⁰ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009a.

¹⁸¹ Kolbeinn H. Stefánsson 2008.

¹⁸² Gyða Margrét Pétursdóttir 2008.

¹⁸³ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: v og 209.

kvenna í hlutastörfum gefur sterka vísbendingu um að fjölskylduábyrgð kvenna hafi tölverð áhrif á stöðu þeirra á vinnumarkaði; sér í lagi í áhrifastöðum. Það er þessi einsleitni nýfrjálshyggjunnar sem er talin að hluta hafa valdið því hruni sem varð í íslensku efnahagslífi.¹⁸⁴ Umbrotatímar kalla á uppgjör við þá strauma og stefnur sem nú hafa siglt í strand á hinu opinbera sviði en ekki síður á einkasviðinu.

Samræming vinnu og fjölskyldu er einkamál, eða hvað?

Félagsfræðingurinn Mary Blair-Loy bendir á að oft sé litið á samræmingu vinnu og fjölskyldulífs sem einkamál hvers og eins; einstök vandamál, áskorun einstaklings eða einstaklingsbundið val. Þetta viðhorf einstaklingshyggju gefur til kynna að úrlausn vandans sé einkamál heimilanna að hver og einn geti leyst úr þessum vanda án þess að taka höndum saman, kanna forsendur og vefsengja félagslega uppbyggingu samfélagsins. Með því að einblína á einstakar ákvarðanir og persónulegt val er athyglinni beint frá því hvers vegna kostir okkar eru svo takmarkaðir. Þegar verið er að feta jafnvægisslána milli vinnu og fjölskyldu takmarkast valmöguleikar okkar af sögulegum, félagslegum og menningarlegum öflum. Þessi sömu öfl hafa síðan áhrif á hvernig við bregðumst persónulega við þeim kostum sem í boði eru.¹⁸⁵

Eins og víða erlendis bera konur þungann af heimilishaldi á Íslandi. Eins og fjallað var um hér að framan segir Sigrún Júlíusdóttir verkaskiptingu innan íslenskra fjölskyldna „bundnar tryggðarfjötrum við gömul gildi og byggja á samstöðu kynjanna um ábyrgðarkvöð og vinnukvöð sem er á fárra færi að valda svo vel sé.“¹⁸⁶ Sigrún segir það annars vegar vera hugmyndir um gildi sjálfstæðis, sjálfsvirðingar og stolts og hins vegar sérstaða og styrkur

¹⁸⁴ Margrét Sæmundsdóttir 2009 og Þórunna Jónsdóttir 2010.

¹⁸⁵ Blair-Loy 2005: 3. This culture of individualism offers the illusion that we can solve these dilemmas by ourselves, without having to join with others to examine assumptions and challenge social structures. Focusing only on individual decisions and personal choices ignores the question of why our choices are so limited. When it comes to work-family balance, broad historical, social, and cultural forces shape our few options. Moreover, these same forces shape how we personally react to the options we have. Mín þýðing.

¹⁸⁶ Sigrún Júlíusdóttir 1997: 188.

kvenna fyrr á öldum sem þær nutu í krafti veigamikillar ábyrgðar sem jafnvel skipti miklu um afkomu þjóðarinnar.¹⁸⁷ Þrátt fyrir þetta nutu konur á þessum tíma hvorki samfélagslegrar vegsemdar né pólitískra valda. Íslenskar fjölskyldur virðast búa yfir ákveðinni þrautseigju sem tengjast rótgrónum hugmyndum um ábyrgð, sjálfsbjörg, skuldbindingu og tryggð.¹⁸⁸ Þessa hollustu við forn gildi segir Sigrún hafa tvö andlit – annars vegar hið jákvæða afl tryggðar og hollustu við fjölskyldu og samfélag. Þar stendur í stafni hin fórnfúsa íslenska kona sem tekur við ábyrgð á velferð fjölskyldunnar, börnum og hinum öldruðu. Hins vegar er það hitt andlitið sem er „sú raun og það álag sem þetta hugarfar kostar fjölmargar fjölskyldur, sem ekki búa yfir sömu bjargráðum. Þær eru venjulegri, ef til vill breyskari og brothættari – eða eru farnar að efast um gildi þess að ‘þegja, þrauka og þola.’“¹⁸⁹ En í báðum þessum andlitum speglast hið siðferðilega og félagslega óréttlæti.

Aukið álag við barneignir hefur ríkari og meiri langvarandi áhrif á konur, hinsvegar þegar börnin eldast og konur auka atvinnuþáttöku ná þær ekki sama jafnvægi og karlar milli vinnu og heimilis vegna minni þáttöku karla í heimilishaldi. Þetta vandamál ýkist einungis af kynbundnum launamun en atvinnuþátttaka kvenna og launajafnrétti hafa verið áberandi í jafnréttisbaráttu kynjanna undanfarin ár.¹⁹⁰ Þannig hefur opinbera sviðið bein áhrif á einkasviðið eins og ástralski heimspekingurinn Susan Moller Okin bendir á. Aðstæður fjölskyldunnar helgast af pólitískum ákvörðunum eins og sköttum, dagvist, velferðarkerfi og öðrum ytri aðstæðum. Jafnframt „er fjölskyldan óneitanlega pólitísk því það er þar sem kyngervi okkar mótað og verkaskipting fjölskyldunnar sem byggir á kynjaðri formgerð (e. gender structured) vekur upp spurningar um bæði sýnilegar og ósýnilegar hindranir kvenna á öðrum sviðum.“¹⁹¹ Okin segir forsendu jafnréttis í opinbera geiranum vera að uppræta óréttlæti innan fjölskyldunnar. „Það verður ekki

¹⁸⁷ Þar á Sigrún við vaðmálið.

¹⁸⁸ Sigrún Júlíusdóttir 1997: 174.

¹⁸⁹ Sigrún Júlíusdóttir 1997: 175.

¹⁹⁰ Kolbeinn H. Stefánsson 2008.

¹⁹¹ Okin 1989: 111. The family is undeniably political because it is the place where we *become* our gendered selves and the division of labor within the gender-structured family raises both practical and psychological barriers against women in all the other spheres of life. Mín þýðing.

nema, og ekki fyrr en, hin ólaunaða og lítt virta vinna innan heimilisins skiptist jafnt milli hinna fullorðnu að konur munu njóta jafnra tækifæra á við karla, hvort heldur sem er innan fjölskyldunnar eða á öðrum sviðum samfélagsins þar sem gæðum er dreift.“¹⁹²

Hér hefur Okin fengið á sig þá gagnrýni að miða við kjarnafjölskyldur á meðan einsforeldrisfjölskyldum fjölgar stöðugt.¹⁹³ Samkvæmt Hagstofunni eru íslenskar kjarnafjölskyldur þar sem par býr með börnum 17 ára og yngri 33.789 og einsforeldrisfjölskyldur eru 12.492¹⁹⁴. Hinsvegar má ætla að verði til réttlátari *kjarnafjölskyldur* sem áfram leiði til fjölskylduvænna atvinnulífs hljóti það að gagnast öllum foreldrum, hvort heldur þeir búa undir sama þaki eður ei. Hér á landi er sameiginlegt forræði yfir börnum við skilnað orðið viðmið, en frá árinu 2002 er algengast að foreldrar fari með sameiginlega forsjá barna sinna eftir skilnað.¹⁹⁵ Sameiginlegu forræði á að fylgja sameiginleg ábyrgð á börnum. Þarna hlýtur réttlæti og jöfn skipting á ólaunaðri ummönnunarvinnu að skipta töluverðu máli burtséð frá landfræðilegri staðsetningu foreldranna. Réttlæti innan fjölskyldunnar, hvernig sem hún er annars samansett, er að mati Okin lykillinn að réttlátu samfélagi og jafnrétti kynjanna því innan fjölskyldunnar „komum við til sjálfsvitundar sem ásamt þessum fyrstu samskiptum okkur við aðrar manneskjur mynda grunninn að siðferðilegum þroska.“¹⁹⁶

¹⁹² Okin 1989: 116. Unless and until the unpaid and largely unrecognized work of the household is shared equally by its adult members, women will not have equal opportunities with men either within the family or in any of the other spheres of distribution – from politics to free time, from recognition to security to money. Í þýðingu Vilhjálms Árnasonar 1997a: 50.

¹⁹³ Okin 1989 í Vilhjálmur Árnason 1997a: 50.

¹⁹⁴ Hagstofa Íslands. 11.402 fjölskyldur þar sem einhleyp kona býr með börnum 17 ára og yngri en í 1090 fjölskyldum er þar einhleypur maður sem býr með börnum 17 ára og yngri.

¹⁹⁵ Hagstofa Íslands. Sameignlegt forræði varð fyrst mögulegt árið 1992, en áður voru konur oftar með forræði barna sinna við skilnað. Samkvæmt upplýsingum frá Hagstofu Íslands var forsjá barna úr skilnuðum árið 2008 þannig að 105 börn nutu einungis forsjár móður en sex börn einungis forsjár föður á meðan 81.1% barna voru í sameiginlegri forsjá barna eða 497 börn.

¹⁹⁶ Okin 1989: 14.

Réttlæti utan sem innan fjölskyldna

Susan Moller Okin bendir á að í réttlátu þjóðfélagi sé formgerð og framkvæmd fjölskyldulífs þannig að hún veiti konum sömu möguleika og körlum að njóta hæfileika sinna, vera hluti hins pólitískra valds, hafa áhrif á félagslegt val jafnframt því að vera fjárhagslega sjálfstæðar.¹⁹⁷ Okin bendir einnig á að til að innræta börnum réttlæti og jafnrétti þurfi fjölskyldurnar sem slíkar að vera réttlátar. Það er innan fjölskyldunnar sem börn feta sín fyrstu skref sem sjálfstæðir einstaklingar og þurfa að gera það í sambýli við aðra.¹⁹⁸ Okin bendir á mikilvægi þess að fjölskyldan sé vettvangur þar sem við leggjum grunninn að siðferði okkar og þar sem einstaklingar geti *lært réttlæti*.¹⁹⁹ Þetta sé þó háð því að fjölskyldurnar sjálfar séu *réttlátar*. Hún gengur svo langt að segja að á meðan ekki ríki jafnrétti og sanngirni innan veggja heimilis verði jafnrétti ekki náð á sviði stjórnsmála, atvinnu né almennt í þjóðfélaginu.²⁰⁰ Okin heldur þannig fram að sú staðreynnd að konur sinni tölувert meira af ólaunuðum umhyggjustörfum í þágu fjölskyldunnar standi jafnrétti fyrir þrifum.²⁰¹

Okin tekur undir með heimspekingnum Rawls og segir réttlæti ekki göfugstu dyggðina heldur þá nauðsynlegustu, án hennar fáist ekki jafnrétti; sanngirni sé grunnurinn að öðrum dyggðum.²⁰² Þetta eigi við í öllum félagslegum hópum, jafnvel þeim sem stofnað er á grundvelli ástar og vináttu; fjölskyldunnar. Fjölskyldur geti áfram verið ástríkar og göfuglyndar, sanngirni og réttlæti veiti einungis þann grunn sem síðan er byggt á. Réttlæti innan fjölskyldna hefur aldrei verið mikilvægara en nú og ekki er hægt að halda fjölskyldum saman á fórnfýsi kvenna eingöngu. Fjölskyldumeðlimir búa við takmarkaðan frítíma, peninga, athygli, umönnun og önnur gæði sem

¹⁹⁷ Okin 1989: 22. In a just society, the structure and practices of families must give women the same opportunities as men to develop their capacities, to participate in political power and influence social choices, and to be economically secure. Mín þýðing.

¹⁹⁸ Okin 1989: 22.

¹⁹⁹ Okin 1989: 18.

²⁰⁰ Okin 1989: 4.

²⁰¹ Okin 1989: 25.

²⁰² Okin 1989: 28-29.

úthluta þarf af sanngirni. Ekki dugar að treysta á duttlungafullt mannlegt eðli.²⁰³

Í anda Okin má því leiða að því líkur að niðurskurður í efnahagslífi geti ekki bitnað jafnt á kynjunum í þjóðfélagi sem telur ekki *réttlátar* fjölskyldur. Á meðan konur hafa í raun ekki sömu tækifæri og karlar til áhrifa í samféluginu, þrátt fyrir lagalegt jafnrétti, hafa þær að sama skapi ekki jafn mikil völd til að hafa áhrif á niðurskurð á krepputínum. Niðurskurður í velferðarmálum færist yfir á fjölskylduna; þar sem konur sinna enn í dag meirihluta ólaunaðrar umönnunarvinnu getur þessi niðurskurður breyst í vítahring sem erfitt verður að rjúfa. Fyrirvinnur fjölskyldna gætu þurft draga úr vinnu vegna niðurskurðar og í ljósi sögunnar má telja líklegt að það verði í meirihluta konur. Þar liggja einnig praktískar ástæður að baki; konur vinna nú þegar frekar hlutastarf en karlar og þiggja oft lægri laun vegna kynbundins launamunar. Þannig skapa ytri aðstæður og menningarlegar hefðir grundvöll fyrir þvinguðu vali kvenna og fjölskyldna. Valið snýst um þá möguleika sem fjölskyldan hefur til að þrauka þrengingar í efnahagsmálum.

En spurningin um hvað gerist þegar hagur vænkast liggur í loftinu. Ef konur hverfa í æ ríkara mæli af vinnumarkaði og úr áhrifastöðum dregur úr völdum þeirra til að skapa jafnvægi og réttlæti í samféluginu og velferðarmálum. Nauðsynlegt er að skapa réttlátt samfélag þar sem hagsmunir allra þegna eru hafðir að leiðarljósi og þar sem foreldrum er gert kleift að stunda sína vinnu samhliða fjölskyldulífi og umönnun barna. Til þess að svo megi verða þurfa fulltrúar fjölbreytileikans og beggja kynja að finnast í valdastöðum samfélagsins. Þess ber þó að geta að almennar efnahagsþrengingar eru ekki einu ástæður fyrir að konur bakka inn á heimilin til að sinna börnum og fjölskyldu. Mary Blair-Loy gerði könnun meðal bandarískra framakvenna sem lögðu frama og ofurlaun á hilluna fyrir ýmist verr launuð og áhrifaminni hlutastörf eða til að sinna alfarið fjölskyldunni vegna þess að eiginmaður, sem þó hafði töluvert lægri laun, neitaði að breyta sínum frama og vinnumynstri við barneignir. Í þessu ljósi má segja að efnahagsþrengingar geti, upp að vissu marki, *réttlætt* hefðir,

²⁰³ Okin 1989: 32.

menningararf og mýtur um að það liggi betur fyrir konum en körlum að sjá um heimilishald.

Vítahringur eðlishyggjunnar

Sú ímynd og trú að umönnun liggi betur fyrir konum en körlum á rætur sínar að rekja í félagsmótun byggðri á eðlis- og tvíhyggju. Mary Blair-Loy leggur áherslu á að vanmeta ekki hversu „djúpar rætur menningarleg formgerð hefur og hvernig þær hafa áhrif á og þvinga viðbrögð kvenna á sama tíma sem þær veita úrræði til að listilega endurmóta eða endurtúlka þá kosti sem enn eru til.²⁰⁴ Alltaf þurfi að horfa á hvernig fólk upplifir og gerir grein fyrir forgangsröð sinni í félagslegu samhengi og ekki sé mögulegt að aðskilja fjölskyldulíf frá hinu opinbera lífi. Menningarlegur grunnur setur því ekki eingöngu upp ytri hindranir heldur hefur menningin skapað sjálfsmynnd fólks.²⁰⁵ Innan þessarar menningar helga konur sig fjölskyldunni á þeirri forsendu að börnin séu varnarlaus og þurfi umönnun sem liggi einhvern veginn betur fyrir konum af líffræðilegum ástæðum.²⁰⁶

Frami og fjölskyldulíf geta þannig komist í vítahring vegna þess að konur er mun líklegri en karlar til að taka sér hlé frá frama á vinnumarkaði eða fara í hlutastarf vegna fjölskylduábyrgðar en karlar.²⁰⁷ Þetta getur haft þau áhrif að karlar vinni meir og meir til að sjá fyrir fjölskyldunni og sinni því fjölskylduábyrgð í sífellt minna mæli. Ábyrgðin hvílir með sífellt meiri þunga á herðum kvenna og þannig kyndir ástandið elda bæði opinbers og persónubundins kynjakerfis. Þannig treystir kynjakerfið sig í sessi; karlar halda meirihluta í ábyrgðar- og áhrifastöðum í þjóðfélaginu og jafnframt í efnishyggju samtímans hafa þeir töglin og hagldirnar sem aðal fyrirvinnur heimilisins.

²⁰⁴ Blair-Loy 2003: 173. How deep-seated cultural structures shape and constrain women's responses as well as provide them with resources to creatively reformulate or reinterpret extant options. Mín þýðing

²⁰⁵ Blair-Loy 2003: 175.

²⁰⁶ Blair-Loy 2003: 179.

²⁰⁷ M.a. Okin 1989: 5.

Tvöfalt hlutverk kvenna – samræmi fjölskyldu og frama

Jafnrétti kynjanna þýðir að kynin séu jafn sjáanleg í samféluginu, jafn valdamikil, og taki þátt í opinberu og einkalífi í jöfnum hlutföllum.²⁰⁸ Ef einkaheimilið er enn að mestu ríki kvenna hlýtur það að takmarka möguleika þeirra til að sinna þjóðfélagsheimilinu að sama skapi og karlar. Þetta hefur án efa átt sinn þátt í að viðhalda 30 prósent glerþakinu. „Eitt helsta baráttumál femínista er að efla og tryggja frelsi kvenna til að móta líf sitt og nýta þau tækifæri sem í boði eru hverju sinni.“²⁰⁹ Lögin kveða á um að konur hafi sama rétt og karlar til að velja úr þeim störfum og tækifærum sem standa til boða. Til að þessi réttur verði í raun virkur geta konur ekki í sama mæli og áður axlað ábyrgð á hefðbundnum störfum á heimilum.²¹⁰ Til viðbótar við lagalega umgjörð þarf að breyta viðhorfum til djúpstæðra menningarbundinna hugmynda um karlmennsku og kvenmennsku.²¹¹

Í rannsókn Þorgerðar Einarsdóttur og Gyðu Margrétar Pétursdóttur frá árinu 2004 um *Feður, börn og fæðingarorlof á Íslandi og í Noregi* kemur fram að þrátt fyrir að yfir 80% atvinnuþátttöka kvenna gefi til kynna að flestar íslenskar fjölskyldur hafi tvær fyrirvinnur líti „flestir feðurnir [...] á sig sem fyrirvinnur[.]“ Jafnframt kemur fram að konur séu metnaðarfullar „með sterkt vinnusjálf þó þær kjósi að setja umönnun barna í fyrsta sæti.“²¹² Vinnudagur íslenskra fjölskyldna er lengri en á flestum Norðurlandanna á meðan opinber útgjöld til velferðar- og fjölskyldumála eru lægri; líka á uppgangstínum.

Hér á landi ganga ráðandi hugmyndir enn út frá því að „kynin séu ólík í eðli sínu“²¹³; hjá konum liggar fjölskylduábyrgðin en hjá körlum fyrirvinnuhlutverkið innan fjölskyldna. Menningu og kerfi verður eingöngu breytt með viðhorfsbreytingu, vitundarvakningu, markvissri vinnu og fjármagni. Stofnanir samfélagsins skapa kerfislægt kynjamisrétti og grundvallarmunur er á formlegum og raunverulegum réttindum. Það eru

²⁰⁸ Jafnréttisstofa. Orðabók.

²⁰⁹ Kristín Björnsdóttir og Sigríður Þorgeirs dóttir 2004: 273.

²¹⁰ Kristín Björnsdóttir og Sigríður Þorgeirs dóttir 2004: 274.

²¹¹ Ibid.

²¹² Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir, 2004: 290 og 298.

²¹³ Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir 2004: 299.

þessi raunverulegu réttindi sem þarf að hafa í fyrirrúmi í uppbyggingu eftir kreppu. Að öðrum kosti eykst munurinn enn milli formlegra og raunverulegra réttinda íslenskra kvenna.

VI. Formleg úrræði: Er mögulegt að sporna við bakslagi í jafnréttismálum á krepputínum?

Formlegt jafnrétti er grundvöllur jafnréttisbaráttu

Meðvitund um sanngirni, réttlæti og jafnrétti þarf að skipta út fyrir mýtu um frjálst val, sjálfkrafa framþróun og ímyndinni um að hér ríki raunverulegt jafnrétti. Lagaleg trygging jafnréttis er augljóslega ein af forsendum raunverulegs jafnréttis. Hins vegar er það nokkuð einfalt reikningsdæmi að ef konur axla ábyrgð á heimili og fjölskyldu að mestu hafa þær ekki sömu möguleika og karlar til áhrifa í samféluginu. Raunverulegt jafnrétti næst ekki nema með breytingum á hinu rótgróna kynjakerfi og hefðbundnum hlutverkum kynjanna. Það þarf að skapa nýtt jafnvægi milli fjölskylduábyrgðar og opinberrar ábyrgðar án þess að það kyndi undir kynjamísrétti.²¹⁴

Femínistar hafa bent á að konur standi enn höllum fæti vegna þeirra væntinga sem til þeirra eru gerðar um óformlega umönnun í fjölskyldum og önnur ólaunuð heimilisstörf.²¹⁵ Kynbundinn launamunur ásamt þeirri staðreynd að hefðbundin kvennastörf njóta ekki sömu virðingar og störf karla viðheldur þeirri áralöngu hefð að skyldur heimilis og fjölskyldu lendi á konum, þrátt fyrir að fyrirvinnumódelið sé á undanhaldi.²¹⁶ Undirokun kvenna birtist í stórum dráttum „á tvennan hátt á vettvangi einkalífsins, annars vegar í ójafnri verkaskiptingu á heimili og hins vegar í samskiptamynstri kynjanna.“²¹⁷

Endurreisin samfélags býður upp á einstakan möguleika á gagnrýnni skoðun á almennum gildum og áherslum. Frá sjónarmiði jafnréttis ætti Nýtt Ísland ekki að leita í *gömul gildi* þar sem vinnan er hin æðsta dyggð á kostnað

²¹⁴ Kristín Björnsdóttir og Sigríður Þorgeirsdóttir 2004: 278.

²¹⁵ Kristín Björnsdóttir og Sigríður Þorgeirsdóttir 2004: 281.

²¹⁶ Gyða Margrét Pétursdóttir 2006: 436.

²¹⁷ Þorgerður Einarsdóttir 2000: 119.

annarra, heldur vinna í að rétta af slagsíðu verkaskiptingar innan veggja heimilanna og breyta samskiptamynstri kynjanna. Á Nýju Íslandi ætti ef til vill að rækta auðmýkt í stað hroka. Hluti af lausninni er menning og þá er lykilatriði að leiðtigar skapi jafnréttismenningu; bæði með orðum en einkum með hegðun og gjörðum. Endurreisin lands hefur í för með sér erfið verkefni; bjarga þarf skuldsettum heimilum landsins, sporna gegn sífellt auknu atvinnuleysi, endurheimta traust á alþjóðavettvangi og tryggja íbúum viðunandi lífsskilyrði. Við slík verkefni skiptir sköpum að vinna með augun opin fyrir því að kynin standa ekki jöfn í íslensku samfélagi. Niðurskurður og atvinnuuppbryggingu þarf að miða að báðum kynjum svo ekki verði bakslag í jafnréttismálum vegna stefnu stjórnvarda.

Í þessum kafla verða skoðuð ýmis tól og tæki sem eru nú þegar fyrir hendi í íslensku samfélagi til að sporna gegn bakslagi í jafnréttismálum á öllum tímum. Fyrirheit ríkisstjórnarinnar frá 2009 um kynjaða fjárlagagerð, sem fjallað verður um hér á eftir, felur í sér viðurkenningu á að kerfið sem við búum við í dag sé ekki kynhlutlaust. Meðvitund um að jafnrétti kynjanna sé ekki veruleiki í íslensku samfélagi gæti þannig verið forsenda framfara í átt til raunverulegs jafnréttis. Það gæti verið skref í að breyta *leikreglum samfélagsins* samkvæmt kenningum Bourdieu sem fjallað var um í kaflanum um *Fræðileg sjónarmið*. Til að vinna á rótgrónu kynjakerfi þarf almenningur að sjá sér hag í kynjajafnrétti; það þarf að sýna fram á efnahagslegan ábata af jafnrétti; að Ísland hefur einfaldlega ekki efni á einsleitni og að verða af þeim mannauði sem býr í konum. Hér á eftir verða reifaðar mögulegar formlegar leiðir sem ríkisvaldið hefur til að sporna gegn bakslagi og stuðla að framför í jafnréttismálum á tímum efnahagsþrenginga.

Til að hægt sé að nýta neðangreindar leiðir kynjajafnrétti til framdráttar verður að fara fram uppgjör við pólitíska hugmyndafræði, gildismat og ríkjandi menningu. Það þarf að vinna gegn eðlishyggju og þeirri mytu að konur velji sig inn á heimilin og óski eftir að sinna ólaunuðum umönnunarstörfum. Nauðsyn er að skoða hvað liggur að baki vali einstaklinga og hvaða kostir liggja á borðinu og hvernig félagsmótun hefur

áhrif á frelsi okkar og val.²¹⁸ Til að auka fjölbreytni í opinberri stefnumótun og völdum til áhrifa í samféluginu verður að draga úr forréttindum karla á því sviði og jafna ábyrgð kynjanna á hinu opinbera sviði. En hið innbyggða ranglæti í viðjum samfélagsins verður þó eingöngu upprætt með jafnri ábyrgð og þátttöku kynjanna á einkasviðinu. Þannig gætu einstaklingar mögulega nýtt formleg réttindi sín í raun og jafnað tækifæri kynjanna til áhrifa í þessum tveimur heimum. Til að fá þessu áorkað þyrftu viðhorf samfélagsins til þess sem er kvenlegt og karlmannlegt að breytast.²¹⁹ Viðhorf sem liggja djúpt í viðjum félagsmótunar, menningar og orðræðu gætu unnið gegn eftirfarandi formlegum úrræðum til að sporna gegn bakslagi í jafnréttismálum á umbrotatínum. Hindranir eru vissulega nægar en að sama skapi er mikið í húfi; endurreisn samfélags sem hefur möguleika á að grundvallast á sameiginlegrí velferð eða hætta á að kerfislægt kynjamísrétti aukist og valdahlutföll kynjanna skekkist enn frekar.

Jafnréttislög

Lagalegt jafnrétti (de jure) jafngildir ekki efnislegu jafnrétti (de facto). Formlegt eða lagalegt jafnrétti byggir á jöfnum formlegum réttindum, tækifærum og kjörum kvenna og karla. „Það byggist oft á lögformlegum atriðum eins og löggjöf um jafnrétti. Jafnrétti í reynd er til merkis um að formlegt jafnrétti hafi leitt til jafnra áhrifa og jafnrar stöðu kvenna og karla á öllum sviðum þjóðfélagsins.“²²⁰ Út frá þessu jafnréttissjónarmiði eru lögin því mikilvæg þar sem þau eru einn af þeim þáttum sem geta leitt til raunverulegs jafnréttis og nýst sem vopn í baráttu gegn bakslagi. En það er ekki nóg að hafa lög, þeim verður að beita og þau þurfa að vera sú styrka stoð sem jafnréttisbaráttan þarfnað. Lög um jafna stöðu karla og kvenna frá febrúar 2008 miða að því að „koma á og viðhalda jafnrétti og jöfnum tækifærum kvenna og karla og jafna þar með möguleika á að njóta eigin atorku og þroska

²¹⁸ Hirschmann 2006.

²¹⁹ Holmberg 1993: 204.

²²⁰ Samþætting kynja- og jafnréttissjónarmiða í starfsemi Norrænu ráðherranefndarinnar 1999: 8 – 9.

hæfileika sína óháð kyni.²²¹ Markmiðum laganna á síðan að ná eftir ýmsum leiðum sem tiltekin eru í fyrstu grein þeirra. Leiðir þessar liggja m.a. í kynjasambættingu í stefnumótun, eins og rætt verður sérstaklega í undirkafka c, að bæta stöðu kvenna sérstaklega og auka möguleika þeirra í samféluginu, að vinna gegn mismunun á grundvelli kyns á vinnumarkaði; þ.á.m. launamisrétti og að breyta hefðbundnum kynjaímyndum. Þá er einnig kveðið á um að atvinnurekendur geri bæði körlum og konum kleift að samræma vinnuskyldur og fjölskyldulíf eins og rætt er um í kaflanum hér fyrir neðan; *Fjölskyldustefna hjá fyrirtækjum og stofnunum.*

Samstarfsyfirlýsing ríkistjórnar Samfylkingar og Vinstrihreyfingar – græns framboðs 2009

Í samstarfsyfirlýsingu Samfylkingar og Vinstrihreyfingar – græns framboðs segir að ríkistjórnin sé „mynduð um að tryggja efnahagslegan og félagslegan stöðugleika og leita þjóðarsamstöðu um leið Íslands til endurreisnar – nýjan stöðugleikasáttmála.“²²² Samkvæmt samstarfsyfirlýsingunni eru gildi jöfnuðar, félagslegs réttlætis, kvenfrelsис og lýðræðis meðal þeirra gilda sem ný ríkistjórn ætlar að starfa með að leiðarljósi. Á stefnuskrá forsætisráðherra er að láta gera yfirlit um stöðu og þróun í jafnréttismálum þar sem m.a. verða kvaddar til fagstofnanir og sérfræðingar úr háskóla- og rannsóknasamfélaginu. „Slíkt stöðumat felur í sér mikilvæga viðmiðun til að meta árangur næstu ára í ljósi þróunar síðustu ára og þess sem gerst hefur“²²³ segir í yfirlýsingunni. Ríkisfjármálum á samkvæmt yfirlýsingunni að beita til að verja *grunnvelferðarkerfið*, skilgreining á þeim grunni fylgir þó ekki með. Í atvinnumálum er talað um að allar aðgerðir eigi að taka mið af ólíkri stöðu kynjanna og að ríkisstjórnin muni beita sér fyrir að mótuð verði heildstæð atvinnustefna fyrir landið sem m.a. verði byggð á jafnrétti kynjanna. Kynjasjónarmið skulu höfð að leiðarljósi í aðgerðum til

²²¹ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 10/2008. 1. gr.

²²² Samstarfsyfirlýsing ríkisstjórnar Samfylkingarinnar og Vinstrihreyfingarinnar – græns framboðs.

²²³ Samstarfsyfirlýsing ríkisstjórnar Samfylkingarinnar og Vinstrihreyfingarinnar – græns framboðs.

atvinnusköpunar, „svo þær gagnist bæði körlum og konum með fjölbreyttan bakgrunn.“²²⁴ Jafnframt lofar ríkisstjórnin að grípa til aðgerða til að útrýma kynbundnum launamun í samvinnu við hagsmunasamtök og aðila vinnumarkaðarins.

Í samstarfsfirlýsinguna flokkanna er boðuð aukin áhersla á mannréttindafræðslu og kvenfrelsi. Þá er rætt um aukið vægi jafnréttismála innan stjórnkerfisins og eflingu Jafnréttisstofu sem og aukið sjálfstæði hennar. Jafnréttisstofa hefur víðtækt hlutverk samkvæmt *Lögum um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla*, og er meðal annars ætlað að;

- hafa eftirlit með framkvæmd laganna;
- sjá um fræðslu og upplýsingastarfsemi;
- veita ráðgjöf í tengslum við jafnréttismál;
- gera tillögur um aðgerðir í jafnréttismálum;
- auka aðild karla að jafnréttisstarfi;
- fylgjast með þróun jafnréttismála í þjóðféluginu;
- veita þeim sem starfa við jafnréttismál aðstoð;
- vinna að forvörnum gegn kynbundnu ofbeldi;
- leita sátta í ágreiningsmálum;
- vinna gegn launamisrétti og
- annarri mismunun á grundvelli kyns á vinnumarkaði;
- leita sátta í ágreiningsmálum;
- breyta hefðbundnum kynjaímyndum og fleira.²²⁵

Hjá Jafnréttisstofu vinna einungis átta einstaklingar.

Fyrirhugað er að jafnréttismál færist frá Félags- og tryggingamálaráðuneyti til Forsætisráðuneytis og ríkisstjórnin lofar að beita sér fyrir því að jafna hlutfall kynjanna á öllum sviðum, jafnframt því að tryggja áhrif kvenna í endurreisin landsins. Þannig er miðað að því að jafna hlutfall kynjanna á öllum sviðum samfélagsins, jafnvel með sértækum

²²⁴ Samstarfsfirlýsing ríkisstjórnar Samfylkingarinnar og Vinstrihreyfingarinnar – græns framboðs:14.

²²⁵ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 10/2008. 4.gr.

aðgerðum. Ofangreindar áætlanir ríkistjórnar eru vissulega gagnleg tæki til að sporna gegn bakslagi í jafnréttismálum fylgi framkvæmd stefnu; sér í lagi kynjuð fjárlagagerð sem fjallað verður um hér á eftir.

Samþætting jafnréttissjónarmiða – leiðarljós í átt að réttlátara samfélagi?

Jafnrétti hefur verið líkt við þrífættan stóll þar sem einn fóturinn er lagalegur réttur eða jafn réttur, annar sértækar aðgerðir og sá þriðji samþætting kynjasjónarmiða.²²⁶ Þrátt fyrir að lögin ein dugi ekki til að koma á raunverulegu jafnrétti verða þau að endurspeglar einbeittan vilja stjórnvalda til að þau séu sú styrka stoð sem þarf undir hinn þrífætta stól jafnréttis.²²⁷ Þannig þarf skýra og ákveðna löggjöf og fjármagn í eftirlit og eftirfylgni. Samþætting þarfnað sterks lagaramma til að komið verði á efnislegu jafnrétti. Til þess að lögin virki sem skyldi er „nauðsynlegt að eftirlit og eftirfylgni með þeim sé virkt og slíkt kostar vitaskuld vinnu og peninga.“²²⁸ En gallinn við núverandi jafnréttislög er að þau eru of lítið notuð og er sjaldan beitt. Sú staðreynd veikir lagalegan fót stólsins þar sem „lögin veita falskt öryggi og tilvist þeirra og ekki síst kynhlutleysi geta gefið fólk hugmyndir um að réttarstaða kvenna sé svo miklu betri en hún raunverulega er.“²²⁹ Rétt er að hafa í huga að sett lög eru einungis einn hluti laganna, ein réttarheimild.²³⁰ Fordæmi dómstóla og réttarvenjur eru jafnframt mikilvægur hluti laganna og meðan að slíkt er ekki til staðar í ríkum mæli í jafnréttismálum hafa jafnréttislög ekki fullan styrk sem lög í íslenska ríkinu. Það er því ljóst að stefnumótun hins opinbera varðandi lög og reglur er stoð sem skiptir máli í baráttu fyrir jafnrétti eða gegn bakslagi, en einungis ef þeim og viðurlögum er beitt sem slíkum.

Í íslenskum jafnréttislögum segir að jafnrétti skuli náð með því að gæta jafnréttissjónarmiða og vinna að kynjasamþættingu í stefnumótun og

²²⁶ Booth & Bennett 2002.

²²⁷ Booth & Bennett 2002: 430.

²²⁸ Brynhildur G. Flóvenz 2007: 22.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Skúli Magnússon 2003.

ákvörðunum á öllum sviðum samfélagsins.²³¹ Með samþættingu (e. gender mainstreaming) var tekið róttækt skref, þar sem horfið er frá því að einblína á meintan skort eða ófullkomleika kvenna heldur horft á kerfið sem gallað.²³² Kerfið þarf því að leiðréttu og laga það að samfélagslegum þörfum beggja kynja.²³³ Markmið samþættingar er að afnema mismunun kynjanna og vinna að því að bæði kynin hafi sömu möguleika í raun, sömu réttindi og skyldur á öllum meginþróum samfélagsins; þannig nýttast hæfileikar, þekking og reynsla beggja kynja best.²³⁴

Jafnrétti stuðlar að meiri lífsgæðum allra og er ávinningur fyrir samfélagið og að sama skapi hlýst skaði af misrétti.²³⁵ Þannig er það skaði fyrir samfélagið ef mannaúður kvenna er eingöngu nýttur á sumum sviðum samfélagsins en ekki öllum. Þrátt fyrir að með samþættingu sé ábyrgðinni á því að *koma á jafnrétti* flutt frá fáeinum jafnréttissérfræðingum með sérþekkingu á málaflokknum, yfir á alla þá sem vinna að stjórnun og stefnumótun, þarf fólk með sérþekkingu í kynjafræði og jafnréttismálum til að samþætting gangi eftir.²³⁶ Hlutverk sérfræðinganna er sem fyrr að taka frumkvæði og marka stefnu í jafnréttismálum.²³⁷ Þar sem fræðsla um jafnréttismál á öllum skólastigum, eins og mælt er fyrir í jafnréttislögum, er ekki raunveruleiki sem við búum við í dag verður að vera sterk og skýr jafnréttisáætlun fyrir hendi þar sem stefnumótun verður til og ákvarðanir eru teknar. Slíkar áætlanir eru grundvöllur þess að þeir aðilar sem ákvarðanir taka hafi forsendur til að fylgja þeirri samþættingarstefnu sem bundin er í jafnréttislögum. Samþætting byggir fyrst og fremst á sérfræðiþekkingu, sem er helst að finna innan veggja háskólasamfélaga en nauðsyn er að miðla til þeirra sem vinna við stjórnun og stefnumótun samfélagsins.

Samþætting kynja- og jafnréttissjónarmiða gæti verið öflugt vopn í

²³¹ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 10/2008. 1 gr.

²³² Þorgerður Einarsdóttir 2007: 392.

²³³ Þorgerður Einarsdóttir 2002: 21.

²³⁴ Samþætting kynja- og jafnréttissjónarmiða í starfsemi Norrænu ráðherranefndarinnar 1990: 4.

²³⁵ Brynhildur Flóvenz, lektor í lögfræði og formaður jafnréttisnefndar HÍ, á málþingi um jafnrétti í Háskóla Íslands 25. apríl 2008.

²³⁶ Þorgerður Þorvaldsdóttir 2007: 403.

²³⁷ Samþætting kynja- og jafnréttissjónarmiða í starfsemi Norrænu ráðherranefndarinnar 1990: 4.

uppbryggingu réttláts samfélags; hinsvegar er hvorki viðamikil reynsla né þekking til staðar á hinu opinbera sviði. Leiða má líkur að því að erfitt verði að fá fjármagn fyrir innleiðingu á nýjum verkferlum samþættingar í öll ráðuneyti á tímum niðurskurðar. Slíkur sparnaður gæti þó kostað meira þegar upp er staðið þar sem mannauður nýtist þá verr og ávinnungur fyrir samfélagið verður minni þegar fram í sækir.

Kynjuð fjárlagagerð

Vorið 2009 boðar ný ríkisstjórn Samfylkingar og Vinstrri grænna breyttar áherslur í íslensku samfélagi og jafnrétti í samstarfsyfirlýsingu sinni:

Við ákvarðanir um útgjaldaramma til næstu fjögurra ára verði byggt á þeirri forgangsröðun og lögð áhersla á samstöðu um brýn velferðarverkefni, verndun starfa, kynjajafnrétti og áhrif á byggðirnar. Kynjuð hagstjórn verður höfð að leiðarljósi við fjárlagagerð og efnahagsstjórn.²³⁸

Kynjuð hagstjórn felst annars vegar í að tryggja fjármagn til framfaraskrefa á sviði jafnréttismála og hins vegar í kynjaðri fjárlagagerð.²³⁹ Kynjuð fjárlagagerð snýst um kynjaða greiningu á fjárlögum ríkisins; áhrif útgjalda og innheimtu annars vegar á konur og hins vegar á karla. „Það þýðir að í fjárlagavinnunni fer fram mat á áhrifum bæði tekju- og gjaldahlið fjárlaga á grundvelli jafnréttissjónarmiða.“²⁴⁰ Kynjuð fjárlagagerð byggir á þeirri forsendu að ákvarðanir í fjármálum hins opinbera séu ekki hlutlausar gagnvart kynjunum.

Kynjuð hagstjórn endurspeglar þau jafnréttismarkmið sem hið opinbera hefur sett sér að öðru leyti.²⁴¹ Kynjuð hagstjórn byggir á að skilningur og meðvitund sé fyrir hendi um að ójöfnuður ríki milli kynjanna og að þörf sé á að takast á við karllæga hlutdrægni sem er þar ekki endilega af ásetningi, heldur er innbyggð í kerfið. Kynjuð fjárlagagerð er hluti af kynjaðri hagstjórn og tengir stefnumótun í jafnréttismálum við hagstefnu hins

²³⁸ Samstarfsyfirlýsing ríkisstjórnar Samfylkingarinnar og Vinstrihreyfingarinnar – græns framboðs.

²³⁹ Gender budgeting: practical implementation. Evrópuráðið, 2009.

²⁴⁰ Kynjuð fjárlagagerð: handbók um framkvæmd, 2009.

²⁴¹ Gender budgeting: practical implementation. Evrópuráðið, 2009.

opinbera og á að leiða að samþættingu jafnréttissjónarmiða á öllum sviðum í öllum fjárhagsáætlunum. Þannig snýst kynjuð fjárlagagerð um samanburð en ekki sérstök fjárlög. Með kynjuðu sjónarhorni getur ríkistjórnin betur gert sér grein fyrir afleiðingum fjárlaga og aðlagað þau; bæði útgjöld og innheimtu, þannig að þau gagnist og séu réttlát bæði konum og körlum, stúlkum og strákum.²⁴² Með kynjaðri fjárlagagerð er hægt að beita sjónarhorni jafnréttis á öll útgjöld og innheimtu, á öllum stigum fjárlagagerðar, alls staðar í hinu opinbera kerfi.

Þess konar hagstjórn er því gagnlegt tæki og málsvari í þeim nefndum, ráðum og stjórnum þar sem hallar á konur og völd þeirra til að hafa áhrif á fjárlagagerð.²⁴³ Kynjuð fjárlagagerð greinir og metur áhrif fjárlagagerðar á konur og karla á öllum stigum áætlunargerðar og vefur síðan sjónarmið beggja kynja í framkvæmdina. Fjárlagagerðin miðast við alla þegna og verður því hagkvæmari; útgjöld verða markvissari og niðurstaðan er grannskoðuð. Jafnframt er þessi aðferð við fjárlagagerð lýðræðislegri þegar vel tekst til, þar sem sjónarhornið verður stærra og fleiri koma að aðgerðinni. Kynjuð fjárlög eru unnin af sömu embættismönnum og önnur fjárlög; hins vegar, til að tryggja árangur, verða nýir aðilar að koma að verkinu eins og til að mynda sérfræðingar í kynjafræðum, verkalyðsfélög, hagsmunasamtök og háskólasamfélagið.²⁴⁴

Líklegt er að gangi áætlun ríkisstjórnarinnar eftir um kynjameðvitund þegar niðurskurður er annars vegar sem og í ákvörðunum um hvert og hvernig veita skuli fé í velferðakerfi landsins, muni það mögulega draga úr bakslagi í jafnréttismálum. Ríkisstjórn sem boðar kynjaða hagstjórn á ekki að vera kynblind heldur viðurkenna ólíka stöðu kynjanna og vinna að því að leiðréttta misräemi og misrétti. En kynjaðri hagstjórn verður að fylgja pólitísk einurð, vinna þarf með gagnsæ hugtök og skilaboðin að ofan verða að vera

²⁴² UNIFEM. What is gender-responsive budgeting? Gender-responsive budget analysis simply refers to the analysis of actual government expenditure and revenue on women and girls as compared to men and boys. Gender budgets are not separate budgets for women and they don't aim to solely increase spending on women-specific programmes. Gender budget analysis helps governments decide how policies need to be adjusted, and where resources need to be reallocated. Mín þýðing.

²⁴³ Jafnréttisstofa.

²⁴⁴ Gender budgeting: practical implementation. Evrópuráðið: 2009: 4.

mótsagnalaus og skýr. Jafnrétti verður þannig að vera forgangsverkefni og jafnvægi verður að vera milli stefnu í jafnréttismálum og fjárúthlutunar til málaflokkssins.²⁴⁵ Þær aðgerðir sem sveitarfélög boða um styttri námstíma í grunnskólum og hækkan á níunda tímanum í leikskólum eru þó ekki í þessum anda og hafa alvarleg áhrif á stöðu kvenna á atvinnumarkaði. Nú þegar starfa mun fleiri konur en karlar í hlutastörfum og þegar horft er til kynbundins launamunar og þeirrar staðreyndar að í íslensku samfélagi hvílir ábyrgð á börnum og heimili frekar á herðum kvenna en karla; er nokkuð líklegt að konur þurfi að sinna í enn frekara mæli börnum á kostnað vinnu og frama. Hlutastörf gefa oft minna af sér í hlunnindum, launum og ábyrgð. Þannig tapar heilt þjóðfélag á að menntun og reynsla kvenna á vinnumarkaði nýtist ekki sem skyldi. Ljóst er að baráttufólk fyrir jafnrétti verður áfram að fylgjast vel með aðgerðum yfirvalda og minna ríkisstjórnina á göfug markmið sín í jafnréttismálum .

Jafnréttisvaktin

Snemma árs 2009 samþykkti ríkisstjórn Sjálfstæðisflokk og Samfylkingar að setja á fót vinnuhóp til að meta áhrif efnahagsástands á stöðu kynjanna. Tilgangurinn var að hafa jafnrétti kynjanna að leiðarljósi við endurreisin efnahagslífs og uppbyggingar faglegra stjórnunarháttar. Samkvæmt áfangaskýrslu jafnréttisvaktarinnar, sem kom út í lok mars 2009, markaðist starfið af því að meta stöðuna, afla gagna til greina hvort og þá hvernig efnahagsþreningar hafa ólík áhrif á kynin. Í skýrslunni segir að

mikilvægt er að staða samfélagsins sé metin út frá þeirri staðreynd að staða kynjanna í íslensku samfélagi, áður en þær efnahagsþreningar sem við stöndum nú frammi fyrir hófust, var mjög ólík. Bæði hefur starfsval kvenna og karla verið nokkuð kynbundið miðað við aðrar Norðurlandaþjóðir auk þess sem töluvert hefur hallað á konur í valdastöðum í íslensku samfélagi.²⁴⁶

Tillögur jafnréttisvaktarinnar eru af ýmsum toga og margar vel fallnar til að sporna við bakslagi í jafnréttismálum nái þær fram að ganga. Sérstaklega má

²⁴⁵ Gender budgeting: practical implementation. Evrópuráðið: 2009: 7.

²⁴⁶ Áfangaskýrsla Jafnréttisvaktar 2009 : 1

nefna tvær tillögur sem einmitt snúast um útfærslu á samþættingu jafnréttissjónarmiða sem hafa verið bundnar í jafnréttislög frá 2008:

- Að áhrif á stöðu kynjanna verði metin við allar ákvarðanir stjórnvalda, sérstaklega við allar breytingar í rekstri hjá hinu opinbera og í atvinnuskapandi aðgerðum.
- Fylgst verði áfram með því með hvaða hætti atvinnuleysi á vinnumarkaði birtist með ólíkum hætti hjá körlum og konum. Þessar upplýsingar og mælikvarðar verði kyngreindir af sérfræðingi í kynjafræði eftir því sem við á.

Reynsla frá erlendum kreppum sýnir að þegar til lengri tíma er litið missa konur frekar vinnuna sökum samdráttar.²⁴⁷ Ástæður þessa eru fyrst og fremst þær að konur fengu síður eða seinna vinnu en karlar þegar atvinnuástandið batnaði. Jafnréttisvakin telur að hér á landi megi gera ráð fyrir svipaðri þróun og að atvinnuleysi kvenna aukist þegar líður á efnahagskreppuna.

Ástæðurnar eru margþættar; til dæmis megi ætla að ýmis störf verði endurskilgreind úr *kvennastörfum í karlastörf*. Vísbindingar um slíkt má nú þegar sjá í störfum sem ungt fólk stundar með námi. Í stórmörkuðum borgarinnar sitja nú í unglingspiltar í röðum á kassa, þar sem áður sátu yfirleitt stúlkur eða fólk af erlendu bergi brotnu. Sama er að segja um frístundaheimilin, þar sem áður sáust nær eingöngu ungar konur eru ungrir karlar orðnir alls ráðandi.²⁴⁸ Jafnframt verður hin svokallaða fyrirvinnuhugmyndafræði enn meira ríkjandi þegar kreppir að. Þannig þykir almennt eðlilegra að karlar hafi forgang um vinnu þrátt fyrir að um langa hríð hafi tíðkast að tvær fyrirvinnur séu á íslenskum heimilum. Eins og bent er á getur þetta haft „langvarandi og neikvæðar afleiðingar fyrir atvinnu- og framamöguleika kvenna, kynbundin launamun og verkaskiptingu, og

²⁴⁷ Gonäs, Lena; Johansson, Susanne & Svärd, Ingert 2007 og Jafnréttisvakin, áfangaskýrsla 2009: 15.

²⁴⁸ Þetta má t.d. sjá í Krónunni á Granda og Frístundaheimilinu Frostheimum í Vesturbæ Reykjavíkur.

möguleika samfélagsins til að nýta mannauð kvenna í uppbyggingu efnahagslífs og samfélags.“²⁴⁹

Af ofangreindum ástæðum skiptir sköpum að tillaga Jafnréttisvaktarinnar nái fram að ganga um að:

- tryggt verði að aðgerðir í þágu atvinnusköpunar takmarkist ekki eingöngu við mannaflsfrekar framkvæmdir, gatnagerð og iðnað sem líklegt er að gagnist körlum frekar en konum, heldur nái einnig til starfa sem henta konum og körlum með fjölbreyttan bakgrunn.

Fylgi fé framkvæmd og verði tillögum Jafnréttisvaktarinnar fylgt, gætu þær reynst mikilvægur liður í að sporna gegn bakslagi í jafnréttismálum. Það sem vinnur gegn framkvæmd sem þessari er að ekki er hefð fyrir að líta á útgjaldaliði er lúta að jafnréttismálum sem grunnkostnað í samfélögum og því oft skorið niður þegar kreppir að. Sú staðreynd að formaður Jafnréttisvaktar, Bryndís Ísfold Hlöðversdóttir, sagði af sér á haustmánuðum 2009, þar sem ný ríkisstjórn hafði enn ekki tekið ákvörðun um farveg Jafnréttisvaktar dregur úr bjartsýni verksins.

Fjölskyldustefna hjá fyrirtækjum og stofnunum

Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla kveða á um að atvinnurekendur geri bæði körlum og konum kleift að samræma vinnuskyldur og fjölskyldulíf. Fjölskyldustefna fyrirtækja er í allra þágu, en í Skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála segir að ljóst sé „að þegar vel [takist] til hvað varðar jafnvægi milli atvinnu- og einkalífs skilar það sér margfalt til baka í auknum lífsgæðum fólks sem aftur á móti auka líkur á ánægju og meiri afköstum í starfi.“²⁵⁰ Fjölskylduvæn vinnumenning skipti flesta starfsmenn máli á einhverjum tímapunkti í lífi þeirra, og þannig má ætla að sveigjanleiki í úrræðum komi á endanum

²⁴⁹ Áfangaskýrsla Jafnréttisvaktarinnar 2009: 18

²⁵⁰ Skýrslu félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála 2009: 28.

atvinnulífinu til góða. Atvinnurekendum og stéttarfélögum er jafnframt gert, samkvæmt lögum, að

vinna markvisst að því að jafna stöðu kynjanna á vinnumarkaði. Atvinnurekendur skulu sérstaklega vinna að því að jafna stöðu kynjanna innan fyrirtækis síns eða stofnunar og stuðla að því að störf flokkist ekki í sérstök kvenna- og karlastörf. Sérstök áhersla skal lögð á að jafna hlut kynjanna í stjórnunar- og áhrifastöðum.²⁵¹

Þessum markmiðum á m.a. að ná með því að fyrirtæki og stofnanir þar sem fleiri en 25 starfsmenn starfa að jafnaði er lagalega skylt að setja sér jafnréttisáætlun eða samþætta jafnréttissjónarmið í starfsmannastefnu. Á þennan hátt er þessum vinnustöðum gert að skrásetja markmið og áætlanir til að tryggja starfsmönnum sínum launajafnrétti, möguleika á samræmingu fjölskyldu- og atvinnulífs og vörn gegn kynbundinni og kynferðislegri áreitni.

Atvinnurekendum er einnig lagalega gert að umbuna konum og körlum jafnt fyrir sömu eða jafnverðmæt störf. Þannig skulu laun „ákveðin á sama hátt fyrir konur og karla.“²⁵² Engin skilgreining liggur hins vegar fyrir um hvernig skilgreina skuli *jafnverðmæt störf*, það er lagt í hendur siðferðiskenndar hvers og eins atvinnurekanda að meta það.

Lögin kveða jafnframt á um skyldur atvinnurekenda að gera „nauðsynlegar ráðstafanir til að gera konum og körlum kleift að samræma starfsskyldur sínar og ábyrgð gagnvart fjölskyldu.“²⁵³ Þessu markmiði á m.a. að ná með auknum sveigjanleika í skipulagningu á vinnu og vinnutíma sem henti bæði fjölskylduaðstæðum og þörfum atvinnulífs. Fjölskyldustefnur geta kveðið á um rýmri rétt vegna veikindadaga barna en lög kveða á um; möguleika á tímabundnum hlutastörfum; sveigjanleiki í kringum komu og brottför í fæðingarorlof; möguleika á að vinna að hluta heima; skilning á umönnun aldraðra ættingja og svo framvegis. En eins og Gyða Margrét fjallar um í doktorsritgerð sinni *Within the Aura of Gender Equality* eru lagalegar skyldur einungis einn hluti af mögulegum fjölskyldustefnum fyrirtækja. Gyða Margrét bendir á að til viðbótar við lögin geti þrifist formlegir og óformlegir

²⁵¹ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 10/2008. 18. gr.

²⁵² Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 10/2008. 19. gr.

²⁵³ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 10/2008. 21. gr.

samningar innan fyrirtækja sem og einstaklingsbundnir samningar gerðir frá degi til dags.²⁵⁴

Fyrirtækjamenning og velvild til að nýta sér þau úrræði sem í boði eru skipta hér ekki síður máli en lagabókstafur. Skýr skilaboð verða að berast frá æðstu stjórnendum í gegnum millistjórnendur til almennra starfsmanna. Lagaleg skylda atvinnurekenda um sveigjaleika í vinnu þýðir oft á tíðum frelsi til að vinna á óhefðbundnum tínum, heima hjá veiku barni eða á tíma sem annars væri helgaður fjölskyldu og tómstundum. Þannig getur vinna færst frá vinnustað inn á heimilið.²⁵⁵ Jafnframt bendir Gyða Margrét á að fjölskylduvænleika sé frekar að finna þegar fyrirtæki eru að keppa um starfsmenn og hjá fyrirtækjum sem vilja halda í sína starfsmenn. Því má ætla að með auknu atvinnuleysi og þegar starfsmenn vilja umfram allt halda starfi sínu og launum sé hætta að fólk nýti sér enn síður þau úrræði sem þó eru fyrir hendi.

Samþykkt Sameinuðu þjóðanna 1325 um konur, frið og öryggi

Öryggisráð Sameinuðu þjóðanna samþykkti ályktun 1325 árið 2000 um *konur, frið og öryggi* sem er ætlað að gæta réttinda kvenna og ryðja hindrunum úr vegi svo þær geti tekið fullan þátt í friðarviðræðum og friðaruppbryggingu.²⁵⁶ Utanríkisráðuneytið gaf út áætlun Íslands um framkvæmd áætlunarinnar þar sem „[í]slensk stjórnvöld kosta nú rannsókn á aðgengi kvenna að friðarumleitunum á átakasvæðum og hvernig megi auðvelda slíkt aðgengi.“²⁵⁷ Ályktunin

ítrekar mikilvægt hlutverk kvenna í forvörnum og lausnum átaka og uppbryggingu friðar, og leggur áherslu á mikilvægi jafnrar þáttöku þeirra og fullrar aðildar í öllum aðgerðum sem viðhalda og stuðla að friði og öryggi, og þörfinni á að auka hlut þeirra í ákvarðanatöku hvað varðar fyrirbyggjandi aðgerðir gegn átökum og lausnir deilumála,²⁵⁸

²⁵⁴ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: 19.

²⁵⁵ Gyða Margrét Pétursdóttir 2009b: 20.

²⁵⁶ Konur friður og öryggi 2008.

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ Ályktun númer 1325. Öryggisráð Sameinuðu þjóðanna 2000.

Þessar aðgerðir voru hugsaðar sem viðbrögð í kjölfar náttúruhamfara og stríðs en gætu einnig átt við í þeim efnahagsvanda sem Ísland glímir við eftir hrun bankanna á haustmánuðum 2008.

Í áætlun Íslands um framkvæmd ályktunarinnar kemur fram að stjórnvöld ætli meðal annars að beita sér fyrir því að:

- ♀ fleiri konur taki við ábyrgðastöðum á sviði friðar- og öryggismála
- ♀ leggja áherslu á að konum sé tryggð hlutdeild í uppbyggingarferli og þær hafðar með í ráðum frá upphafi
- ♀ stuðla að aukinni þátttöku kvenna í samfélögum sínum – veita báðum kynjum tækifæri til að stunda störf og njóta fræðslu
- ♀ starfsfólk utanríkisþjónustu hljóti fræðslu um jafnréttismál; um kynja- og jafnréttissjónarmið og sérstöðu kvenna á átakasvæðum

Áætlun í þessum anda um uppbyggingu íslensks samfélags í kjölfar hruns myndi að öllum líkindum sporna gegn bakslagi í jafnréttismálum. Áætlunin gæti, líkt og þessi byggt á: fræðslu stjórnsýslunnar um jafnréttismál, mikilvægi þess að konum sé tryggð hlutdeild í uppbyggingarferli og að fleiri konur taki við ábyrgða- og valdastöðum í þjóðfélaginu.

Þor, geta og vilji í kjölfar stefnumótunar

Ljóst er að ofangreindar leiðir, lög og stefnur gætu nýst vel í baráttu gegn bakslagi í jafnréttismálum og unnið að raunverulegu jafnrétti í íslensku samfélagi. Hinsvegar duga formleg úrræði skammt ef ekki fylgir pólitískur vilji í verki, fjármagn og eftirfylgni. Ofangreind tækifæri þarf að nýta en þeim þarf jafnframt að fylgja hugmyndafræðilegt uppgjör til að nýtast til framdráttar jafnrétti kynjanna. Hins vegar eru þessi formlegu úrræði til staðar og gætu myndað ákveðinn grunn fyrir byggingu á breyttu samfélagi. Sterk hefð er fyrir því í íslensku samfélagi að brot á jafnréttislögum séu ekki litin alvarlegum augum og að oftar en ekki fylgi góðum vilja og yfirlýsingum minna fjármagn og eftirfylgni þegar á reynir. Hafi íslensk stjórnvöld þá áræðni sem þarf til að vinna gegn misrétti kynjanna, ekki bara í orði heldur

einnig á borði, gætu Íslendingar vissulega haft mikið fram að færa á alþjóðlegum vettvangi.

Forsenda farsæls jafnréttisstarfs er annars vegar skýr stefnumótun og hins vegar fjármunir og mannafli til framkvæmda og eftirfylgni. Ef ekki fæst úr því bætt má sjá áframhaldandi mynstur velviljaðrar og djarfrar stefnumótunar án úrræða til framkvæmda og eftirfylgni. Pólítískur vilji og framkvæmd er vissulega nauðsynleg forsenda breytrra leikreglna í samfélagini; sem áfram gætu leitt til raunverulegra breytinga á jafnrétti kynjanna. Hinsvegar er þátttaka kvenna til áhrifa á hinu opinbera sviði nauðsynleg til að mögulegt sé að breyta orðræðunni og skapa rými fyrir raunverulegt valfrelsi. Forræði orðræðunnar er nú í höndum karla og það setur svip sinn á menningu, félagsmótun og sjálfsmýnd fólks. Eins og fram kemur í skýrslu Rannsóknaneftirvara Alþingis á aðdraganda og orsökum falls bankanna haustið 2008 er ýmislegt í íslenskri menningu sem ruglar sýn á ímynd og raunveruleika. Í jafnréttismálum skiptir mestu að láta af þeirri ímynd að hér ríki fullt jafnrétti milli kynjanna og takast á við raunverulegt ástand. Niðurskurður í velferðarkerfi á umbrotatínum skerðir óhjákvæmilega frelsi almennings. Hætta er á að frelsi kvenna skerðist meira en karla þar sem lífsgæði þeirra eru tengdari úrræðum í velferðarkerfi vegna umönnunarábyrgðar og stöðu kvenna innan heimilis og á vinnumarkaði. Sú frelsisskerðing hefur síðan bein áhrif á stöðu kvenna til þátttöku og áhrifa á hinu opinbera sviði. Hætt er við að án uppgjörs við fortíðina; uppgjörs við pólítiska hugmyndafræði, gildismat og ríkjandi menningu nýtist ofangreind úrræði ekki sem skyldi gegn bakslagi í jafnréttismálum og í uppbyggingu nýs samfélags.

VII Lokaorð og umræða

Frá ríki til heimilis

Þegar opinber þjónusta er skorin niður hverfa þau dagsverk sem þarf að sinna iðulega ekki. Það þarf að bregðast við styttri viðverutíma barna í skólum, sumarfríslokun leikskóla, styttri sjúkrahúsdvöldum sjúkra og færri valkostum fyrir aldraða. Samkvæmt marxískum femínisma eru yfírráð karla yfir konum einskonar aukaafurð (e. by-product) yfírráða auðvaldsins yfir vinnuaflinu. Þannig þjónar fjölskyldan auðvaldinu með því að sjá um daglega umönnun verkamannanna; fæða þá og klæða í hrein plögg; jafnframt því að sjá um að koma á legg vinnuafla framtíðarinnar. Þetta er ódýrt þar sem „konur í hlutverki húsmæðra sinna þessum verkum án þess að fá greitt fyrir þau, þiggja einungis framfærslu frá eiginmönnum sínum. Þannig hagnast auðvaldið á ójafnri verkaskiptingu kynjanna innan veggja heimilisins.“²⁵⁹ Þrátt fyrir að fyrirvinnuhugtakið sé nú á undanhaldi og æ færri konur hafi húsmóðurstarf sem sitt aðalstarf má segja að hið opinbera bæði geri ráð fyrir og ætlist til að fjölskyldur taki að sér verk sem áður voru í opinberri þjónustu. Þó íslenskar konur sinni nú í ríkum mæli fleiri störfum en þeim ólaunuðu má segja að með niðurskurði hjá hinu opinbera sé verið að spara með því að velta verkum yfir á heimilin þar sem hið opinbera þarf ekki að greiða bein laun fyrir.

Með vísan í hefðir í íslensku samfélagi, vinnutíma og kynbundinn launamun má ætla að aukin ólaunuð vinna heimilanna lendi í meira mæli á herðum kvenna en karla. Þannig veikist staða þeirra einnig á vinnumarkaði þar sem skyldur heima fyrir geta gert þeim erfitt fyrir í launaðri vinnu.²⁶⁰ Sylvia Walby bendir á tilhneigingu til að líta á vinnu kvenna innan heimila,

²⁵⁹ Walby, S. 1990: 4.

²⁶⁰ Walby, S. 1990: 6.

eða í þágu fjölskyldunnar²⁶¹ sem hugmyndafræðilega (e. ideological) fremur en efnahagsstarfsemi (e. economic activity) og sem slíka gríðarlega mikilvæga fyrir auðvaldið og efnahag þjóða.²⁶² Þannig verður ríkjandi ímynd hinnar góðu húsmóður, þeirrar sem vinnur verk sín af umhyggju og ástúð, sér um að hlúa að sínu fólki, frekar en að líta á þessi viðfangsefni sem einfaldan verkefnalista sem þarf að komast í gegnum á áætlun; verk að vinna. Mýtur um kveneðli henta kynjakerfinu og falla vel að þessari ímynd; en þær gera ráð fyrir að konur séu samvinnuþýðar, óvirkar, blíðar og tilfinningasamar. Á meðan spegla karlar sig í annarri mýtu um að hinn týpíski karl sé ákveðinn, virkur, hress og taki frumkvæði.²⁶³ Mýtur sem jafnréttissinnar og femínistar hafa eytt mikilli orku í að breyta og afhjúpa ganga nú í endurnýjun lífdaga með kröfu um afturför í *gömul og góð gildi*.

Á sama tíma er rætt um að tími jafnréttis sé kominn og vísað í formlegt jafnrétti í lögum og stefnum. Bent er á Alþingi Íslendinga þar sem aldrei hafa setið jafnmargar konur; þrátt fyrir það hafa konur aldrei verið helmingur þingmanna né fleiri en karlar. Fjöldi kvenna á Alþingi má sín hins vegar lítið ef enn á að vinna eftir sömu leikreglum og áður. Vissulega stendur Ísland vel þegar kemur að formlegu jafnrétti þó hér ríki ekki jafnrétti í reynd. En Sylvia Walby bendir einmitt á að kynjakerfið geti lagað sig að áföngum og sigrum í jafnréttismálum með bakslagi á öðrum sviðum. Hún segir kynjakerfið dýnamískt og það geti aðlagað sig með því að endurheimta vald yfir konum á annan hátt, á öðru sviði.²⁶⁴ Lengi unnu konur að formlegum réttindum eins og kosningarétti, rétti til atvinnu og náms, síðan tók við menntun kvenna til jafns við karla, og gott betur. Nú þegar konur hafa formlegan rétt á áhrifum og valdi innan þjóðfélagsins gæti verið mikilvægt að huga að bakdyrunum og íhuga hvort kynjakerfið sé að knýja á með ískyggilegum þunga á heimilin. Með aukinni vinnu í tengslum við heimili og börn; vinnu sem aldrei hefur verið metin til jafns við launaða vinnu, er konum gert erfiðara fyrir að taka

²⁶¹ Walby, S. 1990: 61. Walby bendir á að það sé vandasamt að nota orðin *heimili* og *fjölskylda* þegar rætt er um ólaunuð störf kvenna þar sem það sé ekki algilt að allir fjölskyldumeðlimir eigi sama heimili og að ekki séu allir sem búi á sama heimili endilega tengdir fjölskylduböndum.

²⁶² Walby, S. 1990: 71.

²⁶³ Walby, S. 1990: 91.

²⁶⁴ Walby, S. 1990: 173.

þátt á hinu opinbera sviði þar sem völd og áhrif til að móta tilveruna liggja að mestu leytí, ekki síst til að móta opinbera stefnu í málefnum sem koma heimilum og fjölskyldum við. Þannig er hætta á bakslagi í jafnréttismálum þrátt fyrir aukinn hlut kvenna í landsmálapólitík, umræðu um aukinn hlut þeirra í stjórnum íslenskra fyrirtækja og einstaka konur í áhrifastöðum. Bakslag í jafnréttismálum færi gegnum einkasviðið, inn á íslensk heimili með auknu á lagi. Til að sporna gegn þess konar bakslagi þyrfti ábyrgð kynjanna í einkalífi að vera jöfn og ríkisvaldið meðvitað um að verið er að skera niður velferð í þjóðfélagi þar sem íbúar standa ekki jafnir.

Í stað þess að líta um of til fortíðar við uppgjör á umbrotatínum gæti ný framtíðarsýn verið byggð á *mæðrun* og *feðrun* án tengingar við líffræðilegt kyn. Styttri vinnuvika fyrir alla, sem einnig myndi draga úr atvinnuleysi, og lögbundin leyfi fólks á vinnumarkaði í samræmi við stefnu stjórnvalda í skólamálum barna. Jafnt persónubundið fæðingarorlof fyrir báða foreldra, t.a.m. sex til sjö mánuðir fyrir hvort foreldri. Á Nýju Íslandi aðlagar atvinnumarkaðurinn sig að breyttum aðstæðum og býður hlustarf, eða sveigjanlegan vinnutíma fyrir bæði kynin. Hið opinbera byði síðan upp á hágæða dagvistun fyrir börn frá 12 til 14 mánaða aldri; eftir lengd fæðingarorlofs. Þannig væri „[...] bæði konum og körlum [gert] kleift að samræma fjölskyldu- og atvinnulíf.“²⁶⁵ Í þessari framtíðarsýn geta báðir foreldrar tekið á móti börnum sínum í lok dags; og jafnvel boðið þeim á kaffihús. Þessi framtíðarsýn byggist á réttlátri stefnumótun hins opinbera og fjölskyldustefnu fyrirtækja. Þessi framtíðarsýn byggist á að bæði kynin komi að uppbyggingu og skapi í sameiningu nýtt samfélag mannréttinda og réttlætis. Þessi framtíðarsýn er ef til vill útópía en án viðleitni og háleitra markmiða verða engar framfarir.

Segja má að hætta á bakslagi í jafnréttismálum liggi í að kreppan afhjúpi ekki það misrétti sem ríkir milli kynjanna á Íslandi; að áfram verði almenn tilhneiging til að álíta að fullt jafnrétti ríki milli kynjanna. Í raun gætu þær framfarir sem hafa orðið í jafnréttisátt á hinu opinbera sviði orðið til að blekkja og draga athyglina frá því að kreppan muni líklega draga úr jafnrétti

²⁶⁵ Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, 10/2008.

kynjanna á einkasviðinu. Uppgjör við pólitíska hugmyndafræði, gildismat og verklag er því nauðsynlegt til að þau tól og tæki sem bent var á í kafla VI megi sín einhvers í baráttu við bakslag. Ríkisstjórnin boðar kynjaða fjárlagagerð sem hluta af kynjaðri hagstjórn, en hún þarf einnig að sýna almenningi fram á hag þess að setja jafnrétti kynjanna í forgang; hag í að breyta leikreglum samfélagsins til frambúðar. Verkefnið er að gera almenningi ljóst að jafnrétti sé ekki eingöngu mannréttindamál og þannig grunnur að góðu samfélagi, heldur einnig efnahagslega mikilvægt, það auki lýðræði og dragi úr dýpt og lengd kreppunnar. Það er hagkvæmt að nýta þann mannað og menntun sem býr í konum, það er lýðræðislegt að fleiri komi að ákvörðunartöku og stefnumótun. Skynsamlegar ákvarðanir í uppbyggingu, niðurskurði og atvinnuuppbyggingu draga úr langtímaáhrifum kreppunnar.

Uppgjör og breyttar leikreglur – forsenda framfara

Í upphafi árs 2010 vann Ísland til bronsverðlauna á Evrópumóti í handbolta karla. Forsætisráðherra, mennta- og menningarmálaráðherra og borgarstjóri Reykjavíkur tóku á móti liðinu við rauðan dregil á Reykjavíkurflugvelli. Þessir þrír fulltrúar ríkis og borgar voru allir konur; í fyrsta sinn í sögu lýðveldisins. Í upphafi árs 2010 voru jafnframt þrjár konur handhafar forsetavalds í fjarveru og forföllum forseta Íslands; tvær þeirra í kjölfar nýrrar vinstri stjórnar vorið 2009; sú þriðja, forseti Hæstaréttar, síðan í kosningum dómarar um miðjan desember 2009. Höfðatölujafnrétti skiptir máli, ekki vegna þess að hver einasta kona vinni endilega að jafnréttismálum, heldur til að erfiðara sé að ganga framhjá þeim í mikilvægum málum.

Fjögurra manna Icesavenefnd var send af stað í byrjun febrúar 2010 til að kanna grundvöll fyrir nýjum samningaviðræðum við Bretta og Hollendinga. Vissulega mikilvægt mál ef marka má langar umræður á þingi og að varla leið fréttatími í heilt ár að ekki væri minnst á Icesave deiluna. Þessi nefnd var eingöngu skipuð karlmönnum. Þrátt fyrir að allar konur vinni ekki að jafnréttismálum, skiptir máli að hafa þær sýnilegar og sýna að það sé ekki í lagi að senda eingöngu fulltrúa karla þegar samið er fyrir heila þjóð. Þótt höfðatölujafnrétti sé ekki nægjanlegt eitt og sér til að koma á raunverulegu

jafnrétti er það nauðsynleg forsenda og tæki til breytinga, enda fyrirmyn dir mikilvægar fyrir bæði stúlkur og drengi; konur og karla. Án þáttöku á öllum áhrifasviðum samfélagsins hafa konur ekki nægilega sterka rödd til að skapa sér rými og leikreglur. Þegar konur er sniðgengnar á þennan hátt, í svo mikilvægu máli, býður það upp á þá túlkun að það sé í lagi að útiloka konur.

Það er erfiðara að sniðganga konur eftir því sem fleiri eru í áhrifastöðum; og þjóð á umbrotatínum hefur ekki efni á að missa af menntuðum mannauði kvenna. Höfðatölujafnrétti gerir það að verkum að það verður eðlilegt og sjálfsagt að sjá konur í forsvari; jafnvel í mikilvægum samningaviðræðum. „Aukin þáttaka kvenna á opinberum vettvangi og á vinnumarkaði stuðlar að afbyggingu viðtekinna hugmynda um kven- og karlhlutverk.“²⁶⁶ Við breytum viðhorfum, menningu og hugarfari að hluta til með höfðatölujafnrétti. Þannig er von til þess að komandi kynslóðum verði það eðlilegt að sjá hvort kynið sem er í hvaða embætti eða áhrifastöðu sem er. Hinsvegar dugar höfðatölujafnrétti skammt ef ekki er tekist á við „kynjapólitískt inntak hugmyndanna, hvernig menningarbundnar hugmyndir um karlmennsku og kvenleika geta viðhaldið valdatengslum og ranglátu kerfi.“²⁶⁷ Það er því vel á færi bæði kvenna og karla að viðhalda kerfi sem heldur konum niðri; að vera „gæslukonur karlveldisins.“²⁶⁸

Þorgerður Einarsdóttir bendir á að kenningar og hugtök séu tæki til að nálgast raunveruleikann og skýra hann að einhverju marki; hins vegar kallist hefðir og nútími á í daglegu lífi fólks.²⁶⁹ Því má segja að nýr nútími kalli á *nýjar hefðir*; til dæmis að ný kynslóð vaxi úr grasi þar sem eðlilegt er að kona sé forsætisráðherra og að kynjahlutfall á Alþingi sé nánast jafnt. Það skiptir máli að kyn forsætisráðherra eða forseta hæstaréttar sé ekki forsíðufrétt. Það skiptir máli að orðræða jafnréttis sé ekki túlkuð sem öfgar. Þrátt fyrir að allar konur vinni ekki að jafnréttismálum, er mikilvægt að sjá konur í jöfnu hlutfalli við menn í áhrifastöðum og öllum embættum. Á þann hátt er höfðatölujafnrétti mikilvægt; það gerir konur sýnilegar og að eðlilegt sé að sjá bæði kynin við stjórnvölinn hvar sem er í samfélaginu.

²⁶⁶ Sigríður Þorgeirs dóttir 2001: 84.

²⁶⁷ Þorgerður Einarsdóttir og Sigríður Þorgeirs dóttir 2009.

²⁶⁸ Valgerður H. Bjarnadóttir 2005.

²⁶⁹ Þorgerður Einarsdóttir 1998: 9.

Samhliða þessu þarf einnig að breyta hefðum inni á heimilum; að jöfn verkaskipting þyki bæði eðlileg og sanngjörn – að þegar meðgöngu sleppi séu báðir foreldrar jafnvígir og jafnmikilvægir í hugum barna sinna. Hlutverk okkar allra er að ala upp sjálfbjarga einstaklinga; sem bæði vilja og geta séð um sig og sitt nánasta umhverfi.

Eins og fram kemur í ritgerðinni vinna íslenskar konur álíka langa vinnuviku og norskir karlmenn. Hins vegar sýnir rannsókn Þorgerðar Einarsdóttur sem gerð var 2004 í samvinnu við Gyðu Margréti Pétursdóttur að þrátt fyrir að konur leggi bæði metnað og elju í vinnu sína líta þær ekki eingöngu á sig sem fyrirvinnu. Þær hafa sterkt vinnusjálf þótt þær setji fjölskylduna í öndvegi og geri sér grein fyrir að enginn er ómissandi á vinnustað. Þorgerður og Gyða Margrét benda jafnframt á að milli kynjanna virðist ríkja þögult samkomulag um að móðirin sé aðalumönnunaraðilinn. Samskipti kynjanna einkennast hinsvegar gjarna af samkeppni og pirringi þegar kemur að húsverkum. Samningar innan para eru spennuþrungnir og tímaskortur veldur miklu álagi. Hins vegar verði jafnrétti ekki náð nema með jafnri hlutdeild kynjanna í bæði launaðri og ólaunaðri vinnu. Það er þetta sem íslensk jafnréttislöggjöf stefnir að með því að leggja áherslu á samræmingu milli atvinnu og fjölskyldu; fyrir bæði kynin. Þetta þýðir fleiri konur í áhrifastöðum utan heimilis en ekki síður þátttöku karla í fjölskyldu og heimilislífi. Þrátt fyrir að löggjöf veiti tækifæri og möguleika þarf breytingin að ná dýpra; hún þarf að verða hluti af hefðum og menningu. Til þess þarf að bregðast við á ýmsum svíðum með upplýsingamiðlun, fræðslu og virkri kynningu á nýjum viðhorfum sem vekja efasemdir um hefðbundið kynjamynstur og hvetja karla til meiri þátttöku í umönnun og ábyrgð.²⁷⁰

Á þessum umbrotatínum er almenningi tíðrætt um *Nýtt Ísland*. Á Nýju Íslandi er mikilvægt að líta inn á við og skoða innviði samfélagsins. Hvernig viljum við haga uppbyggingu hins nýja lands? Í hvers konar samfélagi óskum við eftir að lifa? Mannréttindi á borð við jafnrétti hljóta þar að eiga stóran sess. Reynsla annars staðar frá sýnir okkur að hætta er á bakslagi í jafnréttismálum í efnahagslegum þrengingum. En bakslag í jafnréttismálum

²⁷⁰ Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir 2004: 43, 53, 4, 55 og 56.

getur dregið úr nýtingu mannauðs, aukið á lýðræðishalla og þannig dýpkað kreppu sem meðal annars er tilkomin vegna einsleitrar stjórnmálastefnu landsins og stjórnun í fjármálageira. Því skiptir nú sköpum að staldra við, sporna við bakslagi og skoða hvort megi nýta kreppuna til aukins kynjajafnréttis. Það er einfaldlega ekki hagkvæmt fyrir lítið samfélag að draga fólk á bása eftir kyni; segja má að Ísland hafi ekki efni á *gömlum og góðum* gildum í þeim skilningi.

Á sama tíma er jafn mikilvægt að stilla af verðmætamat þjóðarinnar; að ólaunuð umönnunarstörf njóti þeirrar virðingar sem þeim ber, til jafns við launaða vinnu, því hvorug er möguleg án hinnar. Til að forðast bakslag í jafnréttismálum skiptir sköpum að niðurskurður auki ekki á kynjahallann og geri konum enn erfiðara um vik að nýta sér þau tækifæri og möguleika sem þær hafa samkvæmt formlegu jafnrétti. Í upphafi var ástæða fyrir ójafnrétti kynjanna talin vera skortur á formlegum réttindum; slík voru sett en ekki dugði það til. Síðan var talað um konur hefðu hvorki menntun né starfsreynslu á við karla; konur menntuðu sig og hafa verið fjölmennari í Háskólum síðan um miðjan níunda áratuginn. Atvinnuþátttaka íslenskra kvenna er mikil eða tæp 80%. Enn er beðið. Enn búum við ekki við réttlátt þjóðfélag, jöfn tækifæri eða jafna framtíð.

Spjótin standa nú á karla. Eins og kvenréttindabaráttan á áttunda áratugnum snérist um að konur gætu og ættu að sinna *karlastörfum* þarf baráttan nú einnig að snúast um að karlar sinni *kvennastörfum*. Nú þarf að reyna nýja leið. Hvort viðurkenning karla á forréttindum sínum færí okkur jafnrétti kynjanna. Hvort karlar séu tilbúnir að veita konum hlutdeild í orðræðu og túlkunarforræði og hliðri til áhrifa- og stjórnunarstöðum. Hvort það sem skorti upp á jafnrétti komi með því að karlar vinni gegn launamun kynjanna með launagagnsæi; en ekki síst; axli jafna ábyrgð í einka- og heimilislífi. Þá gæti raunverulegt jafnrétti kynjanna verið handan við hornið, en það kemur í öllu falli ekki af sjálfu sér.

Reynslan sýnir að jafnrétti fæst ekki með því að konur *breyti sér*, heldur með breyttu kerfi, breyttum áherslum og ekki síst breyttu hugarfari. Misrétti verður ekki upprætt eingöngu með lögum og stefnum þar sem það felst aðallega í ríkjandi viðhorfum til kynjanna. Hvort umbrotatímar geti

stuðlað að breyttu gildismati og viðhorfum verður tíminn að leiða í ljós. Heimspekingar á borð við Bourdieu gefa von um að leikreglum félagslegs rýmis megi breyta sjái fólk hag í breytingum, eins og rætt var um í fræðilega kaflanum. Daphne Hampson, guðfræðingur, segir femíniska sýn gefa nýtt sjónarhorn á hvernig greina megi fortíðina og „þegar augu fólks hafa opnast sé útilokað að verða sleginn fyrri blindu.“²⁷¹ Það felast vissulega mikilvæg tækifæri í jafnréttismálum á umbrotatínum en á sama tíma er hætta á að jafnrétti kynjanna verði skorið verulega niður í gegnum velferðarkerfið. Hagsæld undanfarinna ára reyndist hagsæld fárra, hverful og dýrkeypt. Íslenskt samfélag á frekar að leggja áherslu á farsæld allra sinna þegna. Viðurkenning á að nú þegar sé skekkja í íslensku samfélagi, að tækifærin séu ekki jöfn og að jafnrétti komi ekki af sjálfu sér væri stórt skref fyrir lítið samfélag.

Hindranir kvenna til þátttöku á hinu opinbera sviði draga úr möguleikum þeirra til stjórnunar og áhrifa í samféluginu. Það dregur úr möguleikum þeirra til að endurskilgreina valkosti á umbrotatínum og taka sér forræði í orðræðunni. Orðræðan endurspeglar sjónarmið ráðandi afla í samféluginu; viðhorf og viðmið samfélagsins.²⁷² Komist konur ekki til áhrifa, hafa þær ekki nægilega sterka rödd; ekki nægilegt frelsi til að breyta samféluginu, aðstæðum sínum á einkasviðinu og umhverfi. Þetta eykur hætta á að þróngir valkostir endurreisnar auki enn á kynjahallann í íslensku samfélagi og verði í orði og ímynd gerðir að *frjálsu vali* kvenna.

²⁷¹ Hampson 1996: 86. Once one's eyes have been opened, one can never resotre one's former blindness. Mín þýðing.

²⁷² Þorgerður Einarsdóttir 2004.

Heimildaskrá

Almenn hegningarlög, nr. 19/ 1940.

Andersen, Margaret L. (2009). *Thinking About Women: Sociological Perspectives on Sex and Gender. 8th edition*, Boston: Pearson Allyn & Bacon.

Andrea Hjálmarsdóttir og Þóroddur Bjarnason (2008). „„Og seinna börnin segja: Þetta er einmitt sú veröld sem ég vil“...? Breytingar á viðhorfum 10. Bekkinga til jafnréttismála, 1992-2006.“ *Uppeldi og menntun* (ritstj. Trausti Þorsteinsson), Reykjavík: Menntavísindasvið Háskóla Íslands í samvinnu við Háskólan á Akureyri, bls. 75-86.

Andrea Hjálmsdóttir og Þóroddur Bjarnason (2008). „Egalitarian Attitudes Towards the Division of Household Labor Among Adolescents in Iceland“, *Sex Roles*, Vol. 59, nr. 1-2, bls. 49-60.

Auður Arna Arnardóttir (2008). „Fæðingarorlof frá sjónarhóli feðra og mæðra“, *Rannsóknir í félagsvísendum V. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2008* (ritstj. Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir), Reykjavík, Félagsvísendastofnun Háskóla Íslands: Háskólaútgáfan, bls. 139-150.

Auður Styrkársdóttir (1994). *Kvennaframboðin 1908 – 1926*, Reykjavík: Félagsvísendadeild Háskóla Íslands og Örn & Örlygur.

Auður Styrkársdóttir, Rósa G. Erlingsdóttir og Guðbjörg Linda Rafnsdóttir (2010). *Jämställdhet och svågerpolitik på Island - ett historiskt perspektiv på jämställdhetspolicyn på Island*, NIKK Nordisk Institutt for Kunnskap om Kjønn, [Sótt 27. janúar 2010]:
http://www.nikk.uio.no/Skandinavisk/Temaer/Kon_og_magt_i_Norden/Publicationer/.

Áfangaskýrla Jafnréttisvaktarinnar 31. mars 2009 (2009). Reykjavík: Jafnrréttisvakin

Bergþóra Ingólfssdóttir (2004). „Jafnrétti, fjölskylduábyrgð og lagasetning í ljósi kvennaréttar“, *Rannsóknir í félagsvísendum V. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2004* (ritstj. Aðalheiður Jóhannsdóttir), Reykjavík: Félagsvísendastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, bls. 65-79.

Berlin, Isaiah (1969) *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.

Blair-Loy, Mary (2003). *Competing Devotions, Career and Family among Women Executives*, Cambridge Massachusetts, and London England: Harvard University Press.

- Booth, Christine, Bennett Cinnamon (2002). „Gender Mainstreaming in the European Union. Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities?“, *The European Journal of Women's Studies*, 9(4), bls. 430-446.
- Borland, Elizabeth and Sutton, Barbara (2007). *Quotidian Disruption and Women's Activism in Times of Crisis, Argentina 2002 – 2003*, New York: Sage on behalf of Sociologists for Women in Society.
- Bourdieu, Pierre (2007). *Almenningsálitið er ekki til*, (ritstj. Davíð Kristinsson), Reykjavík: Omdúrman Reykjavíkur Akademían.
- Brynhildur G. Flóvenz (2007). „Jafnréttislög í þrjátíu ár“, *Úlfþjótur*, 2007; 60 (1), Reykjavík: Orator, bls. 5-23.
- Center for corporate diversity (2010). [Sótt 7. Mars 2010]: <http://www.corporatediversity.no/>
- Council of Europe. (2004). „Gender Mainstreaming, Conceptual framework and methodology“, [Sótt 6. febrúar 2009]: http://www.coe.int/...s/Equality/PDF_CDEG%202008%2015_en.pdf
- De Beauvoir, S. (1949). *The Second Sex*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Dewey, John (1897). *My Pedagogic Creed*, School Journal vol. 54, pp. 77-80.
- Efnahagsleg völd kvenna. Skýrsla unnin fyrir forsætisráðuneytið (2002). [Sótt 10. Janúar 2009]: http://forsaetisraduneyti.is/media/Efnhasleg_vold_kvenna/EVKskyrla.pdf
- Einar Mar Þórðarson, Heiður Hrund Jónsdóttir, Fanney Þórsdóttir, Ásdís A., Arnalds, Friðrik H. Jónsson (2008). *Kynbundinn launamunur á íslenskum vinnumarkaði Könnun Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands fyrir Félagsmálaráðuneytið*, Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið.
- European Commission (1998). „A guide to gender impact assessment. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.“ [Sótt 15. Janúar 2007]: [http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/docs/gender/gender_en.pdf -](http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/docs/gender/gender_en.pdf)
- European Commission (2006). „Gender mainstreaming - General Overview.“ [Sótt 15. Janúar 2009]: http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/gender_mainstreaming/general_overview_en.html
- Evrópuráðið (2009). „Gender budgeting: practical implementation. Handbook“, [Sótt 15. janúar 2009]: http://www.gender-budgets.org/index.php?option=com_joomdoc&task=doc_details&gid=957&Itemid=189
- Forsætisráðuneytið (2010). [Ræður og greinar. Sótt 20. mars 2010]: http://www.forsaetisraduneyti.is/radherra/raedur_greinar_JS/

- Fjármálaráðuneytið (2010). „Yfirlit yfir starfsmenn ríkisins.“ [Sótt 7. apríl 2010]: <http://www.fjarmalaraduneyti.is/starfsmenn-rikisins/yfirlit/almennt/starfsm-stofnanir/>
- Fréttasíða Kjararáðs Íslands (2010). [Sótt í mars 2010]: <http://www.kjararad.is/frettir/nr/79>
- Fríða Rós Valdimarsdóttir (2005). *Próun löggjafar um fæðingarorlof á Norðurlöndunum og reynsla þjóðanna*, Akureyri: Jafnréttisstofa.
- Fæðingarorlofssjóður. „Upphæðir fæðingarorlofs og fæðingarstyrks.“ [Sótt 9. Febrúar 2010]: <http://www.faedingarorlof.is/upphaedir-faedingarorlofs-og-faedingarstyrks/>
- „Gender and Parenthood.“ *Nikk magasin nr. 2/2007*. [Þemahefti um foreldrahlutverkið. Sótt 18. september 2008 af vefsíðu Nikk]: <http://www.nikk.uio.no/publikasjoner/nikkmagasin/magasin/mag20072.pdf>
- Gilligan, Carol (1982). *In a different voice*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press
- Gonäs, Lena; Johansson, Susanne & Svärd, Ingert (2007). *Lokala utfall av den offentliga sektorns omvandling*, Sveriges Riksdag: Statens offentliga utredningar. [Sótt 7. apríl 2010]: http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3281&dok_id=GLB383d2
- Gyða Margrét Pétursdóttir (2004). „Ég er tilbúin að gefa svo mikið.“ *Sjálfþræði, karllæg viðmið og mótsagnir í lífi útvinnandi mæðra og orðræðum um ólíkt eðli, getu og hlutverk*, [Óbirt MA-ritgerð], Reykjavík: Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Gyða Margrét Pétursdóttir (2005). „„Að vera eða vera ekki“: Sjálfsmyn dir kvenna, hlutverk og samskipti kynjanna“, *Rannsóknir í Félagsvísindum VI. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2005* (ritstj. Úlfar Hauksson), Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, bls. 273-281.
- Gyða Margrét Pétursdóttir (2006) „Skreppur og Pollýanna: Um ólíka möguleika og sýn kynjanna innan vinnustaða Reykjavíkurborgar á samræmingu fjölskyldulífs og atvinnulífs“, *Rannsóknir í Félagsvísindum VII. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2006* (ritstj. Úlfar Hauksson), Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, bls. 435-444.
- Gyða Margrét Pétursdóttir (2008). „Within the socially desirable aura of gender equality. Division of domestic labour and child care.“ *Rannsóknir í Félagsvísindum Erindi flutt á ráðstefnu í október 2008* (ritstj. Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir), Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, bls. 213-222.
- Gyða Margrét Pétursdóttir (2009a). „Nú yfirgefur nýfrjálshyggjan stórnarheimilið“ – hvað með hin heimilin? Nokkur orð um vinnumenningu, kynjatengsl og fjölskylduábyrgð, [Erindi á vegum Jafnréttisnefndar HÍ flutt í Norræna húsinu 2. Mars 2009].

Gyða Margrét Pétursdóttir (2009b). *Within the Aura of Gender Equality – Icelandic work cultures, gender relations and family responsibility. A holistic approach*, Reykjavík: Háskóli Íslands, Stjórnmálafræðideild.

Hagstofa Íslands (2008). *Landshagir 2008*. [Sótt 14. apríl 2010]:
<http://www.hagstofa.is/?PageID=2149>

Hagstofa Íslands. „Fjölskyldan.“ [Sótt 1. október 2009]:

<http://www.hagstofa.is/?PageID=629&src=/temp/Dialog/varval.asp?ma=MAN07108%26ti=Kjarnafj%F6lskyldur+eftir+sveitarf%E9l%F6gum+og+fj%F6lskylduger%F0+1998%2D2009+++%26path=../Database/mannfjoldi/Fjolskyldan/%26lang=3%26units=Fj%F6ldi>

Hagstofa Íslands. „Forsjá barna úr skilnuðum og sambúðarslitum 2008.“ [Sótt 1. október 2009]: <http://www.hagstofa.is/Pages/95?NewsID=4016>

Hagstofa Íslands. „Vinnumarkaður.“ [Sótt 8. apríl 2010]:

<http://hagstofa.is/Hagtolur/Laun,-tekjur-og-vinnumarkadur/Vinnumarkadur>

Hakim, Catherine (2006). „Women, careers, and work-life preferences“, *British Journal of Guidance & Counselling*. 34, No. 3. Routledge

Hakim, Catherine (2007). „Dancing with the Devil? Essentialisms and other feminist heresies“, *The British Journal of Sociology*. 58 , 1

Hampson, Daphne (1996). *After Christianity*, Valley Forge, Pennsylvania: Trinity Press International.

Hannes Jónsson (1963). *Fjölskyldan og hjónabandið*, Reykjavík: Félagsmálastofnunin.

Hekman, Susan (2006). „The Subject of Liberty, towards a Feminist Theory of / The Claims of Culture.“ [ritdómur], *Hypatia*, sumar 2006, 21: 3, bls. 190-194.

Hildur Fjóla Antonsdóttir, Guðbjörg Linda Rafnsdóttir, Herdís Sveinsdóttir og Hólmfríður Gunnarsdóttir (2006). *Á vaktinni-með sveigjanlegum stöðugleika. Skýrsla unnin fyrir starfshóp um málefni vaktavinnustarfsmanna*, Reykjavík: Rannsóknastofa í vinnuvernd.

Hirschmann, Nancy (2006). „Symposium on Nancy J. Hirschmann's The Subject of Liberty: Toward a Feminist Theory of Freedom. Introduction“, *Hypatia*, haust 2006, Vol. 21. Issue 4, bls. 164-177.

Holmberg, Carin (1993). *Det kallas kärlek*, Göteborg: Anamma förlag.

Ingólfur V. Gíslason (2005). „Feður sem taka lengra fæðingarorlof“, *Rannsóknir í Félagsvísindum VI. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2005* (ritstj. Úlfar Hauksson), Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, bls. 293-304.

Ingólfur V. Gíslason (2007). *Parental leave in Iceland. Bringing the fathers in. Developments in the Wake of the New Legislation in 2000*, Center for Gender Equality, Ministry of Social Affairs, [Sótt 7. apríl 2010]:
http://www.jafnretti.is/D10/_Files/parentalleave.pdf.

Ingólfur V. Gíslason (2009). „Parental leave and gender pay gap – What, if any, are the effects of different systems of parental leave on gender pay gap?“ [Erindi flutt á ráðstefnu í Reykjavík 22. október 2009].

Jafnrétti kynjanna við opinbera stefnumótun. Nefndarálit (2002). Reykjavík: Forsætisráðuneyti. [Sótt 20. febrúar 2009]: http://www3.forsaetisraduneyti.is/media/Skyrslur/jafnretti_kynjanna.pdf.

Jafnréttisstofa (2009). *Orðabók*, [Sótt í september 2009]: <http://www.jafnretti.is>

Kolbeinn H. Stefánsson (2008). „Kynhlutverk – Viðhorf til kynbundinnar verkskiptingar.“ : *Rannsóknaritgerðir / Working papers; nr. 2 2008*, Reykjavík: Rannsóknarstöð þjóðmála – Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

Konur, friður og öryggi: Áætlun Íslands um framkvæmd ályktunar öryggisráðs Sameinuðu þjóðanna númer 1325 frá árinu 2000 (2008). Reykjavík: Utanríkisráðuneytið.

Kristín Loftsdóttir og Helga Björnsdóttir (2005) „Í fréttum er þetta helst: Myndræn og kynjuð orðræða fjölmíðla.“ *Rannsóknir í Félagsvísindum VI. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2005* (ritstj. Úlfar Hauksson), Reykjavík, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan,), bls. 367-375.

Lilja Mósesdóttir, Andrea G. Dofradóttir, Þorgerður Einarsdóttir, Kristjana Stella Blöndal, Einar Mar Þórðarson og Sigurbjörg Ásgeirs dóttir (2006) . *Mælistikur á launajafnrétti*, Reykjavík.

Lög um breytingu á almennum hegningarlögum, nr. 19/1940, með síðari breytingum, nr. 54/2009.

Lög um breytingu á lögum um hlutafélög og lögum um einkahlutafélög (eignarhald, kynjahlutföll og starfandi stjórnarformenn), nr. 13/2010.

Lög um breytingu á lögum um veitingastaði, gististaði og skemmtanahald, nr. 18/2010 við Lög um veitingastaði, gististaði og skemmtanahald. 85/2007.

Lög um fæðingar- og foreldraorlof, nr. 95/2000.

Lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, nr. 10/2008.

Magnusson, Eva (2008). „The Rhetoric of Inequality: Nordic Women and Men Argue against Sharing House-work“, *Nora*, vol. 16, nr. 2/2008, bls. 79-95, Routledge.

Magnús B. Diðriksson, Sigríður Þorgeirsdóttir og Jón Á Kalmansson (ritstj.) (1997). *Fjölskyldan og Réttlætið*, Reykjavík: Háskóli Íslands, Siðfræðistofnun , Háskólaútgáfan.

Margrét Sæmundsdóttir (2009). *Konur og stjórnarhættir fyrirtækja á Íslandi*. Bifröst Journal of Social Science — 3, bls. 5-25.

Marshment, Margret (1997) „The picture is political: Representation of women in contemporary popular culture.“ *Introducing Women's Studies* (2. útgáfa), (ritstj. Robinson, Victoria og Richardson, Diane), London MacMillan Press Ltd, bls. 125-151.

- Mill, John Stuart (2003/1869). *Kúgun kvenna*, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Nilsson, Anders og Estrada, Felipe. (2003). „*Victimisation, Inequality and Welfare during an Economic Recession. A Study of Self Reported Victimization in Sweden 1988 – 1999.*“ *The British Journal of Criminology*, 43, Issue 4, bls. 655-672.
- Nordenmark, M. og Nyman, C. (2003). „Fair or Unfair? Perceived fairness of Household division of labour and gender equality among women and men. The Swedish case.“ *European Journal of Women's Studies*, 10(2), bls. 181-209.
- Okin, Susan Moller (1989). *Justice, Gender and the Family*, United States of America: Basic Books.
- Peltonen, Carita I. (2009). „Kyn og kreppa – áskoranir fyrir jafnréttisbaráttuna.“ [Erindi flutt á norrænni ráðstefnu í Reykjavík 26. September 2009, „Kyn og kreppa – hvar liggja sóknarfærin til aukins kynjajafnréttis?“].
- Quinn , Sheila (2009). *Gender budgeting: practical implementation – handbook*, Council of Europe – Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, [Sótt 7. desember]:
http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/Equality/PDF_CDEG%202008%2015_en.pdf
- Quinn, Sheila (2009). *Kynjuð fjárlagagerð: handbók um framkvæmd*, Fjármálaráðuneyti Íslands [Sótt 11. mars 2010]:
http://www.fjarmalaraduneyti.is/verkefni/kynjud_fjarlagagerd/.
- Rannsóknarnefnd Alþingis (2010). *Aðdragandi og orsakir falls íslensku bankanna 2008 og tengdir atburðir*, (Páll Hreinsson, Sigríður Benediktsdóttir, Tryggi Gunnarsson ritstj.), Reykjavík: Rannsóknarnefnd Alþingis
- Samstarfsyfirlýsing ríkisstjórnar Samfylkingarinnar og Vinstrihreyfingarinnar – græns frambøðs* (2009). [Sótt 9. maí 2009]:
<http://www.stjornarrad.is/Stefnuyfirlysing/>.
- Sambætting kynja- og jafnréttissjónarmiða í starfsemi Norrænu ráðherranefndarinnar* (1999). [Sótt 2. febrúar 2009]:
<http://www.felagsmalaraduneyti.is/media/word-skjal/nmr.doc>.
- Sigríður Th. Erlendsdóttir (1993). *Veröld sem ég vil. Saga Kvenréttindafélags Íslands 1907-1992*, Reykjavík: Kvenréttindafélag Íslands.
- Sigríður Þorgeirs dóttir (1994). „Frelsi, samfélag og fjölskylda. Feminísk gagnrýni, samfélagshyggja og frjálslyndisstefna.“ *Hugur* 6, Reykavík: Félag áhugamanna um heimspeki, bls. 35–46.
- Sigríður Þorgeirs dóttir (1997). „Jafnrétti, mismunur og fjölskyldan. Um mismun(un) og jafnrétti kynjanna í ljósi móturnarhyggju Judith Butler.“ *Fjölskyldan og Réttlætið*, (ritstj. Magnús B. Diðriksson, Sigríður Þorgeirs dóttir og Jón Á Kalmansson), Reykjavík: Háskóli Íslands, Siðfræðistofnun – Háskólaútgáfan, bls. 73–97.

Sigríður Þorgeirsdóttir (2002). „Um meintan dauða femínismans“, *Ritið 2*, Reykjavík: Hugvísindastofnun, bls. 77–101.

Sigríður Þorgeirsdóttir og Kristín Björnsdóttir (2004). „Velferðarþjónustan á tímamótum. Siðfræðilegar hugleiðingar um mörkin á milli ábyrgðar einstaklinga og hins opinbera í umönnun sjúkra á heimilum.“, *Kynjafræði – Kortlagningar*, (ritstj. Irma Erlingsdóttir), Reykjavík: Rannsóknastofa í kvenna- og kynjafræðum, bls. 273-291.

Sigrún Júlíusdóttir (1997). „Fjölskyldulíf: Tryggðabönd, kvaðir og réttlæti. Erindi um fjölskyldudugy(g)dir og hlutverk fjölskyldustefnu.“ *Fjölskyldan og Réttlætið*, (ritstj. Magnús B. Diðriksson, Sigríður Þorgeirsdóttir og Jón Á Kalmansson), Reykjavík: Háskóli Íslands, Siðfræðistofnun – Háskólaútgáfan, bls. 171–192.

Silja Bára Ómarsdóttir (2009). „Kynleg áhrif kreppunnar – tapa sumir meira en aðrir“, SFR blaðið 7. Tbl. 51. árg. nóvember 2009, bls. 26.

Skúli Magnússon (2003). *Hin lagalega aðferð og réttarheimildirnar*, Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Skýrsla félags- og tryggingamálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála, Jafnrétti kynjanna í tölum (2009). Reykjavík: Félags- og tryggingamálaráðuneytið.

Skýrsla frá Fæðingarskráningunni fyrir árið 2008. Kvennadeild og Barnaspítali Hringsinss Landspítali – háskólasjúkrahús (2009). [Sótt 17. Febrúar 2010]: <http://www.landspitali.is/Um-LSH/Frettir-og-vidburdir/Frettasafn/Frett/~/NewsId/16084>

Songe-Møller, Vigdis (2005). „Gríski draumurinn um konulausan heim.“ *Hugur 17*, Reykjavík: Félag áhugamanna um heimspeki, [Þýðing: Arnþrúður Ingólfssdóttir], bls. 80 – 96.

Sóley Stefánsdóttir (2000). „Um „eðli“ kynjanna“, *Vera* 19,3, bls. 44–48.

Tauli-Corpuz, Victoria (1998). *Asia-Pacific women grapple with financial crisis and globalisation*. TWN – Third World Network. [Sótt í mars 2010]: <http://www.twinside.org.sg/title/grapple-cn.htm>.

The Global Gender Gap Report 2009 (2009). [Sótt 23. nóvember 2009]: <http://www.weforum.org/en/Communities/Women Leaders and Gender Parity/GenderGapNetwork/index.htm>.

Tímaritið 19. júní 1917 1. tbl.: 1.

Tímaritið 19. júní 1917 1. tbl.: 2.

Tryggvi Hallgrímsson (2009). „Krise som vendepunkt – likestillings monitor på Island.“ [Erindi flutt á ráðstefnunni Køn og økonomisk krise – kan krisen udnyttes til fordel for ligestillingssagen?], 26. september 2009].

UNIFEM (ártal vantar). „What is gender-responsive budgeting?“, [Sótt 15. janúar 2009]: <http://www.gender-budgets.org/content/view/46/112/>

- Valgerður H. Bjarnadóttir (2005) „Barátturæða.“ [Sótt 17. apríl 2010].
<http://www.kvennasogusafn.is/Kvennasaga/Kvennafrí2005/ValgerdurBjarnadottir.htm>
- Vefur Alþingis Íslendinga – [Fjárlög 2009, áætlanir um uppbyggingu og fleira]:
www.althingi.is
- Verloo, Mieke (2001) „Another Velvet Revolution? Gender mainstreaming and the politics of implementation“ Vienna: IWM Working Paper No. 5/2001.
[Sótt í febrúar 2010]: <http://www.iwm.at/p-iwmwp.htm#Verloo>
- Vilhjálmur Árnason (1997a). „Réttlæti og heimilisranglæti í ljósi samræðusiðfræðinnar.“ *Fjölskyldan og Réttlætið*, (ritstj. Magnús B. Diðriksson, Sigríður Þorgeirs dóttir og Jón Á Kalmansson), Reykjavík: Háskóli Íslands, Siðfræðistofnun – Háskólaútgáfan, bls. 43–71.
- Vilhjálmur Árnason (1997b). *Broddflugur – Siðferðilegar ádeilur og samfélagsgagnrýni*, Reykjavík: Siðfræðistofnun, Háskólaútgáfa.
- Vilhjálmur Árnason (2008). *Farsælt líf, réttlátt samfélag – kenningar í siðfræði*, Reykjavík: Heimskringla, Háskólaforlag Máls og menningar.
- Vinnumálastofnun Íslands (2009). *Atvinnuleysi frá 1980*. [Sótt 11. febrúar 2010]: <http://vinnumalastofnun.is/utgefild-efni-og-talnaefni/tolulegar-upplýsingar/>.
- Walby, Sylvia (1990) *Theorizing Patriarchy*, Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.
- „Working without a net: Women and the Asian Financial Crisis.“ (2000) . *Gender Matters*, USAID office of Women in Development, GenderReach Project
- Þorgerður Einarsdóttir (1998). *Gegnum súrt og sætt*, Reykjavík: Jafnréttisnefnd Reykjavíkurborgar.
- Þorgerður Einarsdóttir (2000). „Einkalífið – hinn gleymdi vígvöllur kvennabaráttunnar“, *Bryddingar*, Reykjavík, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Þorgerður Einarsdóttir (2002). „Jafnrétti án femínisma — pólitík án fræða?“ *Ritið. Tímarit Hugvísindastofnunar 2002/2*, Reykjavík: Hugvísindastofnun, bls. 9-36.
- Þorgerður Einarsdóttir (2006). „Kynjakerfið: Úrelding í augsýn eða viðvarandi kynjahalli?“, *Rannsóknir í Félagsvísindum VII. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2006* (ritstj. Úlfar Hauksson), Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, bls. 445-456.
- Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir (2004). „„Þetta liggur einhvern veginn betur fyrir henni.“ Feður, börn og fæðingarorlof á Íslandi og í Noregi.“ *Rannsóknir í Félagsvísindum V. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2004* (ritstj. Úlfar Hauksson), Reykjavík, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, bls. 287-302.

Þorgerður Einarsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir. (2004). *Culture, Custom and Caring: Men's and Women's Possibilities to Parental Leave*, Akureyri: Centre for Gender Equality.

Þorgerður Einarsdóttir og Kristjana Stella Blöndal (2004). „Kynbundinn launamunur: Umræðan um skýrðan og óútskýrðan launamun kynja í gagnrýnu ljósi“ *Kynjafræði- Kortlagningar*, (ritstj. Irma Erlingsdóttir), Reykjavík: Rannsóknastofa í kvenna- og kynjafræðum, . bls. 247-273.

Þorgerður Einarsdóttir og Sigríður Þorgeirsasdóttir (2009). „Kynjamyn dir nýfrjálshyggunnar“, [Sótt 16. mars 2010]:
<http://vefblod.visir.is/index.php?s=2804&p=69814>

Þorgerður Þorvaldsdóttir (2009). INOR – „Iceland and Images of the North“, *The Gender Equal North – Icelandic images of femininity and masculinity* [óbirt].

Þóra Sigurðardóttir (2004) „Hvað er kona?“, 19. júní, Ársrit KRFÍ, Reykjavík: Kvennréttindafélag Íslands, bls. 40-43.

Þóranna Jónsdóttir (2010). *The impact of gender demography on male and female role interpretations and contributions: A qualitative study of non-executive directors of Icelandic boards*, Cranfield University, School of Management.

Þórunn Hafstað og Andrea Jónsdóttir (2004). „Viðhorf Íslendinga til jafnréttis. Könnun RIKK o.flá viðhorfi til jafnréttis“, [Kynnt á málþinginu Viðhorf til jafnréttis, Háskóla Íslands 30. janúar 2004.]